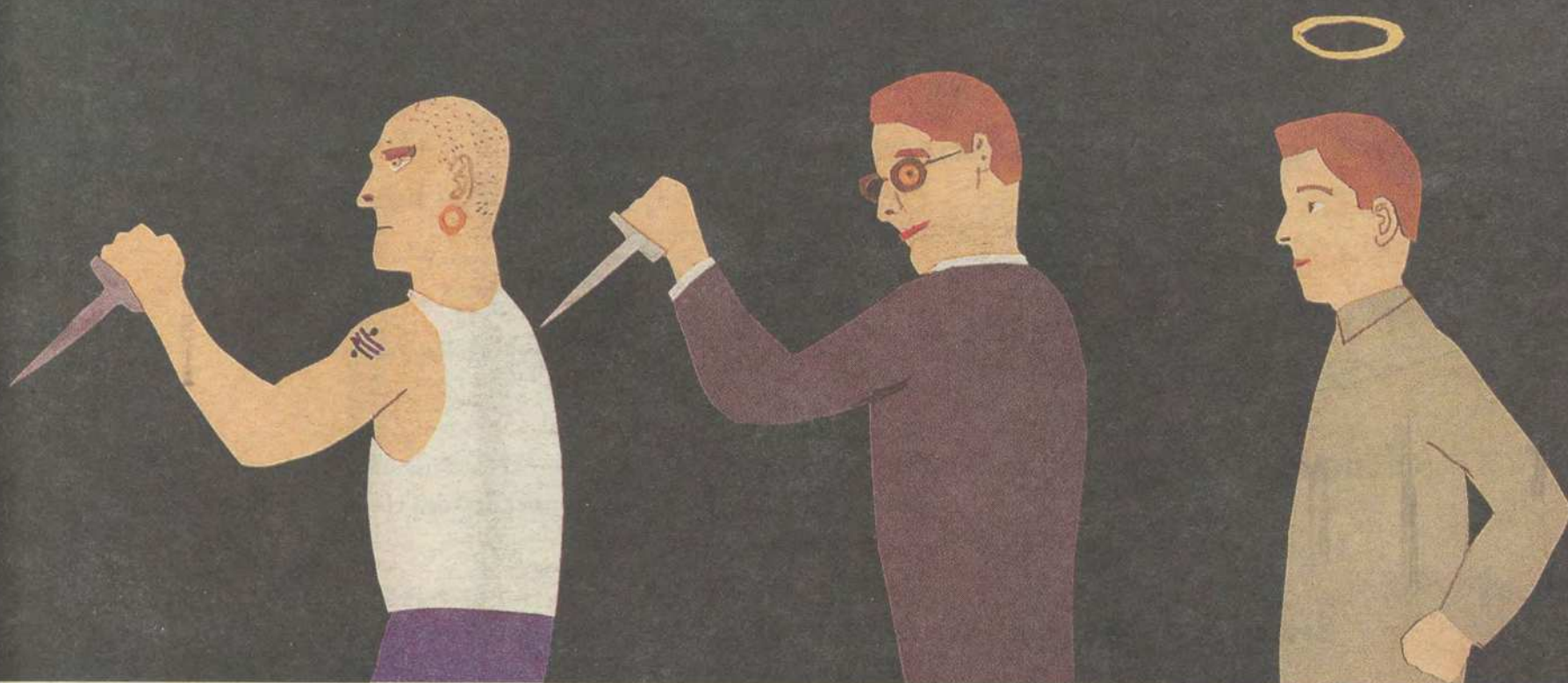

AXESS

Nummer 3 April 2003 • Årgång 2

Pris: 35 kr

KUNGL. BIBL.
2003-04-04
STOCKHOLM

TEMA: GENERATION ORDNING

En ny generation träder fram i USA. Den tänker i termer av säkerhet och tycks vilja genomföra en trygghetsrevolution. Nu väntar Europa.

UTBLICK/SID 10

Irak kommer att fordra USA:s uppmärksamhet i mer än tio år framåt, hävdar Jens Münch. Klankulturen måste brytas om demokratin skall kunna ersätta Saddam Hussein.

FRIZON/SID 33

Datorspelen är föremål för starka intressen också inom den akademiska världen. Johan Svedjedal skriver om ett spel som bedrivs på högsta teoretiska nivå.

RECENSION/SID 38

Ett lands gemensamma identitet kan skapas utifrån medborgarskap eller etnisk tillhörighet. Karl-Olov Arnstberg diskuterar två avhandlingar som visar svenska politikens alternativ.

PRO/KONTRA

ÄR VINST EN GOD DRIVKRAFT I VÅRDEN?
Sidorna 6-7

Anders Johnson och Göran Greider debatterar om vinstmotivets berättigande i vården.

INBLICK — UTBLICK

MORD MED INFORMATIONSSAMHÄLLETS HJÄLP
Sidorna 8-9

En mördare sökte upp sin offer via Internettjänster. Nicklas Lundblad skriver om ett aktuellt rättsfall.

SEGERN MÅSTE SKRIVAS I TERMER AV DEMOKRATI
Sidorna 10-11

En reell förändring av Irak kräver ett stort åtagande som USA kanske inte är villigt till, hävdar Jens Münch.

INTERVJU

EUROPAS SVAGHET KAN BLI DESS STYRKA
Sidorna 12-16

Luca Di Blasi samtalar med den italienske filosofen Gianni Vattimo om svaghets princip i tänkande och politik.

TEMA: GENERATION ORDNING SIDORNA 17-29

Artiklar av Neil Howe, William Strauss, Jürgen Zinnecker och Kay Glans.

TRADITION

VITSEN MED ANTIK HUMOR LIGGER I DET FÖRDOLDA
Sidorna 30-32

Den grekiska antikens skämt är inte helt enkla att förstå, skriver Eva-Carin Gerö och Hans-Roland Johnsson.

FRIZON

SPELSINNET I DEN TEORETISKA BRANSCHEN
Sidorna 33-36

Johan Svedjedal skriver om spel på högsta akademiska nivå. Den striden på institutionerna gäller är datorspelets rätta hemvist.

ORDMISSBRUKARENS FARLIGHET
Sidorna 36-37

Privilegier är ofta en penningfråga, men enligt Lars Gustafsson borde vi vara än mer intresserade av vem som har ordet.

RECENSIONER

TVÅ SLAGS NATIONALISM TÄVLAR INOM POLITIKEN
Sidorna 38-40

Två avhandlingar tar upp samhällelig gemenskap i Sverige. Karl-Olov Arnstberg diskuterar hur den kan komma att se ut.

ÖVRIGA RECENSIONER
Sidorna 41-47

Böcker av Bent Jensen, Muhammad Qasim Zaman, Katherine Hayles, Peter Spufford och Richard Bosworth.

AXESS

www.axess.se

Postadress: Box 2143, 103 14 Stockholm e-post: redaktionen@axess.se telefon: 08-791 52 50

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår 9 nr kostar 300 kr via www.axess.se, tel 031-743 99 05, prenumeration@axess.se

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans

Redaktörer: Sofia Nerbrand, Erik Wallrup

Assistent till chefredaktören: Una Gustafsson **Grafisk form:** Lars Andersson

Redigering: Lotta Brandt, Charlotte Arwedsson **Korrektur:** Karin Olsson **Repro:** Samuel Elers-Svensson **Omslagsillustration:** Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist **Ekonomiansvarig:** Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Joanna Rose, Gunnar Wetterberg, Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans **ISSN:** 1651-0941 **Tryck:** VLT Press

Utgångspunkten för USA:s rådande säkerhetsdoktrin är att terrorismen har sin grogrund i reaktionära regimer. Dessa måste därmed störtas. Men doktrinen måste kompletteras med insikten att en snabb modernisering riskerar att leda till våldsamma bakslag. Det visar exemplet Tyskland.

KAY
GLANS

kay.glans
@axess.se

Jag sympatiserar med USA i kriget mot terrorismen, så tillvida att jag anser att attacken den 11 september var riktad mot hela det liberala, sekulariserade samhället. Likväl är jag skeptisk till en del av de föregivna skälen för att invadera Irak. Bevisen för kopplingar till al-Qaida och innehaven av massförstörelsevapen har hittills inte övertygat. Det verkliga motivet är sannolikt ett annat.

Historikern John Lewis Gaddis publicerade för en tid sedan en intressant analys av den nya amerikanska säkerhetsdoktrinen i *Foreign Policy*. Doktrinen utgångspunkt är att terrorismen har sin grogrund i reaktionära regimer, som inte förmår modernisera och skapa institutioner som kan kanalisera missnöjet. Den religiösa fanatismen blir en säkerhetsventil. För att på sikt få bukt med terrorismen måste man störta reaktionära regimer världen över och kriget mot Irak ter sig som ett led i en sådan strategi. Detta är inte något som amerikanerna deklarerar alltför öppet, eftersom det skulle väcka farhågor hos andra regimer i till exempel Mellanöstern att de står på tur nästa gång.

Doktrinen borde kompletteras med insikten att religiös och politisk fanatism ofta tycks uppstå genom en *forcerad* konfrontation med moderniseringen. Nationalsocialismens uppkomst är svår att förstå om man inte beaktar Tysklands snabba industrialisering i slutet på 1800-talet och de känslor av rotlöshet som den skapade.

Med Tyskland som exempel kan man också reflektera kring förutsättningarna att modernisera med makt. Att som i första världskriget delvis besegra motståndaren och sedan hoppas på att inhemska krafter skall göra resten kan vara ödesdigert. När en auktoritär regim faller efter nederlag i krig infinner sig ofta ett tillstånd av eufori och förväntningar – det gamla är borta, allt verkar möjligt. När sedan de sociala och politiska problemen visar sig ha djupare rötter börjar ett sökande efter syndabockar. När USA drog sig tillbaka från Europa efter

kriget uppstod ett maktvakuum i vilket tysk revanschism kunde växa sig stark.

USA hade dragit lärdom av detta i andra världskriget och stannade kvar i Europa efter kriget. Tredje rikets eliter integrerades i stor utsträckning i Förbundsrepubliken, men samtidigt gjorde segrarmakterna klart att yttringar av den nationalsocialistiska ideologin inte skulle tolereras. Så småningom blev en befolkning av nationalsocialister och medlöpare övertygade demokrater.

Första världskrigs-modellen tillämpad på Irak skulle ge katastrofala resultat: Saddam störtas, USA drar sig tillbaka och när samhällets grundläggande problem åter gör sig påminda, visar det sig att man skapat en plantskola för terrorister. Andra världskrigs-modellen har kanske större utsikter att fungera, men den fordrar en stor uthållighet hos amerikanerna. Risken finns ändå att deras närvaro i Irak kommer att upplevas som en forcerad modernisering och förstärka till exempel en religiös fanatism.

Bushdoktrinen, om nu Gaddis tolkning är riktig, är problematisk på många sätt. Skillnaden mellan att sprida demokratins välsignelser och att agera som imperiemakt kan ibland förefalla hårfin. Att USA ekonomiskt och militärt har förutsättningar att skapa en global *pax americana* ter sig troligt. Om det har uthålligheten för detta är mer ovisst. Det beror inte minst på hur de som i dag just är i färd att gå in i vuxentillvaron kommer att förhålla sig. Temat i *Axess* nr 3/2003 diskuterar nya generationsmönster i bland annat USA. Det finns tecken på att det i USA håller på att uppstå en generation som är beredd att spela en global roll av detta slag. Men att förutse generationers utveckling kan vara lika svårt som att planera krig. Det händer alltid oväntade saker.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Framgång i krig beror inte bara på regim

DEMOKRATI. Är demokratier bättre på att vinna krig än auktoritära stater? Frågan har fått förnyad aktualitet sedan det kalla kriget övergått i en period kännetecknad av varma krig mellan västliga demokratier och auktoritära stater. Diskussionen har traditionellt förts mellan "demokratiska defaitister" – med representanter som Alexis de Tocqueville och 1900-talets realister – och "demokratiska triumfalister", vilka hävdar demokratiernas överlägsenhet.

De systematiska studier som gjorts hittills ger stöd för "triumfalisternas" synsätt. I en studie från 1992 analyserade statsvetaren David Lake alla krig som förts av demokratier sedan 1815 och fann att 82 procent slutat med seger för demokratin. Ett liknande resultat erhöles senare av Dan Reiter och Allan Stam som, när de kontrollerade för vissa exogena faktorer, fann att den mer demokratiska sidan vunnit 71 procent av de krig som utkämpats under de senaste två århundradena.

De "demokratiska triumfalisterna" erbjuder ett flertal olika förklaringar som stöd för dessa resultat. För det första hävdas att demokratier är bättre på att välja krig som man har goda chanser att vinna, detta eftersom ett nederlag i krig kan få fatala konsekvenser för politiker som vill bli återvalda. Vidare sägs att demokratier, när kriget väl är ett faktum, kämpar mer effektivt. I dem råder högre välbild, fattas bättre strategiska beslut och finns allmänhetens stöd i högre grad.

Validiteten i de empiriska studierna och giltigheten i "triumfalisternas" resonemang har dock nyligen ifrågasatts av Michael C. Desch, professor i statsvetenskap vid Kentucky University. Desch visar på avsevärda metodologiska brister i den empiriska analysen. Vidare för han fram andra faktorer som tycks ha större förklaringsvärde än typen av regim, exempelvis asymmetriska intressen (som i Israels krig mot sina grannstater), nationalism samt förmågan att imitera ledande stater i det internationella systemet vad gäller militär organisation.

Deschs viktigaste poäng är dock att det statistiska sambandet mellan regim och framgång i krig inte är ett kausalt samband. I stället verkar det rimligt att anta att det finns underliggande faktorer – såsom ekonomiskt välbild, hög utbildningsnivå och geografisk säkerhet – vilka utgör förutsättningar för såväl demokrati som militär framgång.

MARTIN KARLSSON
Doktorand vid European University
Institute i Florens

Källa: *International Security*, Vol 27, No 2:
Michael C. Desch, "Democracy and Victory.
Why Regime Type Matters".

Italiensk biljätte söker nya vägar

Ett Italien utan Fiat är lika otänkbart som ett Sverige utan Volvo. Varumärket ser ut att överleva, men bolaget är i kris och en utförsäljning kan bli aktuell.

"Det som är bra för Fiat, det är bra för Italien." Giovanni Agnelli, före detta styrelseordförande i Fiat liksom en gång hans far och farfar, sade det för flera decennier sedan. Då hade Fiat nära 80 procent av den italienska bilmärknaden och inkarnerade så gott som ensamt den italienska industrin. Nu är Giovanni Agnelli död sedan två månader, ett trött Fiat slickar sina sår efter ett ovanligt krisfyllt år 2002, diskussioner pågår om eventuella utförsäljningar – kanske till General Motors som redan är delägare – och i Italien börjar man undra hur landet skulle se sig utan sin gamla biljätte.

"Dopo la Fiat", efter Fiat, är ett tema som debatteras i flera samhällstidskrifter, som *Il Mulino* (nr 405, 1/2003) och *Ideazione* (1/2003). Frågorna som ställs för tankarna till Sverige, det vacklande Ericsson och utförsäljningen av Volvo Personvagnar. Det är stora frågor som ytterst handlar om samhällsekonomin struktur och förmåga att skapa välbild. Men den italienska situationen är speciell eftersom det i hög grad egentligen är småföretagen som är att tacka för välbilden, åtminstone i nordost. Fiat är i princip den enda storindustri som överlevde 60- och 70-talen – med ett sällsamt politiskt inflytande och symbolvärde som följd.

Fiat blev sinnebilden för en högtstående, bilburen civilisation, beviset för att det rurala Italien förvandlats till en högklassig industrination med G8-medlemskap. Fiat kunde man förlita sig på. En oräknelig mängd regeringar bildades och föll, men Fiat bestod.

Dopo la Fiat. Vägs ände för Fiat i Italien? Landets förut så starka bilmärke står inför svåra tider. Foto: Corbis/Scanpix

Den Turinbaserade familjen Agnelli spelade rollen av ett slags kapitalistisk aristokrati, med en framträdande plats i offentligheten, säkrad inte minst genom de egna dagstidningarna *La Stampa* och *Corriere della Sera*. "Man gjorde en undersökning: nittio av hundra medborgare visste vem påven var, alla kände till Gianni", skriver journalisten Enzo Biagi i boken *Il Signor Fiat*, en klassiker från 1976 som nu kommit ut i ny version. Den trängs på bokhandelsdiskarna tillsammans med en uppsjö andra ny- eller återutgivna biografier om Giovanni Agnelli, alias kung Gianni, eller *l'Avvocato* (Advokaten) som han kallas i folkmun. Även om han inte var omtyckt av alla spelade han en central roll i Italien ända från 1966, då han tog över ledningen av Fiat.

Men till sist blev identifikationen Agnelli-Fiat för stark. Gianni kunde inte acceptera dramatiska förändringar som kanske hade kunnat rädda bolaget ur krisen. När beskedet om hans bortgång kom fredagen den 24 januari, steg Milanobörsen talande nog med 4,19 procent inom loppet av ett par minuter. I dag regerar Giannis lillebror Umberto på Fiat, aktiekursen har börjat visa tecken på tillfrisknande och varumärket ser ut att överleva – men frågan i vems ägo och i vilket land är obesvarad. Under den smått nostalgiska rubriken "En epok som tar slut" hävdar historikern Luciano Cafagna i tidskriften *Ideazione* att den förut så stabila Turinkolossen i varje fall har förlorat sin samhälleliga tyngd i Italien för gott.

LISA IRENIUS
Frilansskribent

När man angriper en överfull ciabatta har kampen för överlevnad återvänt som fars, skriver poeten Niklas Söderberg.

Rejält hungrig vid lunchtid köpte jag mig en bagel – en trevningsspagod med voluminös tonfisksallad. Lötresrik, men ärligt talat ganska svåräten. Skär man på ena sidan kläms inkrämet ut på den andra. Slafsigt och ganska snart ovärdigt, såvida man inte helt sonika monterar ner skapelsen i dess beståndsdelar. Nu går åtminstone bageln att skära i, värre är det med ciabattan (och baguetten, om nån sett nån på länge), vars hela poäng är en viss saftig seghet, en konsistens man bäst angriper direkt med tänderna. Så varför inte bara en god sallad med bröd bredvid? Varför dessa mängder fyllning som helt i enlighet med osmosens lagar väller över och kladdar ned; mängder som dessutom verkar ha ökat de senaste åren? Så vitt jag förstår kan det bara

bero på att ciabattan som anrättning ska ge intryck av att vara så mycket mer, rikare, än en hög sallad med en brödbit till. Mera en bild än en anrättning. Kanske rentav födans slutliga nederlag under matpornografins expansion, där "det ska vara något för ögat också" helt förpassat själva ätandet ur bilden. Se hur ciabattan liksom spruckit upp som en söm för ett inre tryck, gett efter för fyllningens ohejdbara kraft. Som ett slags ymnighetshorn. När man köper en ciabatta köper man pocketutgåvan av löftet hos det dignande julbordet och tryggheten hos det välfyllda kylskåpet. Eller, om man så vill, det förlorade modersbröset.

Ciabattan (och dess likar) signalerar alltså överflöd och frosseri men är i sig själv ett hinder för slukandet.

En fet paradox. Sinnebilden för realitetsprincipen: Det du ser är precis vad du inte får. I varje fall inte på något tillfredsställande sätt.

Själva intagandet görs helst i ensamhet, eftersom dessa anrättningar motverkar socialitet. Hur ofta har man inte sett ett småpratande lunchsällskap tvärtvist när bröden kommer in, och i stället övergå i ett sammanbitet och frustrerat slitande. Inte heller kommer smaken till sin rätt – den koncentration som ciabattan uppmanar till gäller uteslutande avskiljandet av munsbitar, och det stora motståndet skapar stress, kanske girighet, varför man inte sällan ger sig på nästa operation medan man fortfarande tuggar på resultatet av den förra. Som om kampen för överlevnad återvänt från oären, denna gång som fars.

Foto: Corbis/Scanpix

Terrängen stämmer inte längre överens med folkrättens atlas. Det är hög tid att rita om kartan utifrån individens rättigheter.

Du vet att din granne miss-handlar sin sambo. Det är inget tvivel om vad som försiggår bakom väggen till lägenheten bredvid – han kuvar henne och en dag kan ett av slagen bli hennes död. Hur bör du agera? Tyst åhöra skriken, själv gå in i grannbostaden och stoppa det som försiggår eller ringa polisen?

När det gäller Irakkriget väljer många den bekväma linjen att inte själv lägga sig i, med hänvisningar till att ett ingripande strider mot folkrätten eller att den starke inte får slå den svaga. Indignationen är djup över att USA, Storbritannien och deras allierade bryter mot protokollet genom att oombedda ta sig an saken.

Ingen kan nu avgöra utgången av kriget. Det är ett riskfyllt företag, men moraliskt och retoriskt leds anslaget överlägset av Tony Blair, som gång på gång visar att han har kurage och en egen personlig övertygelse om vad som är rätt när han trotsar sitt eget parti, hemmaopinionen och inflytelserika kolleger på världsscenen. Han vet att det är riktigt att slåss mot de hotfulla element som hatar frihet, demokrati och tolerans – karaktäristika för det västerländska samhället.

Den 11 september 2001 kan i framtidens historieböcker komma att beskrivas som slutdatum för efterkrigstiden. Hoten mot internationell fred och säkerhet kommer inte längre enbart

från stater, utan från enskilda personer och organisationer. I en ny tid, när gränser suddas ut och förmågan att med små medel skapa massiv förstörelse växer, är Saddam Hussein inte bara ett problem för sina landsmän som han har terroriserat i årtionden. Rädslan inför de nya farorna har visat sig ha en enorm sprängkraft – FN, Nato och EU skakar i sina grundvalar och Irak har blivit en krigsskådeplats.

Den centrala striden på det politisk-filosofiska fältet står om vilken moraluppfattning och rättighetssyn som världsordningen ska vila på framöver: ska det vara statens suveränitet eller individens rättigheter som ska stå i första rummet i internationell rätt?

Folkrättens skydd för statens inre angelägenheter fungerar bara då staten förmår ge medborgarna skydd mot övergrepp, men i själva verket är det inte utanför hemmets väggar som riskerna för misshandel och kränkning är som störst, utan hemmavid. En relevant fråga är på vilket sätt dagens folkrätt har hjälpt de fyra miljoner irakier som känt sig nödgade att gå i exil. Det är dags att slå fast att individuella fri- och rättigheter är universella och står över folkrätten. Eller med andra ord: Folkrätten bör utgå från folket, inte från staten.

Politiska ledare och experter tvistar om Irakkriget är legalt, men oavsett hur det internationella samfundet tolkar de många resolutioner

SOFIA NERBRAND

Redaktör på Axess

som det antagit i FN är interventionen legitim. En värderingsförskjutning i denna riktning har skett under senare år. Natos militära ingripande för att förhindra folkmordet i Kosovo tånjde ut gamla rigida tolkningar av folkrätten. Den gången sanktionerades inte FN aktionen, men bedömare anser ändå att den var legitim.

Humanitära interventioner måste emellertid följas upp för att de inte ska motverka sitt syfte. Vid ett flertal tillfällen har ambitionen att införa och upprätthålla demokrati och respekt för de mänskliga rättigheterna inte infriats. Det finns därför skäl till självfrågan hos inte minst USA kring dess nuvarande och tidigare utrikespolitik. Det krävs lyckade resultat, konsekvens och uthållighet för att Bushdoktrinen om den liberala demokratins allmängiltighet ska uppfattas som legitim och trovärdig. Förhoppningsvis banar ett framtida demokratiskt Irak vägen för en vidare liberalisering i regionen. USA borde ställa tydliga krav på allierade, såsom Saudiarabien och Kuwait, där halva befolkningen – kvinnorna – är berövade sina rättigheter. Sydafrikas apartheidssystem väckte med rätta omvärldens avsky, men varför marscherar inte hundratusentals människor på Stockholms och Paris gator i protest mot könsapartheiden i arabvärlden?

Du borde inte kunna sova gott om natten om misshandeln intill inte stoppas. Den brutales hänvisning till att det som pågår är en familjeangelägenhet eller ett kulturellt uttryck är inte godtagbar.

Så när vi i västra Kontinentaleuropa – nu som så många gånger tidigare – inte orkar, törs eller vill ingripa, är det tur att det finns en stark världspolis, som lever upp till den fria världens moraliska ansvar och rycker ut.

Dolly är död men kloningstekniken lever sitt eget liv

KLONING. Det klonade fåret Dolly har avlivats efter att ha drabbats av en lungsjukdom. Hon lämnade världen med betydligt mindre uppmärksamhet än när hon kom, men diskussionen om kloning tycks fortsätta. Enligt uppgifter från företaget Clonaid har det redan fötts fem klonade barn. Det femte föddes den 4 februari i år av saudiska "föräldrar". Allt detta, och mycket mer, kan man läsa på Clonaid's egen hemsida www.clonaid.com.

Clonaid har grundats av den religiösa sekten Raël-rörelsen, som – enligt egen uppgift på samma hemsida – är den största "UFO-relaterade organisationen i världen" och har 55 000 medlemmar. Det är inte illa, men så utlovar de också evigt liv. Detta kan tyckas som ett ganska vanligt erbjudande från religiösa sekter, men Raël-rörelsen tar inte himmelriket till hjälp, utan vetenskapen. Det eviga livet ska uppnås via kloning; vi replikeras och nästa steg är att få personlighet och minnen överförda till vår nya kropp.

Kloningen är en gudomlig teknik. Enligt Raël, ledaren för rörelsen, har mänskligheten uppstått när en utomjordisk "mänsklighet", kallad Elohim, skapade människan "till sin avbild", och allt annat liv på jorden, genom genetisk

ingenjörskonst. Rörelsen meddelar också att Elohim felaktigt har översatts med Gud i Bibeln, vilket ger en väldigt annorlunda skapelseberättelse. Felöversättningen, liksom mycket annat, avslöjades när den (dåvarande) franske journalisten Raël 1973 mötte en utomjording och fick dennes uppdrag att förbereda utomjordingarnas ankomst.

Sekten har visserligen gjort sig av med Gud, men Jesus har den kvar. Men det är inget mirakulöst över hans uppståndelse – han räddades genom ett kloningsförfarande av utomjordingarna. Raël menar att mänskligheten kommer att få evigt liv genom kloning: "Vi kommer att vakna upp efter döden i en helt ny kropp precis som efter en natts god sömn."

Doktor Birgitte Boisselier är vd för Clonaid och hon beklagar att Dolly avlivades. Det klonade fåret hade säkert kunnat leva längre, förklarar Boisselier, men motståndarna gör allt för att kloning ska verka som ett fiasko. Förmodligen kommer företaget och rörelsen snart att meddela att de har beslutat att hålla de

Gudomlig teknik. Enligt Raël-rörelsen har mänskligheten skapats genom utomjordisk kloning. Foto: Corbis/Scanpix

klonade barnens identitet och vistelseort hemlig. Annars finns kanske risken att kloningsmotståndarna skadar dem.

Dolly är död men kloningstekniken lever sitt eget, förmodligen virtuella, liv. Helt virtuellt är det kanske ändå inte; på hemsidan finns erbjudandet om att kontakta invest@clonaid.com för att diskutera investeringar. Företaget erbjuder sig också att klonar var och en som så önskar. Det hade varit att föredra att Clonaid och Raël-rörelsen hade gått ur tiden i stället för Dolly.

STELLAN WELIN
Professor i bioteknik, kultur, samhälle vid Linköpings universitet

Global Axess på tv

I Global Axess vårserie "Du nya sköna Europa" har publiken möjlighet att möta flera personligheter inom litteratur, ekonomi och politik. Fokus ligger på de utmaningar som EU står inför. Global Axess är ett humanistiskt samhällsvetenskapligt samtals- och intervjuprogram, producerat i samarbete mellan Ax:son Johnson-stiftelsen och Modern TV.

6 APRIL

22:00 I TV8

Rysslands framtid

Michail Gorbatsjov

intervjuas av Anders Hellner. Repris: torsdagen den 10 april klockan 23:10 och söndagen den 13 april klockan 22:00

20 APRIL

22:00 I TV8

EU-utvidgningen

Günther Verheugen

intervjuas av Anders Hellner. Repris: torsdagen 24 april klockan 23:10 och söndagen den 27 april klockan 22:00

Pro

Anders Johnson
Skriftställare och tidigare
chefredaktör för
Dagens Nyheter

Vinstmotiv ger en mer effektiv vård samt en verksamhet som människor kan utvärdera och vilja investera i.

Kontra

Göran Greider
Författare och chefredaktör
för *Dala-Demokraten*

Vinstsyftet undergräver kontinuiteten i vården och krockar med rätten till sjukvård på lika villkor.

Är vinst en god drivkraft i vården?

ANDERS JOHNSON:

Det viktigaste skälet för att ge vinstdrivande företag möjligheter att erbjuda tjänster

inom välfärdsområdet är behovet av mångfald, metodutveckling och effektivisering. Det finns ingen anledning att ge vissa aktörer fördelar framför andra, beroende på i vilken organisationsform de bedriver verksamheten.

Inte minst viktigt är det att stimulera människor som i dag är offentliganställda att engagera sig i nyetableringar inom välfärdsområdet. Här finns många idéer och mycket initiativkraft som kan ha svårt att komma till uttryck i offentliga förvaltningar. Också för dem som inte själva är intresserade av att bli företagare, har det ett värde att det finns fler arbetsgivare och fler organisationsformer att välja mellan.

Ju fler aktörer som får chansen, desto större är möjligheterna till förbättringar. Dels direkt genom att varje aktör får möjlighet att pröva nya idéer, dels indirekt genom att den hårdare konkurrensen ger större tryck på övriga aktörer – inklusive den offentliga sektorn – att utvecklas.

Vinst är inte något omoraliskt om den uppkommer därför att producenten levererar produkter som har större värde än värdet på de resurser som tas i anspråk. Vinsten fyller tre funktioner, i vården liksom på andra håll: den ger producenterna incitament till effektivitet (vilket det ofta behövs mer av inom vården), den kan attrahera kapital till sektorn (vilket också behövs mer av om vi vill ge en åldrande befolkning en bra vård) och den ger information om hur väl verksamheten sköts (och bristen på information av denna typ är stor inom vården). Därför behövs vinsten som drivkraft också här.

Det finns inte någon motsättning mellan vinstsyftande företag inom sjukvården och god vård åt alla, en solidarisk finansiering eller demokratisk styrning. Det är naturligtvis viktigt att det sker en noggrann kvalitetskontroll av den vård som olika utförare bedriver. Men det gäller inte bara vinstsyf-

tande företag utan också non-profitföretag och offentliga utförare.

Det finns viktiga politiska uppgifter inom produktionen av välfärdstjänster: att utforma finansierings- och ersättningssystem, att utveckla goda upphandlingsrutiner och valfrihetssystem, att utöva tillsyn, att utveckla instrument för kvalitetsmätning och uppföljning etcetera.

Det är genom denna typ av åtgärder man kan förhindra att plånbokens tjocklek avgör tillgången till välfärdstjänster, att företag skor sig orättfärdigt på skattebetalarnas, de anställdas eller brukarnas bekostnad och att strävan efter vinst urholkar kvaliteten – inte genom att förbjuda vinstdrivna företag inom vissa verksamheter.

Företagsdrivna välfärdstjänster är inte förknippade med större praktiska problem än offentlig verksamhet är. Det privata S:t Görans sjukhus i Stockholm står sig i alla avseenden mycket väl i jämförelse med den landstingsdrivna vården.

Inom många verksamheter kan nya och bättre lösningar sannolikt utvecklas om aktörer kan agera mer oberoende av de territoriella gränser som begränsar kommuner och landsting. Nya och kapitalkrävande behandlingsmetoder kanske kan utföras mer effektivt om konkurrens kan etableras på nationell (eller internationell) nivå, i stället för att varje landsting bygger upp egna resurser. Informationsteknikens utveckling gör det möjligt att utföra viss verksamhet oberoende av geografiska avstånd.

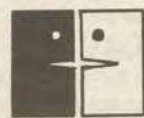
Sverige behöver både eldsjäl-företag, alltså enskilda verksamheter som ägs och drivs av starkt engagerade människor, och välfärdskoncernerna, alltså företag som driver verksamhet på många olika håll. Eldsjälarna kan skapa verksamheter med unika kvaliteter. De kan också tjäna som inspiration för andra. Men eldsjäl-företagen bygger ofta på personliga egenskaper och är organiserade så att mycket av de goda kvaliteterna inte kan kopieras. Välfärdskoncernerna är annorlunda uppbyggda. Vissa rutiner och funktioner centraliseras för att frigöra den lokala kraften för sådant som bäst görs

lokalt. Effektiva lösningar utvecklas, som lätt kan tillämpas på flera håll. Därigenom underlättas spridningen av goda idéer.

Genom att släppa fram välfärdskoncernerna ökar sannolikheten för en god verksamhets- och kvalitetsutveckling inom vård och utbildning. Dessutom är det inte bara Sverige som är i behov av bättre välfärdstjänster. Här finns möjligheter till nya exportnäringsar. Många ledande svenska industriföretag, till exempel Ericsson, Aga och Asea, har utvecklat tack vare att de här hemma har mött kvalificerad och krävande offentlig upphandling. Det är svårt att nå internationell framgång om man inte först kan utveckla en stark ställning på hemmamarknaden.

Många av de framtida affärsmöjligheterna ligger i tjänstesektorn, inte minst inom områden som rör vård och omsorg. Även här kan nya svenska företag uppstå och växa om de får tillgång till en hemmamarknad med kvalificerade och krävande lokala upphandlare. Och omvänt: Så länge näringslivet är utestängt från stora delar av tjänstesektorn, kommer en viktig väg för Sveriges välbärande- och välfärdsutveckling att vara stängd.

GÖRAN GREIDER:

När Anders Johnson argumenterar för att vinstmotiv är bra för vården, gör han ett tanke-

fel som tyvärr styr hela hans resonemang: Han utgår från att en enda modell är giltig för alla marknader. Men som en mängd forskning inom institutionell teori visar är det inte ett rimligt antagande: Att sälja tidningar och godis i en pressbyrå skapar till exempel en helt annan relation kund-försäljare än i till exempel taxibranschen, av det enkla skälet att kund och försäljare i det senare fallet oftast inte lär känna varandra. Varje sektor måste analyseras för sig, och vissa verksamheter lämpar sig avgjort sämre för marknadsmekanismen än andra.

Det specifika för sjukvården fångas i frågan: Vem är egentligen konsumenten där? Är det mannen som kommer med en åkomma till

läkaren? Nej. Om patienten är någorlunda förnuftig överläter han åt läkaren att bestämma den behandling eller medicinering som är lämplig. Läkaren är konsumenten; det är han eller hon som väljer vilka resurser som ska sättas in. Valfriheten blir därmed till största delen en chimär, eftersom patienten inte kan göra en medicinsk bedömning. När vi köper en cd-spelare är det trots allt lättare att vara kund – beslutet är inte livsavgörande.

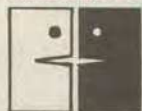
Att införa vinstmotiv i vården är därför synnerligen riskabelt: I sin bedömning kan läkaren tendera att rekommendera behandlingar som ökar företagets vinst. De så kallade transaktionskostnaderna, kostnaderna för att hålla marknader i gång, är också enorma. I de empiriska jämförelser som kan göras blir det ju rätt så tydligt. Amerikansk sjukvård kostar i jämförelse med den svenska nästan dubbelt så mycket, sett som andel av BNP, trots att en tredjedel av befolkningen står utanför försäkringssystemet; välbeställda överbehandlas, fattiga underbehandlas. Från samhällsekonomisk synpunkt minskar vinstmotivet effektiviteten och ur den enskilda och rationella patientens synvinkel gynnas inte hans position.

Det andra som gör att vårdsektorn skiljer sig från andra marknader är att de grundläggande resurserna även inom privat sjukvård hämtas från skatter; annars skulle det inte bära sig (nästan ingen, inte ens moderaterna, föreslår därför en helt privatiserad sjukvård). När det gäller privata företag i allmänhet accepterar vi att de uppstår och dör – om marknaden sviktar – men när skattemedel finansierar det mesta av en verksamhet, kräver nog de flesta av oss att den har kontinuitet. Vi blir lätt irriterade när vårdcentralen plötsligt drivs av ett annat företag, med nya rutiner, nya ansikten. Än värre är det att sammanlänka kärnan i välfärden med aktiekursernas dramatik; börsnoterade sjukvårdsföretag har ett främsta syfte: att gå med vinst. Detta syfte sammanfaller inte med sjukvårdspolitikens portalparagraf om rätt till sjukvård på lika villkor, och undergräver kontinuiteten.

Anders Johnson anför märkligt många argument för vinstmotivet som inte alls handlar om att förbättra vården och omsorgen – där är han inne på exportmöjligheter i största allmänhet. Jag ska inte gå in närmare på hans idéer – de visar

kanske mest att hans argument är svaga i förhållande till den inre logiken i själva den verksamhet vi diskuterar. Jag vill bara konstatera att grunden för att framgångsrika läkemedelsföretag (numera ofta utsålda) uppstod i Sverige var just det samarbete dessa hade med en stor, sammanhållen och icke-vinstdriven offentlig sektor.

ANDERS JOHNSON:

Göran Greider och jag är överens om att sjukvården inte bör organiseras på exakt samma sätt

som pressbyråkioskerna. De viktiga politiska uppgifterna inom sjukvården, som jag anger i mitt första inlägg, bör inte utövas mot pressbyråkiosker – alltså har Greider fel när han påstår att jag "utgår från att en enda modell är giltig för alla marknader". Jag ser inte heller den amerikanska sjukvården som ett idealt system. Men de invändningar som Greider riktar mot renodlade

marknadslösningar kan också riktas mot offentliga monopol.

Greider hävdar att vissa verksamheter lämpar sig sämre för marknadslösningar än andra. Jovisst, men vissa verksamheter (till exempel individuella tjänster som vård och utbildning) lämpar sig också sämre för monopol än

exempelvis försvar och polis. För individuella tjänster är det ofta möjligt och önskvärt med individuella valmöjligheter, till exempel att kunna välja vårdcentral. Även då valfrihet inte anses möjlig (till exempel för viss akutsjukvård) kan effektivisering och metodutveckling stimuleras av mer mångfald och konkurrens mellan vårdgivarna.

Greider hävdar vidare att valfriheten är en chimär eftersom patienten inte kan göra en medicinsk bedömning. Men även den politiska styrningen är i så fall en chimär, eftersom politiker inte heller kan göra medicinska bedömningar. Däremot kan den enskilda patienten bättre än politiker bedöma andra aspekter av vården, till exempel personligt bemötande och tillgänglighet.

Greider säger att privatiserad vård skapar dålig kontinuitet där patienten hela tiden möter ny personal. Men är det något som utmärker de offentliga vårdmonopolen, så är det väl ofta en usel kontinuitet? Om vårdproducenten utsätts för konkurrens och patienterna har valmöjligheter, så tvingas

producenten ta större hänsyn till patienternas önskemål.

Kanske ligger en förklaring till åsiktsskillnaderna mellan mig och Göran Greider i att han, liksom många andra debattörer, som aldrig själva har haft politiskt ansvar för en verksamhet, underskattar svårigheterna för politiker att styra komplexa verksamheter med starka professionella strukturer. Den som exempelvis tror att politiker i någon rimlig bemärkelse "styr" verksamheten på Karolinska sjukhuset har inte förstått särskilt mycket av hur det sjukhuset fungerar eller inte fungerar.

GÖRAN GREIDER:

Först måste jag säga att det är litet billigt av Johnson att tillskriva mig påståendet att han vill ha

det som i USA – de som följer med i sjukvårdsdebatten vet att inte ens moderaterna önskar ett amerikanskt system. Men USA är bra som en idealtypisk jämförelsepunkt och kastar ljus över principiella skillnader mellan olika modeller.

Jag är också osäker på om Johnson ser konsekvenserna av sin egen argumentation. På ordplanet håller han med mig om att marknadsmekanismen får radikalt skilda konsekvenser i olika branscher, men i realiteten gör han det inte. Patienter kan i alla fall bedöma bemötande och tillgänglighet, säger han. Jodå, men det är trots allt inte den centrala aspekten när man står med ett brutet ben, en cancerutlösning, en våldsam övervikt eller en depression; det centrala är den medicinska bedömningen. Då är det också viktigt att läkaren vågar och kan säga nej till en patient när denna kräver en viss, kanske dyrbar behandling eller medicinering – och det är som bekant ett växande problem med patienter som via reklamerna "vet" precis vad

de behöver. Beroendet av en allt mäktigare läkemedelsindustri ökar om vinstmotivet präglar mer av vården. Politiker kan inte styra så komplexa verksamheter som sjukvård, invänder då Johnson och ger oss därmed sin avmargade och lite nedsättande politikersyn, den som är vanlig bland många marknadsliberaler. Men en utvecklad välfärdsstat måste naturligtvis hålla sig med – och gör det – experter av olika slag som ger underlag för politiska beslut. Genom politiska beslut kan man inrätta de struktu-

rer som gör att läkemedelsanvändningen blir mer rationell eller att diagnoserna ställs på ett bättre sätt. Under senare tid har idén om social ingenjörskonst tyvärr degraderats, men denna popperska tanke förblir fundamentet för varje ansvarsfull politik.

Johnson har en poäng när han pekar på att kontinuiteten på personalplanet kan bli lidande även i offentlig sektor – så är det ju ofta, både inom omsorg och sjukvård. Men med kontinuitet menar jag i första hand att det offentliga är och förblir en ägare med ett helt annat långsiktigt ansvar, medan ett börsnoterat företag måste leverera vinst. Kontinuiteten på vårdcentraler och äldreomsorg har ofta blivit dålig just på grund av de marknadsideologiska strömningar – offentlig verksamhet anses tärande – som Johnson i sin argumentation understöder.

Naturligtvis är det sant att även monopol skapar en rad problem; mitt argument är att dessa problem sammantaget är färre än de problem som privata lösningar skapar och i praktiken accepterar även jag vinstdriven sjukvård på marginalen. Eftersom vi emellertid vet att behoven inom vården i det närmaste är oändliga – i takt med att människor kräver mer och att Baumols dilemma gör sig påmint (det vill säga att tjänster blir allt dyrare) så blir de offentliga systemens överlägsenhet med tiden allt mer uppenbara. En privatiserad sjukvård med vinstmotiv som ändå livnär sig på skattemedel kommer

"En privatiserad sjukvård med vinstmotiv som ändå livnär sig på skattemedel kommer att sakna gränser för kostnaderna."

Göran Greider

att sakna gränser för kostnaderna och öka risken för ojämlig behandling, när de resursstarka bryter sig loss. En stat som reduceras till att övervaka och inspektera att privata vårdgivare följer lagar, får i längden dessutom problem med att upprätthålla kompetensen i frågor; offentliga kontraktskrivare får svårt att bedöma vad de

skriver på när ett akutsjukhus läggs ut på entreprenad.

Slutligen tror jag att det finns en viss inneboende konflikt mellan en läkare och själva vinstprincipen. Som det heter i Läkarförbundets etiska regler nummer 11 och 16: "Läkaren får inte låta sig påverkas av otillbörligt förvärvsbegär" och "skall avhålla sig från påträngande marknadsföring och från att på annat olämpligt sätt fästa uppmärksamhet på sin person och läkargärning."

Amy Boyers död blottlägger informationssamhällets brist

INBLICK/ Personlig integritet. Amy Boyer mördades i oktober i fjol av en tidigare klasskamrat, en psykopat som på sin egen hemsida redogjorde för sin bestialiska plan. Han fann henne med hjälp av en informationsmäklare på Internet. Frågan är hur vi i ett samhälle där informationen är fri skall kunna skydda vår privata sfär.

I den märkliga boken *The Transparent Society: Will Technology Force Us To Choose Between Privacy And Freedom* (1998) skriver fysikern, science fiction-författaren och samhällsdebattören David Brin att vi inte har skäl att frukta upplösningen av den personliga integriteten. Med transparensen följer nämligen vetenskapen om att vi är observerade, och med den vetenskapen följer också ett bättre beteende.

Brins vision av framtidens samhälle är ett samhälle i vilket alla snabbt kan få information om alla andra, och där alla medborgare är fullständigt genomskinliga för alla andra. Inga hemligheter, ingen privat sfär och ingen personlig integritet finns bevarad.

Det är en vision som bär tydlig släktskap med det horribla fängelse som Jeremy Bentham konstruerade, Panoptikon. Konstruktionsplanen för Panoptikon beskriver en cirkelformad byggnad med fångarna i dess centrum. De observeras ständigt av fängvaktare som finns någonstans runt om dem bakom rökfärgade glas. Fångarna vet inte vem som iakttar dem, eller när de blir betraktade. De tvingas därmed anta att det alltid finns någon som ser dem. Först då, menade Bentham, kan fångarna tvingas att bete sig väl, och bli goda medborgare.

Brin och Bentham har en gemensam tanke, och det är att den bevakade beter sig väl – brottslingen förutsätts vara rationell. Det resonemanget kan visa sig vara ödesdigert svagt, och det kan finnas skäl att med alla medel bekämpa det Benthamska fängelset som Brin vill lägga till grund för samhällets utformning.

AMY BOYER SKÖTS till döds den 15 oktober 1999 på väg hem från arbetet. Förövaren, Liam Youens, sköt sedan sig själv. Youens hade varit besatt av Boyer sedan high school, och en kombination av maktlöshet, sinnessvaghet och psykopati fick honom att tro att han älskade henne och att hon måste dö om hans kärlek var obesvarad (vilket den verkligen var).

Vid en första anblick framstår det inte

Av
Nicklas
Lundblad
Doktorand
i informatik

som en unik historia. Vi har läst om liknande händelser förut: ung man, maktlös, sjuk och med en förkärlek för vapen, beslutar sig för att inte dö ensam, i den bisarra vanföreställningen att det skulle vara romantiskt, tragiskt eller vackert att döda en annan människa. Men Boyerfallet är mer än ett meningslöst vansinnesdåd. Det är ett oroande tidstecken och en öppen fråga till det framväxande informationssamhället.

Amy Boyer hade flyttat från sin hemstad, och Liam Youens visste inte var hon bodde. För tio år sedan skulle det kanske ha räckt för att förhindra honom från att skada Boyer, men i dag är läget ett annat. Vi lever nämligen i informationssamhället. Allt Youens behövde göra var att söka upp en Internettjänst som erbjöd sig att hitta försvunna personer. På sin webbplats förklarar Docusearch.com: "Docusearch is as intrusive as you need us to be. We investigate the identity, reputation, conduct, affiliations, associations, movements, and whereabouts of just about anyone – potential business partners, employees of questionable scruples, debtors, even prospective spouses and relatives-to-be". Inom loppet av någon dag hade Youens fått Boyers adress.

Youens fick också hennes *social security number*, den närmaste motsvarigheten i USA till vårt svenska personnummer, och hennes arbetsadress. Den senare lyckades Docusearch.com ta fram genom att ringa telefonsamtal under sken av att vara ett företag som hade legitima skäl att fråga. De ljög alltså om att avsikten var att vidarebefordra Boyers adress till Youens – den man som Boyer själv upplevt som obehaglig och konstig under sina skolår, och som hon försökt undvika.

Docusearch.com gav Youens all information han behövde för att slå till. Han reste till den plats där Amy bodde och började bevakna henne, och sedan, den 15 oktober, brast alla mänskliga hänsyn och han följde efter Boyer till arbetet, väntade, och när hon gick hem mördade han henne.

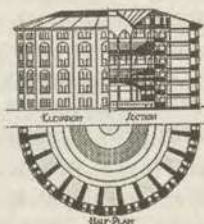
Frågorna kring fallet är många, och de

rör främst den personliga integriteten och ansvaret för handel med personliga uppgifter. Boyers anhöriga stämde nämligen Docusearch.com och målet kom att bli ett av de mest uppmärksammade i USA på senare tid. Grundfrågan i målet var just om en informationsmäklare hade något ansvar för den information som han eller hon förmedlade. Dessutom frågade rätten om det hade någon betydelse ifall informationsmäklaren kommit åt informationen genom att föregge falska uppgifter, såsom när Docusearch.com fick fram adressen till Boyers arbetsplats med hjälp av lögn.

I utredningen av fallet visade det sig vidare att Liam Youens klargjort sina avsikter tydligt. Inte för Docusearch.com, specifikt, utan för hela världen. Han hade en egen hemsida på Internet, där han i dagbokens form skrev om sina planer att döda Amy Boyer. Den var fullt tillgänglig för var och en som ville ta del av den; Youens använde inga lösenord eller andra skydd för att dölja materialet på sidan. En enkel sökning på hans namn hade genast hittat webbplatsen. Dagboken är direkt motbjudande läsning. Åtta dagar före mordet stod följande att läsa på hemsidan (stavfelen finns i originalet):

On Thursday October 7, I was making excuus because I was scared. I still feel uncomfortable about sitting in the parking lot. I pray to God that she parks on the street like last friday, but I doubt it. My mother is going on vacation so I would be able to use her car. That may make me bold enough to park in the lot at 4:30. Since I wasn't going to kill her today I wanted to get the exact time she leaves, so I can minimize the time I would have to park there. I went around and around doing my best not to get noticed.

I saw her, I saw her, I saw her. At 4:47pm Thursday she was at a red light near the office and I came in from the side. She didn't notice me I don't think. She looked wonderful, like seeing God herself. I think I might have seen her before on a bike and felt nothing because I wasn't sure if it was

Panoptikon.
Ett fängelse där
fångarna inte vet
när de iakttas.

her. I may be mistaking these feelings of euphoria for love, but who knows. It maybe that because I only see her in my dreams. When I see her in real life; I feel like my dreams mix with reality. Why didn't I do anything? It was really fast I didn't have time to process what was happening, also I can't just 'hang around' she must Never see me there.

Den 12 oktober, då Amy Boyer bara hade tre dagar kvar att leva, skrev Youens:

Tuesday October 12, I saw her car on the street the perfect place. I parked my car there and sat at 4:35. But by 5:05 she still wasn't there, what a waste of a perfect opportunity. I drove around and saw that she left around 5:45, but I didn't see her and had no place to shoot. I was still scared, but what was different about this time was that I didn't just turn around and Not do it. I would have done it. I feel good now. Her car is phlanxed by the same ones. wierd. Also the sticker was 'United States. something' Boyfriend in the army? Sister used the car around that time, had to drive my niece at exactly 4pm. flew into a rage and smashed my clock with a hammer and stated screaming Fuck at the top of my lungs.

Den sista anteckningen är riktad till en bekant till Youens och den lyder bara: "Pieter see if I did it". Anteckningen följs av en länk till den lokala tv-stationens nyhetssida. Hela Youens hemsida är fylld av hans planer och förberedelser för att mörda Amy Boyer. Han var besatt av massmördare och lämnade en anteckning i en gästbok på webbplatsen Wacky World of Murder, som i berömmande ordalag redogör för olika mördares dåd. Youens kommentar lyder:

Barry Loukaitis is by far my favorite killer. He was completely justified in what he did, and killed someone that deserved to die. By the way too much emphasis is put on serial killers, most of them are just losers who can't get a date.

Transparent medborgare.
I David Brins samhällsvision är människor genomskinliga för varandra.

Foto: Corbis/Scanpix

Barry Loukaitis sköt två studiekamrater och en lärare till döds på sin skola och skadade ytterligare en elev. Hans skäl var att en av de mördade studenterna retat honom. En sökning på Youens namn hade avslöjat också denna anteckning. Youens är förresten nu själv en av dem som listas på Wacky World of Murder, och personen bakom webbplatsen redogör stolt för den besökare som "gjorde slag i saken".

DOCUSEARCH.COM HÄVDAR att de är mycket noggranna med vem de lämnar ut information till. Särskilt försöker de undvika personer som kan tänkas begå brottsliga gärningar där den används. Docusearch.com hävdar också att de inte kunde veta att Youens hade kriminella avsikter.

Den genomsnittliga tiden för en sökning på Internet är mindre än en sekund. Boyers anhöriga väckte som sagt talan mot Docusearch.com. De ville förhindra att samma sak hände någon annan familj, och de ville få fastställt att företaget har ett ansvar för den information som det förmedlar. Docusearch.com bestred dock allt ansvar. Rättegången inleddes, men avbröts när domstolen ansåg att det fanns ett antal principfrågor som måste besvaras innan det var möjligt att gå vidare till att bedöma sakförhållandena. Frågorna skickades vidare till högsta domstolen i New Hampshire, som tillkännagav sitt beslut den 18 februari i år.

Samtliga frågor som rätten hade att ta ställning till rörde informationsmäklarens ansvar, och domstolen beslöt i tre fall av fem att den som handlar med information har ansvar för hur den sedan används. Domstolen konstaterar att vi nu lever i ett samhälle där information blir allt viktigare i vissa typer av brott. Framför allt är förföljelsebrott ett oroande fenomen. I USA förföljdes en miljon kvinnor och 371 000 män år 1998 och antalet identitetsstöldar är också stort; enligt vissa beräkningar drabbas 100 000 personer per år och förlusterna i samband med identitetsstöld uppgår till två miljarder dollar årligen.

I ljuset av att förföljelsebrott riskerar att övergå i misshandel, våldtäkt eller mord, menar domstolen att information kommit att bli en vara som måste hanteras med försiktighet. Domstolen skriver i sitt beslut:

The threats posed by stalking and identity theft lead us to conclude that the risk of criminal misconduct is sufficiently foreseeable so that an investigator has a duty to exercise reasonable care in disclosing third person's personal information to a client. And so we hold. This is especially true when, as in this case, the investigator does not know the client or the client's purpose in seeking the information.

DÄRMED GÖR DOMSTOLEN ett betydelsefullt inlägg i dialogen om informationssamhällets framväxt. I sak säger domstolen att det går bra att handla med personuppgifter, men att detta sker under ansvar. Det är ett sätt att hantera den personliga integriteten på som förmodligen kommer att väcka två olika typer av protester.

En grupp kommer att göra gällande att den som bara vidarebefordrar uppgifter inte bör ha något ansvar för användningen av dem. Argumentationen är att det inte är information utan människor som dödar. Information vill vara fri, och regleringar slår mot yttrandefriheten.

Ekot av vapenlobbyn är både talande och skrämmande.

Enligt en annan skara är det fråga om en kommersialisering av den personliga integriteten, och det bör inte vara tillåtet alls att ens hantera personuppgifter. Vad som behövs, kommer denna grupp att hävda, är en generell lagstiftning som gör det olagligt att samla in uppgifter om personer.

DOMSTOLEN GÖR en avvägning mellan dessa gruppers krav, vilken går i både realismens och moralens tecken. Att förhindra handel med personuppgifter är knappast möjligt, och det enda en generell lagstiftning skulle åstadkomma vore att skapa en svart marknad för information om personer, deras levnadsförhållanden, ekonomi och andra persondata.

Att blunda för att handeln med personuppgifter i vissa fall kan medföra skada och till och med leda till dödsfall, är å andra sidan att ignorera verkligheten helt och hållet. Information dödar inte, nej, men ibland kan informationen vara en nödvändig förutsättning för ett dåd av den avskyvärda sort som Liam Youens utförde.

Brins genomskinliga samhälle – där inga regler om den privata sfären finns – är en farlig framtidsvision som förtjänar att granskas intensivt. Vi måste försöka hitta en balans mellan informationsfriheten och den personliga integriteten. Inte av akademiska skäl, och inte heller av politiska skäl, utan för att hindra att det som Amy Boyer råkade ut för sker igen.

Om informationen vill vara fri måste den vara det på samma villkor som vi människor. Under ansvar. ■

Källor:

Amy Boyers hemsida:
<http://www.amyboyer.org> (med kopia av Youens webbplats).
Om Liam Youens:
<http://www.geocities.com/Area51/Shadowlands/4077/youens.html>
Högsta domstolens beslut i målet:
<http://www.courts.state.nh.us/supreme/opinions/2003/remsb017.htm>

För att USA ska vinna i Irak måste demokratin segra

UTBLICK/ Efter Saddam. President Bush har i sin nya utrikespolitiska doktrin slagit fast att utbredning av liberal demokrati är en förutsättning för att uppnå säkerhet och välmåga i världen. För att lyckas reformera Irak i rätt riktning krävs emellertid ett långvarigt och kostsamt engagemang, som det är tveksamt om den amerikanska befolkningen är beredd till.

Tivlande röster höjs om möjligheterna att åstadkomma den demokratisering som sägs vara målet för kriget mot Irak. Den första utmaning som den amerikanska administrationen ställs inför när den uppnått sina militära mål är att undvika en intern kollaps i Irak. Representanter för Röda halvmånen i regionen hävdar att flera miljoner irakier kommer att hamna under svältgränsen bara några veckor efter att ett bombanfall inletts. Redan före kriget levde en stor del av Iraks kraftigt urbaniserade befolkning på svältgränsen och var beroende av matransoner. Denna utsatta situation kommer, om den inte mycket snabbt avhjälpas, att leda till våldsamma upplöpp bland en befolkning som redan lägger skulden för tio års lidande på de amerikanska sanktionerna.

Saddam Hussein och ledande personer kring honom tillhör den sunnimuslimska minoriteten, medan shiamuslimerna utgör två tredjedelar av Iraks befolkning. Stora grupper i Iran, huvudsakligen från shiagrenen av islam, har utövat påtryckningar för att den södra delen av Irak på grund av detta religiösa band ska sammanföras med Iran. Men oron för att shiiterna ska bryta sig ur Irak och skapa en egen stat är överdriven. Under förra Gulfkriget deltog såväl sunniter som shiiter i uppror i södra delarna av landet mot Saddam, och många militärer som användes för att krossa revoltarna var shiiter.

Kurderna i norr, som representerar nästan en tredjedel av den irakiska befolkningen, är däremot ett allvarligt hot mot staten Irak. Kurdistan sträcker sig över Turkiet, Syrien, Irak och Iran och där finns en gemensam kultur och ett språk samt väletablerade politiska partier. Kurdistans demokratiska parti, som regerar i västra Kurdistan, och Kurdistans patriotiska union fungerar i dag som styrande organ för mer än fyra miljoner människor i ett område som är stort som Schweiz och utanför Saddams kontroll sedan 1991. Visserligen är det ändå möjligt att det uppstår en splittring, men den framgångsrika diskussion som förts mellan kurdiska ledare och oppositionen under de senaste månadernas konferenser i London och Salahuddin, talar för att kurderna kommer att kunna inkorporeras i någon form av federal stat. Bristen på naturresurser i den kurdiska delen av Irak motverkar också splittring – om inte den oljerika regionen Kirkuk införlivas med ett irakiskt Kurdistan. Men framför allt kommer den militära närvaro, som grannländerna har visat i norra Irak, med all sannolikhet att avskräcka kurderna från att försöka skapa ett eget land. Framför allt Iran och Turkiet har en stor kurdisk befolkning, och båda länderna anser sig tvungna att förhindra spridningen av kurdisk nationalism.

Av
Jens
Münch
Frilansjournalist och
fotograf, för
närvarande baserad
i Irak

Även om kurderna kan övertygas om att arbeta inom ett federalt system, och shiiterna inte visar sig vara ett hot mot nationell enighet, kommer den regering som är ansvarig för en federal lösning som inkluderar dessa grupper att få betala ett högt pris i form av minskat politiskt förtroende. Är denna regering en amerikansk interimregering kommer priset att bli ännu högre, eftersom amerikanerna redan antas favorisera sunniminoriteten. Vid ett möte i februari med den irakiska oppositionen i Arbil i norra Irak gav flera representanter för diverse shiitiska grupper uttryck för denna farhåga. En företrädare för den organisation som representerar flest shiamuslimer, Högsta Rådet för Muslimska Revolution i Irak, bekräftade att det finns ett mycket kraftigt motstånd mot amerikansk inblandning. Det som särskilt poängteras är att en amerikansk närvaro i de heliga vallfartsorterna i södra Irak, Najaf och Kerbala, som för shiiter är viktigare än Mecka, oundvikligen kommer att ge upphov till starka reaktioner.

ATT FINNA BALANS mellan stabilitet och trovärdighet är ett återkommande problem för nya demokratier. För USA kommer problemet att vara ännu allvarligare, eftersom Amerika inte anses ha någon som helst rätt att vare sig bevara balansen eller åstadkomma förändring. Konceptet med övergångsrättvisa har därför nämnts allt oftare i diskussioner kring Iraks framtid under de senaste månaderna. Det skulle innebära att man stärker den nya regimens trovärdighet genom att omedelbart upprätta juridiska institutioner som kan ställa tidigare ansvariga ledare inför rätta. Om dessa institutioner ska vinna förtroende måste de bryta kopplingen till Baathpartiet, som sedan 1963 har styrt landet med järnhand utifrån en panarabisk sekulär ideologi som påminner om 1900-talets fascism i Europa. En sådan juridisk process ter sig dock svår i Irak, där Baathregimens rötter sträcker sig djupt ner i samhället. Armén i Irak består av 400 000 man och polisstyrkan av nästan 100 000 man. Därtill kommer säkerhetstjänsten med 250 000 anställda och ungefär en miljon partimedlemmar. Enligt det amerikanska försvarsdepartementet skulle bristen på kompetent personal efter en juridisk utrensningprocess kunna lösas med hjälp av de nästan fyra miljoner välutbildade irakier som nu lever i exil, men sådana planer avfärdas som önsketänkande av många akademiker och journalister.

För det första är oppositionen långt ifrån enad. Irakiska nationella kongressen (INK) är den grupp som mottagit mest pengar i stöd av USA och fortfarande den organisation som väntas leda omstruktureringen av Iraks politiska institutioner. Men INK domineras av sunnimuslimer och har litet stöd från såväl gräs-

rotsorganisationer i Irak som oppositionsgrupper i exil. Ledaren Ahmad Chalabi har mycket litet trovärdighet kvar sedan oegentligheter uppdagats i hans privata ekonomi och partiets bokföring. I slutet av förra året visade sig oppositionen oförmögen att ens besluta om vem som skulle delta vid de många konferenserna, och många irakier i exil förvånades över hur radikala de oppositionsgrupper var som dominerade på dem. Framför allt på konferensen i London upprepades det om och om igen, som kommentar till bristen på konstruktiv debatt, att det inte kan finnas någon demokrati utan demokrater.

FÖR DET ANDRA blir det svårt för oppositionen att bryta med den politiska kultur som Saddam kommer att lämna efter sig. Förutom de ständiga interna stridigheter som oppositionen präglas av, ligger den största faran i att den har förlorat sina rötter i det irakiska samhället, och kanske inte längre kan manövrera bland de viktiga lojalitetsband som är en del av den politiska kulturen i regionen. Påståendet att islam och demokrati är oförenliga har mycket att göra med arabvärldens klan-system och kultur av underordnande och grupptänkande.

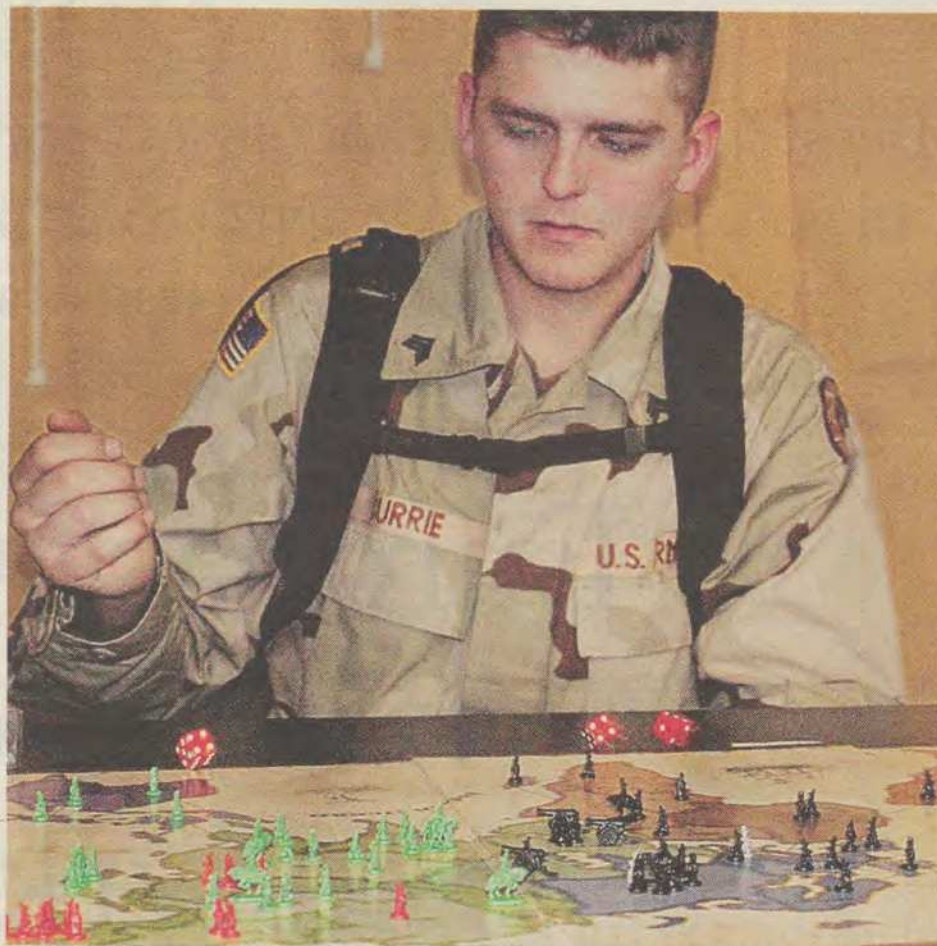
Grannlandet Kuwait är ett tydligt exempel på de problem klan-samhället innebär för demokratiska processer. Kuwait är det enda land i Golfregionen som har ett demokratiskt lagstiftande parlament, och hör till dem som anses ha de bästa förutsättningarna för en fullständig demokratisering. Många förvånades därför av att parlamentet använde sin vetorätt 1999 och stoppade en proposition om att ge kvinnor rösträtt. En kombination av klanlojaliteten och politisk opportunistik gör alltså att kvinnorna, i ett land där mer än 60 procent av de universitetsstudenter är kvinnor och levnadsstandarden är högre än i de flesta europeiska länder, fortfarande saknar rätt att rösta. Att de band av samhörighet och status som klaner ger har överlevt i Kuwait, trots flera decennier med stark ekonomisk tillväxt, höjd utbildningsstandard och en tydlig västerländsk präglighet, bådar inte gott för Irak – ett klan-samhälle som påminner mycket om Kuwait.

Fallet Kuwait visar att sociala och politiska svårigheter inte kan förenklas till ekonomiska faktorer. Men ekonomin spelar ändå en betydelsefull roll i skapandet av den medelklass, som är så viktig för att en stabil demokrati ska kunna ta form. Sedan FN:s sanktioner trädde i kraft 1991 har Iraks BNP minskat med nästan 70 procent, och köpkraften har sjunkit till en nivå som motsvarar de fattigaste länderna i Afrika.

Oljeproduktionen ligger för närvarande på mellan två och tre miljoner tunnor per dag och inbringar visserligen 15 till 20 miljarder dollar om året. Men de skadestånd Irak kommer att tvingas betala till kringliggande länder för det förra Gulfkriget kan komma att uppgå till mellan 80 och 300 miljarder dollar. En stor del av denna skuld, tillsammans med en skuld på tio miljarder dollar till Ryssland, kommer att skjutas upp på obestämd tid. Men det finns ingen möjlighet att vänta med det enorma arbete som det innebär att skapa en fungerande marknadsekonomi i ett oerfaret Irak.

EN DEMOKRATISERING AV Irak kommer att kräva ett helhjärtat stöd av omvärlden på både kort och lång sikt i form av kompetens och pengar. Utöver det kapital som behövs för en återuppbyggnad av Iraks ekonomi krävs ytterligare ungefär 100 miljarder dollar under de första tre åren för att betala den nödvändigaste infrastrukturen och underhålla den militära styrka på 100 000 man som väntas bli permanent posterad i landet. Det kommer att ta minst fem år, och kosta i runda tal tio miljarder dollar, att höja Iraks oljeproduktion till fyra miljoner tunnor per dag, vilket motsvarar Saudiarabiens produktion. Men också med en sådan investering skulle det ta många decennier att återbetala kostnaderna för återuppbyggnad, vapeninsatser och skadestånd, även om man räknar med en minimal återinvestering.

Inför de svårigheter som väntar i Irak är det relevant att ställa frågan varför USA så bestämt uttrycker sitt stöd för en demokratisering av Irak. I den nya Bushdoktrinen förespråkas förebyggande aktioner som ett svar på ett förändrat världsläge efter den 11 september, och en viktig del är ställningstagandet för liberal demokrati som enda modell för framgångsrik utveckling och samarbete med andra länder. Det sägs vidare att länder som inte strävar mot denna specifika form av demokrati och ekonomisk politik är i opposition mot västvärlden och därigenom utgör ett potentiellt hot. Doktrinen innehåller därför ett implicit rättfärdigande

Tärningen är kastad. Frågan är vem som tar störst risker i Irak och vem som kommer att ta hem spelet.

Foto: Jens Münch

**Irak kommer
att fordra
full upp-
märksamhet
och gediget
ekonomiskt
stöd under
mer än tio
år framöver.**

av militära aktioner mot sådana stater. Under det första Gulfkriget såg amerikansk utrikespolitik mycket annorlunda ut. Då härskade en diplomatisk minimalism och kriget hade tydliga och väldefinierade militära mål: att befria Kuwait från Irak och säkra gränsen mellan dem. Även när goda möjligheter att avsätta Saddam uppenbarade sig, genom stora inhemska uppror i Irak mot slutet av kriget, tilläts Saddam att sätta in stridshelikoptrar för att slå ner kurderna i norr och shiiterna i söder. USA:s mål var framför allt regional stabilitet, eftersom nationalstater ansågs vara de viktigaste aktörerna. Sedan den 11 september har utomstatliga hot fått en mycket större betydelse, och nationell säkerhet innebär nu även militär opposition mot odemokratiska stater och ett aktivt nationsskapande i syfte att underminera terroristorganisationer.

En framgångsrik demokratisering av Irak är nödvändig, inte bara för långsiktigt säkerhetstänkande utan även för de militära och kort-siktiga planer som syftar till att avvärja ännu en attack med massförstörelsevapen mot USA eller Israel. Om man misslyckas kommer det att märkas i form av en radikaliserad hos muslimska fundamentalister världen över och en destabilisering av ett av världens mest oroliga områden.

Irak kommer att fordra full uppmärksamhet och gediget ekonomiskt stöd under mer än tio år framöver. Den fråga många ställer är inte om det är teoretiskt möjligt för Irak att demokratisera sina institutioner, utan om den politiska viljan och uthålligheten finns i USA för att stödja och driva på en sådan utveckling. Med tanke på att den amerikanska opinionen under lång tid visat allt svalare intresse för långvarig närvaro i internationella konflikter kan detta betvivlas. Om det värsta scenariot i Irak blir verklighet, kommer det amerikanska folket återigen att få uppleva lika omfattande förluster i liv räknat som i Libanon i början av 1980-talet. Det blir svårt för en amerikansk president att rättfärdiga fortsatt stöd för Irak när fientlighet mot USA åter visar sig i Irak efter det inledande glädjeruset över att i fortsättningen slippa Saddam Hussein.

Det första kriget i "kampen mot terrorismen" är över i Afghanistan, men inga pengar fanns avsatta för återuppbyggnad och demokratisering av landet i den amerikanske presidentens senaste budgetförslag. Låt oss hoppas att det andra kriget kommer att följas av mer uthållighet.

Det svaga tänkandet har blivit en formel för **Gianni Vattimos** filosofi. Han har vänt upp och ned på begreppen inom både politik och religion och kritiserar enhetligheten hos monoteismen och tanken på en homogen världsstat.

Europas svaghet kan bli dess styrka

Av

Luca Di Blasi

Fil.dr i filosofi

Översättning: Johan Tralau

VI BEFINNER OSS PÅ den femtonde och högsta våningen i Europeiska parlamentet i Bryssel, där den välkände postmoderne filosofen Gianni Vattimo har sitt kontor, i egenskap av ledamot för de europeiska socialisterna (PSE). Kontoret har en underbar utsikt över staden, och i övrigt saknas här inget, det finns till och med egen dusch. Framför mig sitter en storvuxen, kultiverad man, 66 år gammal, som nästan verkar blyg med sin mjuka röst och mildhet. Vattimo ser trött ut: hans polemik mot den egna partiordföranden Massimo D'Alema ("borde skrotas") har lett till att han har fått häftig intern kritik i partiet.

Ett inställt flyg öppnar ett tidsfönster i hans späckade kalender – 75 minuter för ett samtal som framför allt handlar om Europa och dess planerade konstitution. Denna skall innehålla de gamla bekanta värdena "människovärdighet, demokrati, rättsstat, tolerans", och jag undrar om vi faktiskt lever efter historiens slut, som den inflytelserike hegelianen Alexandre Kojève sade redan för 50 år sedan. Är det europeiska huset historiens ålderdomshem? Vattimo är mindre pessimistisk:

– Ur en viss synvinkel framstår alla dessa värden bara som prat. Men å andra sidan, när de faktiskt skall tillämpas är det omedelbart någon som opponerar sig, eftersom det trotsar ett eller annat privilegium. Så trots att de är självklara måste de alltid fås att fungera, de måste dammas av så att vi kan se om vi gör rätt eller fel. Det är som att upprepa trosbekännelsen i början av året, kort och gott, eller förnya doplöftena, som man säger i den katolska kyrkan.

För en bredare offentlighet blev Gianni Vattimo känd mot slutet av 1980-talet, då han i likhet med tänkare som Jean-François Lyotard förkunnade att den moderna epoken hade nått sitt slut. En titel från denna tid är *La fine della modernità* (1985), som snabbt översattes till engelska, franska och tyska. Det som för andra var krissymptom och som Jürgen Habermas kallade "den nya oöverskådligheten", företeelser som att individuella och kollektiva identiteter blev mer osäkra och att den historiefilosofiska vissheten gick förlorad, tolkades av Vattimo som att en blind framstegsoptimism övervunnits och att det i en "försvagning av varat" fanns en utveckling mot mindre maktutövning. Hans eget tänkande kallas därför "svagt tänkande" (*pensiero debole*). Jag frågar Vattimo, som alltså är specialist på att omtolka svaghet till styrka, om Europas svaghet inte kunde vara just ett motprojekt till det muskulösa Amerika.

– Ja, också jag tror att idén om ett Europa som är litet mindre framåt, litet mindre motiverat till intensiv tillväxt, kanske är just det som nu behövs. För övrigt är tillväxt en form av aggressivitet. I en värld som var mindre globaliserad än vår, alltså fram till för tvåhundra år sedan,

kunde man fortfarande förstå den sortens aggressivitet. Vi visste intet eller föga om det som hände i Afrika, Latinamerika och så vidare. Det är inte hållbart att i dag föreställa sig att vi skall hävda oss och att de andra sedan skall anpassa sig. Det är dessutom mycket allvarigare eftersom vi har klart för oss vilka de ekologiska konsekvenserna blir av denna totala vilja till tillväxt. Jag är övertygad om att det finns perioder då samhällen borde ha mod till självbegränsning när det gäller just konsumtion, aggressivitet mot naturen och självhåvdelse gentemot andra, eftersom naturen annars paradoxalt själv begränsar sig, alltså får epidemier att bryta ut och gör miljön mindre dräglig.

Mod att begränsa sig? I mars förra året hävdade Vattimo i tidskriften *L'Espresso* att Europa bar på fröet till en framtida kosmopolitisk ordning, eftersom världsdelen inte längre äger en "naturlig" bas (tänkt i form av språk, ras och jord) utan grundar sig i ett fritt val av värden och regler, och därför är i stånd att förverkliga det som FN alltid ville, men aldrig kunde vara. Nu, medger Vattimo, är han inte lika säker. Han frågar sig om inte en fri struktur, som bejakar friheten, också kräver en viss begränsning gentemot andra politiska sammansättningar. Föreställningen om att en multipolär värld som består av tre eller fyra block kan vara fredligare och friare, övertygar honom alltmer.

– Det finns en totalitär tendens i helt integrerade system. Ekonomin, som grundar sig i profiten, tenderar i själva verket att gå i den riktningen. Profiten är alltså en betydande kränkning av andra: vi tjänar mer och de andra mindre. Därför är det inte förvånande att ekonomin tenderar att globaliseras, vilket för övrigt Marx förutsett: allt färre kapitalister och allt fler proletärer. Jag själv, som under så lång tid har menat att detta var en profetia som inte höll, börjar nu se den förverkligad. Visserligen sker det inte på så vis att de fattiga klasserna proletariseras (för de är ju tvärtom alla litet rikare nu), utan att kapitalet, rikedom och makten i grunden samlas i allt färre händer i världen.

– Skall vi mot detta ställa en global politisk ordning? Det är jag alls inte säker på, just nu tenderar jag att tänka att det vore bra att ställa en samordnad politisk ordning mot det. Om vi någonsin får en världsstat borde det vara en federal stat, en med många självstyrande områden. Den federalistiska idén är intressant också genom att den kombinerar ett fritt liv i världen, där olika alternativ står till buds, med en möjlig regel för hur denna enhet skall ordnas internt. Jag känner mig alltså som federalist på grund av att jag tänker på en federal snarare än en enad värld, och på grund av att jag tänker på ett federalt Europa också i den mening att det har inre friheter. I dag är min föreställning om ett fritt samhälle att det inom sig tillåter och uppmuntrar olika gemenskaper, flera olika grupper som grundar sig i religion, språk eller personlig smak. I en värld där det bara finns en enda makthegemoni, såsom den som avtecknar sig just nu, kommer det att krävas många interna polisingripanden, eftersom det enda sättet att göra uppror mot hegemonin är att göra en intern anarkisk revolt i stället för att hålla på det andra blocket. En värld som domineras av en enda makt är en värld med mycket mer oordning, mycket mer osäkerhet, en mer "terroristisk" värld än den vi har känt.

"Om vi någonsin får en världsstat borde det vara en federal stat, en med många självstyrande områden."

DESSA BETÄNKLIGHETER I FÖRHÅLLANDE till en enhetlig världsstat påminner om en kritik mot monoteismen som ofta har framförts under senare tid. Den tyske skeptikern Odo Marquard till exempel skrev redan 1981 en "hyllning till polyteismen", "Lob des Polytheismus". Och egyptologen Jan Assmann, som präglade uttrycket "kulturellt minne", kritiserar i sin uppmärksammade bok *Moses der Ägypter* (1998) den "exklusiva monoteismen" och den "mosaiska distinktionen", nämligen Moses införande av den våldsskapande distinktionen sant-falskt på religionens område. Vattimo bekräftar att hans tvivel på en eventuell världsstat också uppstod i samband med reflektioner kring religionen. Under lång tid hade han ett tydligt ideal: en Gud, en Jesus Kristus, en kyrka. I dag förefaller honom däremot tanken att alla icke-kristna religioner skulle vara ett absolut misstag mindre trovärdig.

– När påven möter Dalai Lama, bekymrar han sig då om förhållandet att Dalai Lama kommer till helvetet eftersom han inte är katolik? Det tror jag inte. Han tänker på att de båda två arbetar för att göra mänskligheten mer andlig och för att religiositeten skall triumfera, men han försöker inte omvända honom. Redan i den katolska teologin började man tänka på de goda och helgonen före Jesu Kristi ankomst och hur de skulle räddas. Det gällde de rättfärdiga i Gamla testamentet och till och med föreställningen om att Jesus steg ned i helvetet, som det heter i trosbekännelsen, för att rädda de rättfärdiga som var där. Men om man utvidgar det resonemanget, kan man i stället sluta sig till att Kristi människoblivande inte vederlägger alla myter, utan i någon utsträckning ger dem berättigande. Som jag någon gång har sagt för att chockera mina åhörare: om Gud blev människa, hade Han då inte kunnat bli helig ko, katt eller fjäderbeklädd orm? Det vill

säga: natursymbolerna för gudomen upphävs inte av Jesus Kristus utan bekräftas, för om Gud kan göra sig till människa kan Han vara närvarande på många olika sätt.

I Giscard d'Estaings utkast till en författning förekommer inte orden kristendom, religion eller Gud. Men stadgan om de mänskliga rättigheterna, som skall byggas in i den framtida författningen, hänvisar till Europas "andligt-religiösa arv". Katoliken Vattimo har alltid tidigare betonat att demokrati och sekularisering har utvecklats tack vare det kristna arvet. Borde inte detta uttryckligen nämnas för att stödja demokrati och åtskillnaden mellan stat och kyrka?

– Jag är övertygad om att den sekulära staten har sitt ursprung i kristendomen. Men att lyckas med att i en konstitution återropa kristendomen på grund av att den har förberett den sekulära staten, det är mycket komplicerat. Alltså finner jag Europas "religiösa och andliga arv" mer övertygande. Dessutom finns det ateister. Dessa ateister kan vara lika goda demokrater som vi kristna. Var skall vi placera dem? Redan att kalla dem religiöst-andliga är komplicerat, för de kan vara rena materialister.

Religiösa och etniska konflikter skulle, i den mån de fortfarande finns i Europa, snarare underblåsas än begränsas genom en sådan påminnelse i författningen. Det ömsesidiga erkännandet av att det kristna och det sekulära tänkandet har gemensamma rötter – det vill säga det som Vattimo själv håller på med på filosofins område – skulle däremot kunna skapa mer endrækt.

– Vad skulle Jesus Kristus göra i den här situationen? Han skulle säga att man skulle strunta i det, om det nu leder till så mycket bråk. Vi är knappast här för att skära halsen av varandra som under korstågstiden. Eftersom författningen bör vara allmänt accepterad, tror jag att kärlekens princip i det här fallet är viktigare än sanningens.

KANSKE ÄR DETTA EN NYCKEL till att förstå den katolske socialisten Vattimo: praktiken är överordnad teorin, och det kristna (*caritas*, kärlek) är överordnat det filosofiska (sanning). Vattimo överraskade många när han 1996 visade sin affinitet med kristendomen. Det var i en bok vars personliga stil kan jämföras med Augustinus *Bekännelser: Credere di credere*. Den omedelbara anledningen var att Vattimos livskamrat avled, men den grundläggande impulsen var djupare. Redan sedan studietiden hade han velat nytolka den kristna traditionen, en tanke som han delade med sin lärare, den italienske hermeneutikern Luigi Pareyson, och dennes andre bekante elev, Umberto Eco. I *Credere di credere* trädde han ut i offentligheten genom att hävda att kristendomen och det postmoderna stod nära varandra: Guds död, som Nietzsche förkunnade, likställde han med Kristi död på korset. Paulus fråga "Död, var är din udd?" kunde på goda grunder läsas som en "extrem förnekelse av verklighetsprincipen". Den process som innebar metafysikens slut, kunskapsförvirring och sekularisering, tolkade Vattimo som att den kristna läran om *kenosis* förverkligades, alltså att Gud träder ut ur sig själv genom sitt förkroppsligande.

Att han bejakade denna tilltagande osäkerhet inför ett "starkt förnuft" till förmån för en mänskligare praxis bekräftade inte bara hans rykte som pacifistisk anarkist och ironisk dekonstruktivist, utan påminner också om hans vän Richard Rortys neopragmatism och de grundläggande problemen i denna. När Vattimo i *Credere di credere* exempelvis kallar kärleken (*caritas*) för "sekulariseringens gräns", undrar man om han kan rättfärdiga denna centrala utsaga rationellt. Vattimo tvekar litet när jag ställer frågan:

– Kärleken är ingen teoretisk princip. Detta är poängen men också en stor svårighet. Jesus predikade ett kärleksbudskap, men ingen har övertygats på grund av argument, utan genom att det har funnits en gemenskap som han skapade kring sig, och som grundade sig på den principen. Men den principen är i sin tur inte bevisad: vi har upptäckt att kärleken är bra, och nu tillämpar vi den. Det finns en fin bok av Jean-Luc Nancy, *L'expérience de la liberté*, som har gjort stort intryck på mig. I den insisterar han på en sak som jag alltid har tyckt, men aldrig har kunnat artikulera på något bra sätt: friheten är inte ett teoretiskt utan ett praktiskt förhållande. Vad gör folken för att bli fria? Visar de fursten att frihet är en rättighet? Fursten har alltid struntat i sådant. De går i stället till furstens palats med hörtjugor och säger att de vill bli fria.

– Jag är övertygad om att en teoris sanning i själva verket accepteras av en person eller argumenteras för och bevisas på grund av en sorts ursprunglig tillhörighet. Den tillhörigheten är inte rigid. Hermeneutiken säger om förståelsen att den förstår något man redan har en förförståelse av, och om sanningen sägs att den är en intern artikulering av en förståelse som vi har. En stor del av Heideggers *Varat och tiden* handlar om detta.

FÖR SNART TIO ÅR SEDAN kom alltså Vattimos bok om kristen tro. Det skulle man kunna sätta i relation till ett nytt begrepp som sedan ett par år tillbaka används i filosofisk diskussion, "den postsekulära tidsåldern". Att konfrontera Vattimo med det är intressant eftersom sekularisering tillhör hans grundbegrepp. Han blir överraskad och frågar med stilla ironi om vi alltså har kommit till en sådan tidsålder, och vill veta mer

”En värld som domineras av en enda makt är en värld med mycket mer oordning, mycket mer osäkerhet, en mer ’terroristisk’ värld.”

Den italienske filosofen Gianni Vattimo har blivit kritiskt inställd till tanken på en världsstat. Det var reflektioner kring religionen och katolicismen som väckte hans tvivel.

om uttrycket. Jürgen Habermas talar exempelvis om att sekulariseringen förs över till naturvetenskap och framför allt genteknik, och att ett hot uppstår från en naturalistiskt reducerad människobild och en fullständig instrumentalisering av människan till förmån för andra människor. Just på grund av sådana tendenser måste man räkna med att religioner och kyrkor fortbestår. Vattimo är optimistisk, mer "nietzscheansk":

– Jag frågar mig exempelvis av vilket skäl kloning av individer skulle vara mot naturrätten? Det finns tvillingar. Jag tror att så länge själen inte är hotad, alltså individernas frihet, förmågan till ansvar, så kan man gå så långt man vill, även till genetisk manipulation, och det inbegriper embryon. Men, frågar man, skulle en sådan klon vara fri? Inte heller jag föddes på grund av något eget beslut. Därför handlar det strängt taget om att tillämpa sin begränsning på ett sådant sätt att det blir möjligt att överskrida den. Skall vi tala om abort? Visst, men vem skall jag fråga om huruvida en kvinna skall göra abort eller inte? Henne, först och främst, och inte göra anspråk på att lyssna till embryots röst, som man inte vet om det har någon. Visst, det är ett potentiellt liv, men eftersom evolutionen har ägt rum är det också allvarligt att döda en apa, då den kan utgöra länken till en människa.

Fast det är ju faktiskt illa att döda apor, inflikar jag. Av evolutionsteorin skulle man omvänt kunna sluta sig till att djurens rättigheter måste stärkas.

”... så länge själen inte är hotad, alltså individernas frihet, förmågan till ansvar, så kan man gå så långt man vill, även till genetisk manipulation ...”

– Det tror också jag, säger Vattimo lugnande, men vanligtvis tillerkänner vi inte schimpanser rösträtt. Alltså: vi bör inte döda dem, och i själva verket dödar vi dem i så liten omfattning som möjligt. De som kan kräva sin rätt till frihet, måste tillerkännas den. Men de utvecklingsstörda? De handikappade? Visst, men jag tillskriver många av dem frihet, som står de handikappade nära och tar hand om dem. Min frihet inbegriper dessutom att jag inte vill leva i ett samhälle där utvecklingsstörda och handikappade dödas. Inte så att de skulle vara bärare av en natur som jag borde försvara därför att jag förstår den bättre än de. För då skulle jag också med tvång kunna omvända de primitiva andetroende skogsfolken till kristendomen, eftersom inte heller de förstår vad det egentligen handlar om. Därför är det visserligen komplicerat, men som jag ser det mer mänskligt, mer kristet, mer barmhärtigt, att hålla sig till frihetsprincipen. Jag föredrar att tänka mig att den principen är resultatet av en vidare sekularisering av kristendomen, snarare än en gräns som sätter stopp för sekulariseringen med hänvisning till att vi måste erkänna de grundläggande rättigheterna. Här står jag snarare på Sloterdijks sida.

År 1999 utlöste nämligen filosofen Peter Sloterdijk en häftig debatt i Tyskland genom en sorts försvarstal för eugenik med gentekniska medel. Hans store vedersakare Jürgen Habermas framförde argumentet att den som är genmanipulerad, och medveten om det, hamnar i konflikt med avsikterna hos sina designer. Förhållandet att dessa avsikter är genetiskt inskrivna i hans kropp leder till en asymmetri mellan honom och hans skapare, som är omöjlig att undkomma.

– Men där kommer Habermas idé in om att lyckas föreställa sig ett ideal om icke-manipulation. Naturligtvis blir jag vansinnig om jag vet att någon har gjort om mig för att göra mig till en mördarmaskin. Det som bekymrar mig hos Habermas är alltid den där idén om att man skall kunna veta hur den icke-manipulerade naturen eller det icke-fördunklade samhället är. Det för alltid med sig risken att det skulle finnas en icke-manipulerad kategori, som kan göra klart för mig på vilket sätt jag har manipulerats. Jag menar att det i grunden finns något motsägelsefullt i det.

Det avgörande är att man inte skall producera individer som är mindre fria än man själv. Att hålla en klon som reservdelslager är enligt Vattimo exempelvis omoraliskt, eftersom det skulle vara som att skapa en slav – ett brott mot det kategoriska imperativet, vilket också är kärlekens imperativ. Varje genetisk manipulation kan vara omoralisk, om den inte görs i syfte att bevara och öka positiva egenskaper. Men det finns förstås gränser.

– Om jag kunde skapa en klon som var förmögen att åka till Mars och leva där, skulle jag kunna hysa tvivel om huruvida det vore rättfärdigt att skapa honom eller inte. Om experimentet för med sig allvarliga risker som inte går att rätta till i efterhand, så gör jag det förstås inte, men det handlar om försiktighet. När det inte längre bara handlar om ens individuella självbestämmande utan om andra individer, kan man paradoxalt nog förhålla sig enbart till lagarna, det vill säga på basis av mötet med andra. Dödsstraffet har alltid i historien skilts från mord, eftersom beslutet om det fattades av en domstol som representerade en gemenskap, en auktoritet. När det gäller detta skulle jag till och med kunna bli dödsstraffsförespråkare, för vi har alltid att göra med liv och död. ■

TEMA: GENERATION ORDNING

Illustration: Claes Jurander

TRYGGHET I SIKTE

NEIL HOWE och WILLIAM STRAUSS: Den amerikanska millenniegenerationen genomför en trygghetsrevolution.

JÜRGEN ZINNECKER: Konsumtion och systemlojalitet är i blickfånget för ungdomarna i Tyskland.

KAY GLANS: Unga svenskar är kollektiva individualister som bygger sin identitet i grupp.

Sidorna 18–31

Millenniets generation – inte förlorad utan funnen

ESSÄ/ En ny generation gör entré. Medan individualisterna i generation X fortfarande tror sig svara för trendsättandet har en ny generation börjat etableras i USA. Millenniegenerationen bryter med all radikalism och tänker på säkerheten. De litat på sina föräldrar och på auktoriteter. Ansvarskännandet sträcker sig längre än till den egna personen, för det kollektiva är inte längre ett skällsord.

Som en våg bryter en ny generation fram över Amerikas collegecampus och kanske snart över skolor i hela världen. Millenniegenerationen, de som är födda från 1982 och framåt, har hunnit upp i gymnasieåren. De första representanterna anlände till amerikanska college på hösten 2000, och från den dagen har de gradvis tagit över efter generation X (födda 1961–1981) som hållit till där sedan tidigt 80-tal. Millennieungdomarna är annorlunda än sina föregångare. De har förbluffat experterna genom att vända många negativa trender bland ungdomar.

Sedan 1990-talets början har siffrorna för tonårsbrottslighet gått ned med hela 70 procent, för tonårsgraviteter och -aborter med 30 procent och för sexuell aktivitet i högstadietiden med 20 procent. Under 2002 nådde konsumtionen av alkohol och tobak historiskt låga nivåer bland high school-elever. Andelen självmord begångna av tonåringar visar en nedåtgående trend för första gången på årtionden. Resultaten på det test som mäter lämplighet för högre studier, SAT, är nu högre än på 25 år, en anmärkningsvärd prestation med hänsyn till att en mycket större andel av de äldre high school-elever som nu genomgår testet kommer från familjer med låga inkomster eller är söner och döttrar till nyanlända immigranter.

På många sätt som faller äldre amerikaner i smaken, och på en del sätt som inte alls gör det, stöper millenniegenerationen om ungdomsandan i Amerika. De unga vuxna under 2000-talets första årtionde kommer att sätta i gång sociala och politiska skeenden som skulle kunna bli lika djupgående som när babyboomens unga (födda 1943–1960) drog i gång sådana på 1960-talet – men mycket olika.

En historisk slump har gjort de beryk-

Av
Neil Howe

&
William
Strauss

Neil Howe och
William Strauss
är författare till
Generations och
Millennials Rising

Översättning:
Karin Olsson

tade terrorattackerna den 11 september till den främsta katalysatorn för denna förändrade anda. Den dagen kan så småningom komma att definiera den generation som nu går in i sitt vuxna liv, men hade den aldrig inträffat skulle den gemensamma riktningen hos ungdomarna i millenniegenerationen ändå ha blivit märkbar på andra sätt.

Historiens tendenser att upprepa sig antyder att millenniegenerationens unga människor äger likheter med den förra generation i Amerika som nådde vuxen ålder vid en tid av starkt och växande nationellt allvar. Det var farföräldrarna till dagens unga, den generation som gick ut för att som G.I:s, meniga soldater, vinna andra världskriget, den som byggde upp efterkrigstidens *pax americana* av fred och välbefinnande och förnöjdhet, den som först långt senare skulle få epitetet "Amerikas största generation".

Varje uppstigande generation av unga vuxna formas av – och kommer att avspejla – en era av historien. Den "tysta generationen", notoriskt ovillig att ta risker, blev myndig under den säkerhetsmedvetna amerikanska högkonjunkturen i slutet av 1940-talet och 50-talet. Babyboomens generation ungdomar hade medvetanderevolutionen i slutet av 1960-talet och 70-talet. Och de unga i generation X hade boomen för fria aktörer inom börs- och informationsteknologin i det sena 1980-talet och på 90-talet. Nu är det dags, säger *Newsweek*, att börja tala om en "generation efter-X", en "generation 11/9", en ny kull unga amerikaner som får i arv den nyktra medborgaranda som tillhör det nya århundradet och dess nya krig.

Omedelbart efter 11 september började journalister och barnpsykologer spekulera om att det trauma som händelserna gav upphov till skulle ge amerikanska skolbarn störningar i årtal framöver. Men experterna upptäckte till sin över-

raskning att de mest vilsna inte stod att finna bland de unga utan i äldre generationer. Många 70-åringar i den så kallade tysta generationen oroade sig för att Amerika åter höll på att dras in i den era av slutenhet, hemlighetsfullhet och krigsberedskap som de mindes från sin barndom. Många 50-åringar i babyboomgenerationen kämpade för att jämka ihop sin önskan att mana till nationell mobilisering med sin livslånga antipati mot starka nationella institutioner. 30-åringarna i generation X, det ålderssegment som svarade för de flesta förlusterna i liv och också de flesta hjältarna i samband med 11 september, hade anledning att känna sig mest vilsna av alla. I hela sitt liv hade generation X frodats som fulländade individualister och risktagande fria aktörer. Nu stod de inför en utmaning som krävde klokhet av individen och handling av hela samhället.

Millenniegenerationens unga var mestadels påfallande välbalanserade. Till vuxna intervjuares häpnad gav Amerikas så kallade *twens* (8–12-åringar) och tonåringar välavvägda och genomtänkta svar på frågor om innebörden av 11 september och vad Amerika nu borde göra. De sympatiserade med sina föräldrars oro och hyste respekt för den ledarskapets börda som ålades deras president. När de intervjuades i grupp hänvisade de ofta till varandra och kom på sluttampen med ett samstämmigt svar.

I efterdyningarna till 11 september ägnade sig få amerikanska unga åt den sorts demonstrativt krigslystna attityd – "nuke 'em and go home" – som man ibland hörde från generation X under de korta krigen på 80-talet (Granada, Panama, Libyen). Ännu färre visade den sorts negativa inställning till både vuxna i allmänhet och etablissemangen som man ofta hörde från babyboomens ungdomar under Vietnamkriget. När USA:s federa-

la myndigheter hösten 2001 med aggressiv makt och beslutsamhet befäste flygplatser, patrullerade hamnar, installerade videokameror på stadsgator och radade upp "misstänkta", hade de unga i millenniegenerationen inga svårigheter att anpassa sig. I själva verket kom dessa tonåringar ofta med lämpliga påminnelser till sina babyboomföräldrar om hur man borde uppföra sig.

VARFÖR VAR DESSA millenniets unga så oberörda? De hade redan haft sitt eget 11 september i april 1999, i Columbine High School i Littleton, Colorado. Efter den förfärliga dag, då två tonåringar dödade tolv skolkamrater och en lärare och sedan vände vapnen mot sig själva, upplevde high school-elever över hela Amerika samma varning och fara och fick samma uppmaningar att avstå frihet i utbyte mot trygghet som det vuxna Amerika upplevde efter 11 september. Alltsedan april 1999 har skolelever fått lära sig hur det skulle kunna gå om de tog risken att bära med sig något vasst föremål i fickan eller gömma något i en ryggsäck, eller skämtade om vapen och skjutande.

Men detta är bara delvis svaret. För i likhet med 11 september hade tragedin i Columbine mer en utkristalliserande än formande betydelse för denna generation. Långt före Columbine hade millennieungdomarna lindats in som i ett fodral av trygghet och tillsyn så att dessa barn vant sig vid att se samhällets maktbärare som välvilliga beskyddare mot faran och våldet från sådana som stod utanför samhället. "Nolltolerans" mot dåligt uppförande, polisiära insatstrupper i korridorerna, skannrar och kameror och detektorer, sådant visste vuxna ingenting om före 11 september. Det gjorde millennieungdomarna.

Opinionsundersökningar visar att det tredje millenniets ungdomar har varit den generation som blivit minst överraskad av de nya säkerhetsåtgärderna – inte så förvånande eftersom det är de som är mest vana vid att få id-korten granskade, bagaget genomsköts och skämten nagelfarna av myndigheter. Dagens barn litar på och anförtror sig åt myndigheter, de riggar upp webbkameror i sina rum och håller konstant elektronisk kontakt med föräldrar och vänner. På gott eller ont är privatlivet ingen viktig angelägenhet bland tonåringar, och att medborgerliga friheter naggas i kanten är ett mindre bekymmer för dem än för äldre personer.

Amerikas tonåringar och yngre barn har behändigt tagit till sig den nya attityden av "efter 11 september"; de har blivit blodgivare, organiserat tvätt av bilar för att samla in pengar, skickat dollarsedlar i brev till barn i Afghanistan, klätt ut sig till brandmän, poliser och Uncle Sam vid Halloween. De ståtade i de första politiska masker som inte var karikatyrer (de föreställde borgmästaren i New York Rudy Giuliani) som skådats på barn sedan John F. Kennedys dagar. Först med anledning av Afghanistan och sedan när hoten tornade upp sig mot Irak vände veteranerna från tidigare antikrigsrörelser blickarna mot nationens collegestudenter

och väntade sig att de skulle bryta ut i fredsrelser, men det gjorde de merendels inte. Många ägnade sig åt att hänga upp amerikanska flaggor.

LÄRARE, COLLEGELEÄRARE, militära befäl och andra som arbetar med ungdomar berömmar sig ofta av att vara de första som lägger märke till generationsförändringar. Ändå är även de som kommer i tätast kontakt med ungdomskulturen ibland förbryllade av både riktningen och tidpunkten för sådana förändringar. Ett vanligt misstag är att anta att nästa års collegelever kommer att likna fjolårets, bara ännu litet mer. För det mesta stämmer väl detta, men ungefär vartannat decennium visar sig de linjära projektionerna vara katastrofalt missvisande.

Av den tysta generationen (födda 1925–1943, nu mellan 60 och 75 år gamla), väntade man sig vid slutet av andra världskriget att den skulle vara likadan som generationen av världserövare som kom omedelbart före. Men i stället hukade de sig ner, gifte sig unga och gick lydigt in i stora företag. De var "tillbakadragna, försiktiga, fantasilösa, liknöjda, utan äventyrlusta – och tysta", för att citera historikern William Manchester.

Människorna i babyboomgenerationen (födda 1943–1960, nu mellan 42 och 60 år gamla) tänkte man sig i det tidiga 60-talet som en ny kår av teknokratiska organisationsmänniskor, ännu ett snäpp tystare, mer lättpåverkade och konformistiska än den tysta generationen dessförinnan. Ingen, inte ens Erik H. Erikson eller Margaret Mead, såg minsta antydning till den ungdomsexplosion som skulle skaka Amerika.

De som tillhörde generation X (födda 1961–1981 och nu 21–41 år gamla) var lika få till antalet som föregångarna var många, och i 80-talets gryning förväntades de likna babyboomarna, bara ännu mera så: ideologiskt övertygade, "holistiska", med moralen som drivkraft, ointresserade av materiella strävanden. I stället kom X-generationen med sin attityd av *yeah whatever*. När flower power gav plats åt punk, grunge och hiphop uppstod nya frågetecken hos institutioner som betjänar de unga.

I dag har det gått ytterligare 20 år, och ännu en generationsförändring väntar. De är fler till antalet, mer välbeställda, bättre utbildade och mer etniskt diversifierade. Men viktigare än så är att de börjar uppvisa en bred uppsättning sociala vanor som äldre amerikaner inte längre förknippar med unga människor. Likväl är de flesta människors uppfattning om ungdomen (i synnerhet om de inte har regelbunden kontakt med tonåringar) i otakt med verkligheten. På samma sätt som för 20, 40 och 60 år sedan är det en vanlig åsikt hos vuxna att dagens tonåringar liknar den förra kullen (generation X) plus ännu någon grad (alias "generation Y"). Men om man tittar litet närmare ser man att attityder och beteenden bland dagens unga tydligt skiljer sig från generation X, och går i rakt motsatt riktning till de trender som babyboomens folk lanserade.

Över hela fältet utmanar millennieungdomen den dominerande och negativa stereotypen. Är de pessimister? Nej. De är optimister. Nio av tio beskriver sig själva som "lyckliga", "med självförtroende" och "positiva". Antalet självmord bland tonåringar sjunker för första gången under efterkrigstiden. En raskt minskande andel tonåringar oroar sig över våld, sex eller droger, och en raskt ökande andel säger att det är lättare för dem att växa upp än det var för deras föräldrar.

Bryter de mot regler? Nej. De är regeltrogna, som också framgår av att deras andel av våldsbrott, narkotikaanvändning, aborter och graviditeter minskat. Även om fall av skottlossning på skolor får ökad offentlig uppmärksamhet har de faktiskt blivit färre. Räknar man in sådana händelser som Columbine har det ändå inträffat mindre än hälften så många gånger sedan 1998 att elever begår mord och dråp (mindre än 15 fall per år i genomsnitt) som i 1990-talets början (över 40 om året).

Är de självförsjunkna? Nej. Från skoluniformer till grupplektioner och gruppövningar rör de sig i riktning mot gruppaktiviteter. För tjugo år sedan var "samhällstjänst" ett ord som inte förekom i de flesta gymnasieskolor. I dag är det normen. Enligt en Roper-undersökning 1999 ville fler tonåringar se "huvudorsaken till problemen här i landet" i "egoism" än i någonting annat.

Är de misstrodda? Nej. De accepterar auktoritet. De flesta tonåringar säger att de identifierar sig med sina föräldrars värderingar, och fler än nio av tio säger att de "litar på" och "känner närhet till" föräldrarna. Hälften säger att de litar på att regeringen kommer att göra det rätta hela eller nästan hela tiden – dubbelt så stor andel jämfört med hur många i den äldre generationen som svarar så på samma fråga i samma undersökning. Stora majoriteter av tonåringar föredrar strängare regler mot dåligt uppförande i klassrummet och samhället i stort.

Blir de försummade? Nej. De är den mest välöverskådade generationen i manaminne. En typisk dag för ett barn, från småbarn till tonåring, har blivit en non-stop-runda av föräldrar, släktingar, lärare, tränare, barnvakter, rådgivare, tillsynspersonal, minibussar, övervakningskameror och utgångsförbud. Sedan mitten av 1980-talet har "ostrukturerad aktivitet" varit den typ av tidsfördriv som avtar mest bland barn före tonåren.

Är de dumma? Nej. Under 1990-talet har resultaten av begåvnings-test blivit bättre inom varje etnisk grupp, i synnerhet på lågstadiet. Åtta av tio tonåringar säger att det är "cool att vara smart", medan rekordmånga tonåringar säger att de "ser fram emot skolan", går igenom inplaceringstest och planerar att gå vidare till college.

Är de ännu en "förlorad generation"? Nej. Ordet "funnen" skulle passa bättre för dem. Millennieungdomarna föddes vid en tid när inställningen till barn förbättrats bland amerikanerna, och de visar också en helomvändning i födelsetalen. När generation X var barn betydde

**Stora
majoriteter
av tonåringar
föredrar
strängare
regler mot
dåligt uppförande
i klassrummet
och samhället
i stort.**

familjeplanering detsamma som preventivmedel, i millenniegenerationens barndom handlade det i stället om besök på fertilitetskliniken. År 1998 rusade antalet födda i USA förbi den tidigare toppnivån från babyboomens dagar, och den kommande tioårsperioden växer andelen nybörjare på college med i runda tal 40 000 om året.

DEN TYSTA GENERATIONEN gjorde entré under den stora depressionen och andra världskriget, händelser som de bevittnade med barnets ögon medan de skötte om sina små köksträdgårdar som en hjälp med försörjningen under kriget, samtidigt som den närmast äldre generationen av värnpliktiga soldater byggde och bemannade fartygen som vann det.

Babyboomarna anlände efter kriget, under den högkonjunktur för allt amerikanskt som följde på det, en barndomstid av värme och bortskämdhet som för alltid satte sin prägel på dem som en "efterkrigsgeneration", medan den närmast äldre, tysta generationen lydigt fortsatte in i en tillvaro av förorter och företag.

Barnen i generation X anlände till "medvetanderevolutionen". Mitt i den kulturella turbulens som babyboomarna åstadkom med sitt passionerade uppror skulle de bli perfektionistiska yuppier med "meningsfulla yrken" och karriärer. Millennieungdomen anlände efter medvetanderevolutionen, och när "kulturrevolutionen" och en lång ekonomisk högkonjunktur ebbade ut, medan de unga vuxna från generation X navigerade sig fram i en värld av relationer på tu man hand, som risktagande fria aktörer och dotcom-entreprenörer.

Millennieungdomarna lever i en värld där de trender som babyboomens generation minns från sin barndom har vänts upp och ned. Babyboomarna kan erinra sig hur de växte upp med en populärkultur som blev alltmer ensartad medan klyftan mellan könsrollerna var stor, i en era när samhället var viktigast och familjestabiliteten var stark (men började bli svagare). Millennieungdomarna däremot har växt upp med en popkultur som fragmenterades och en avtagande skillnad mellan könsrollerna, i en period när individerna kom först och familjestabiliteten var svag (men började bli starkare).

Babyboomens unga hade anlänt som en efterkrigsgeneration, de kom just när det att anpassa sig, sluta sig samman och rikta sig utåt, tycktes vara nationella riktlinjer. Millennieungdomarna anlände som en generation efter uppvaknandet och kom just när det att diversifiera, dela upp och vända sig inåt tycktes vara att föredra. Sådana omvändningar avspeglar en grundläggande skillnad i hur de båda generationerna är lokaliserade i historien. Millennieungdomarna utgör också en tydlig kontrast till generation X. De X-tillhöriga har minnen av att vara barn under en era då det rådde ett intensivt socialt missnöje och kulturellt uppror som är ovanligt i amerikansk historia – en period då barns behov ofta förbisågs eller avfärdades. Allt detta har satt djupa spår

hos de flesta av dagens unga vuxna i generation X.

Men millenniegenerationen har inga minnen av den sorten. De har inga personliga minnen av det kalla krigets ordnade värld (när bara stora och mäktiga regeringar hade vapen för massförstörelse). De känner bara till en era efter det kalla kriget, en period av multilateral förvirring och maktvakuum (när terrorister och skurkstater sökte skaffa sig dessa vapen). Deras generation har formats av sådana kollektivt präglade erfarenheter som dåden i Waco, Oklahoma City, Columbine, World Trade Center och till sist 11 september och kriget mot terrorismen. I alla dessa fall ser den verkliga faran ut att komma inte från institutioner utom kontroll utan från individer som inte går att kontrollera eller från små grupper av konspiratörer, och hotet gäller hela mänskligheten därför att nationella eller globala institutioner inte är starka nog att ens övervaka dem.

Om det är sant som Alexis de Tocqueville skrev en gång att "i Amerika är varje generation ett nytt folk", finns det då något mönster eller någon dynamik som hjälper oss att avgöra vad det nya hos varje generation består i? Ja, det finns det.

DET FINNS TRE grundläggande regler som gäller varje uppväxande generation i icketraditionella samhällen av Amerikas typ, där det är tillåtet för unga människor att med en viss frihet fastställa på nytt vad det innebär att vara ung, och styra samhället efter sina egna böjelser – med andra ord: "göra uppror".

Varje ny generation som växer upp bryter för det första med den generation av yngre vuxna vars stil inte längre fungerar så bra i den nya eran. För det andra rättar den till vad den uppfattar som överdrifter hos den generation som just då befinner sig mitt i livet, föräldrar och ledare, och gör det ibland som en protest, andra gånger med stöd av föräldrar och ledare som försöker kompensera för sina egna brister. För det tredje åtar den sig de sociala roller som övergivits av den äldre generation som är på väg bort. När man betraktar dynamiken mellan generationerna i Amerika utifrån dessa regler, blir det ännu klarare vad som har pågått och kommer att fortsätta med millenniegenerationens unga.

Stilmässigt håller dagens tonåringar på att bryta med dem i generation X som är kring de trettio liksom med hela attityden hos "X"- och "X-trem". Nu kan vi vänta oss lagarbete i stället för fria aktörer, politisk handling i stället för apati, teknologi för att i alla avseenden förbättra individen, T-tröjor med skolans färger i stället för företagsreklam, samförstånd och samarbete i stället för protester och oförskämt käftande. De i generation X som är i 25-35-årsåldern betraktar ofta sig själva som trendsättare i fråga om tonårskulturen, men de brukar inte ha så noga reda på vad som faktiskt rör sig där. Personer i deras ålder är vanligtvis för gamla för att ha syskon i tonåren och för unga för att själva ha tonårsbarn. Därför tappar de kontakten och snart nog bryter en ny kull

tonåringar med deras kultur. Det hände de första åren av 1960-talet, en gång till i början av 1980-talet, och nu har det börjat hända igen.

Under tiden kommer millennieungdomarna att korrigera vad de ser som överdrifter hos dagens medelålders personer som föddes under babyboomens tid: narcissism, otålighet, respektlöshet och en ständig inriktning på att prata (vanligen detsamma som tvista) i stället för att handla. När millennieungdomen "gör uppror" satsar de på det som är fördelaktigt för gruppen, tålmod, konformism och ett nytt fokus på handling snarare än prat. När de grälar blir det mindre sinsemellan och mer med de äldre generationer, vilkas medlemmar står i vägen för medborgerliga framsteg. Medan vuxna av alla filosofiska schatteringar längtar efter "gruppgemenskap" kommer millennieungdomen att se lösningen i att föregå med gott exempel, organisera sig, bilda lag och skapa en konkret gemenskap. Till skillnad från babyboomens folk kommer millenniegenerationen inte att behöva tre dagar på en retreat för att formulera om ett principdokument.

Den tredje upprorsregeln kan vara nyckeln till förståelse för både det som millenniets unga håller på med just nu och var de ser sin väg klarast utstakad för kommande år. Kom ihåg dem som Tom Brokaw kallade "den största generationen" – de som drog upp Amerika ur depressionen, som erövrade halva klotet som soldater, som släppte lös kärnkraften, som lade grunden till förorten som företeelse och förde människan till månen. Den viktigaste länken mellan denna generation av G.I:s och dagens tonåringar är det tomrum de förra lämnat efter sig. Det rykte de har om sig att vara hurtfriska, högpressterande lagspelare besjälade av medborgaranda kommer ingen annan åldershomogen grupp av vuxna i närheten av. Dagens vuxna har uppfattat att de sociala rollerna nu saknas i samhället och har inpräntat dess värderingar hos millenniegenerationen, och nu känner de unga på sig att "G.I.-arketyper" är det enda föredöme de har för att rätta till eller kompensera för babyboomarnas kollektiva profil.

Dagens tonåringar i millenniegenerationen ser ofta G.I.-generationen som sina far- och morföräldrar. När de i undersökningar tillfrågas om sin uppfattning om äldre generationer, säger millennieungdomarna att de har en mycket högre tanke om G.I:s och en något lägre om generation X än de har om generationerna däremellan, det vill säga babyboomarna (från högkonjunkturen i Amerika efter kriget) eller den tysta generationen (som föddes under andra världskriget). Många talar med oförställd beundran om G.I:s som män och kvinnor som "uträttade stora saker" och "enade oss som en nation". I en artikel i *Atlantic Monthly* 2001 har David Brooks betecknat millennieungdomarna som "organisationsbarn", underförstått med syftning på den ursprungliga menige soldaten, "organisationsmannen" och ungefär så långt man kan komma från de "borgerliga bohemer"

**Stilmässigt
håller dagens
tonåringar
på att bryta
med dem i
generation X
som är kring
de trettio
liksom med
hela attityden
hos "X"- och
"X-trem".**

som Brooks ser så många av bland de medelålders.

Tonåringar år 2001 gör inte uppror mot babyboomens medelåldringar genom att vara ännu mer som generation X – inte när de äldsta i generation X själva håller på att bli runt de fyrtio. De gör uppror genom att vara "den återuppståndna G.I.-generationen", en ungdomlig uppdatering av den generation som babyboomarna bekämpade för trettio år sedan. Ingen under 70 års ålder har något direkt minne av att det funnits tonåringar eller personer runt de tjugo som andligt sett liknar G.I.:s. Men sådan är och förblir millenniegenerationen. Det är därför som det som väntar runt hörnet kulturellt sett är så genomgripande att det bör kallas en ungdomsrevolution. Uppror ebbat ut, men en revolution åstadkommer sociala förändringar för lång tid framöver.

MILLENNIEGENERATIONEN röstade för första gången år 2000, när runt en miljon amerikaner födda 1982 lade sin röst på George Bush eller Al Gore. År 2004 kommer antalet röstberättigade ur generationen att ha ökat till kanske 10 miljoner. År 2010 utgör de cirka en femtedel av väljarna i USA. Varje ny generation har sina särskilda överraskande effekter på politiken. Vilka överraskningar ruvar den här generationen på?

Dagens collegestuderande har inga klara minnen av Ronald Reagan och deras tydligaste minne av George H. W. Bush är förknippat med att titta på Operation Ökenstorm på tv före sängdags. Den första president som de egentligen fick syn på var Bill Clinton. Undersökningar visade att millenniegenerationens medlemmar älskade Clintons starka politiska inriktning på "barn", men under årtals-härvar den andra presidentperioden såg de strängare på hans personliga uppförande än äldre människor gjorde. Det första val som de följde noggrant var 2000, när 500 Floridaröster och poströster avgjorde utgången. Den första president som de är mogna nog att ägna uppmärksamhet åt är George W. Bush.

Opinionsundersökningar visar ganska entydigt att tonåringar stöder sin president med bred marginal, inte minst i utrikespolitiken. Förra vintern gav runt 80 procent av collegestudenterna sitt stöd åt flyganfallen mot Afghanistan och 70 procent var för insatser på marken, vilket är något lägre än stödet från allmänheten, men klart högre än det från lärarna på collegenivå. En månad efter 11 september sade 60 procent av alla collegestuderande, enligt Harvard Institute of Politics, att de litade på att den federala regeringen gjorde det som var rätt "hela eller nästan hela tiden"; 86 procent trodde att deras generation "är rustad att leda landet in i framtiden"; och 93 procent betraktade sig själva som patrioter (medan bara 7 procent ansåg sig vara "inte så särskilt" eller "inte alls" patriotiska).

På många collegecampus gruffar dekaner och lärare åt USA-flaggor på sovsalsfönster och massmöten till stöd för krig. Ansökningarna från collegestuderande till CIA, FBI och militära befälskurser

Skjuts till festen.

Amerikas millennie-ungdomar är den mest övervakade generationen i mannaminne. Eftersom de växt upp i en värld där okontrollerbara individer utgör ett ständigt hot så accepterar de auktoriteter och regler.

Foto: Corbis/Scanpix

inom ramen för undervisningen har alla ökat starkt.

Hur kommer de att rösta? Säkert mycket mera enhetligt än generation X gjorde i sin ungdom. Vad som än står på deras dagordning kommer det att få stort utrymme i nationella kampanjer. Vi väntar oss att de visar sig vara mer konservativa i kulturella och sociala frågor än äldre människor och mer vänsterorienterade i ekonomiska frågor som beskattning, regleringar och statliga utgifter. De kommer sannolikt att utlösa en förnyelse av arbetarrörelsen och vända den nedgång i den fackliga aktiviteten, som inleddes av babyboomarna och som generation X fortsatte. Till skillnad från äldre medborgare lockas inte millenniegenerationen av en ekonomi i snabb förändring, som hela tiden sorterar individer i vinnare och förlorare. De föredrar en planlagd framtid där grupper får dela på kollektiva belöningar.

Jämfört med äldre människor är de mera negativa till aborter, för interventioner i utrikespolitiken, och ser mera till konsekvenser på lång sikt. De lutar mer på regeringen, vilket knappast är ägnat att förvåna eftersom deras erfarenhet säger att regeringen alltid har försökt göra underbara ting till förmån för amerikaner i deras egen ålder. Dessutom är de i större utsträckning benägna att tro att stora problem, inom landet och utomlands, uppstår på grund av bristande effektivitet hos regeringen. Nu när kriget mot terrorismen står överst på den nationella agendan förknippar de därför sannolikt republikanerna med en välkommen ökning av auktoriteten hos institutioner och demokraterna med hinder av typen "ja men". I alla dessa avseenden skiljer de sig helt från de unga i babyboomgenerationen under Vietnamkriget.

På det hela taget ser faktiskt denna "11 september-generation" ut att både signalera och förkroppsliga ett nytt stämningsläge i Amerika, ett som de med tiden kan gå i bräsch för. Det innebär ett skifte från tro på individualism till förlitan på auktoritet hos medborgare; ett skifte från en nervig kultur präglad av chockartade överraskningar till en kultur med fler ritualer och präglad av bekräftelser; ett skifte från fokus på rika och fattiga till ett nytt fokus på medelklassen. Ett skifte från en ekonomi som yvs över risktagande och social rörlighet uppåt från trashank till rikeman, till en som belönar säkerhet och gemenskap.

Amerikaner i millenniegenerationen skulle kunna vara frontlinjen i en global generation, en som kommer att uppenbara sig även i andra delar av världen och visa att det verkligen finns något nytt efter generation X. Millenniegenerationen kan inom kort stå på tröskeln till arbetsplatser och högre läroanstalter över hela världen, från Europa till Asien, från Latinamerika till Arabiska halvöarna, föra fram sina nya åsikter och tycken och sätta i gång sina nya rörelser. De kommer att vara den nya ungdomen i tjugo år framåt eller så, innan de också får lämna plats åt nästa nya våg, en som inte kommer att ha några minnen alls av livet och världen före 11 september 2001.

De skulle kunna vara nästa generation av hjältar, det som amerikaner skulle kunna föreställa sig som "nästa stora generation". Så kan det bli, om allt går bra. Om allt inte går bra, blir de i stället de beslutsamma arbetare och meniga och föräldrar som plockar upp bitarna efteråt. I viss mån beror det på dem hur det blir. Det beror också på oss som är deras föräldrar, lärare och ledare.

Allt är möjligt men ingenting är säkert

RESEARCH/ Tysk ungdom. Den yngsta generationen i Tyskland är konsumtionsglad och systemlojal. Prägad av uppväxtårens stora förändringar, såsom realsocialismens kollaps och medierevolutionen, söker den social och kulturell ordning. För att parera en föränderlig och hotfull framtid jagar de unga tillfällena och meriter.

VÅR UPPFATTNING OM unga och gamla har präglats av de offentliga mediebilderna. Båda ålderskategorierna tillskrivs entydiga roller, som representerar sociala karaktärer i motsatsställning till varandra. Den yngre generationen gör uppror mot de ordningar som fäder och mödrar överlämnat, den äldre bevarar dessa ordningar. En sådan stereotyp konstruerad motsättning mellan ung och gammal har arkaiska rötter. I Europa kan den härledas till antiken. Men vår föreställning om ungdomen styrs framför allt av den rolltilldelning som skedde i samband med modernitetens genombrott under förra århundradet.

Vid varje tidpunkt i Tysklands oroliga politiska förflutna har det varit den yngre generationen som intagit de radikala och fundamentalistiska positionerna. Ungdomsrörelsen kring år 1900 gjorde uppror mot det borgerliga patriarkatet och den urbana civilisation som då höll på att växa fram; den sökte i stället en broderlig gemenskap och möte med naturen bortom de stora städerna. De radikala politiska partierna från 1920- och 1930-talet, kommunisterna på vänster- och nationalsocialisterna på högerflygeln, var uttalat "unga" partier vad anhängarna beträffade, medan den borgerliga mitten, inklusive den tyska socialdemokratin, ansågs vara befolkad av den äldre generationen.

Student- och elevrörelsen på 1960- och 1970-talet opponerade sig mot en internationell kapitalism och imperialism och var på det nationella planet upprörd över hur det nära förflutna förträngdes i det tyska efterkrigssamhället under Adenauer. I början av 1980-talet utgjorde unga människor kärnan i

Av
Jürgen
Zinnecker

Doc. i socialpedagogik vid
Siegens universitet

Övers: Karin Olsson

olika sociala proteströrelser i Tyskland, som miljörelsen och fredsrörelsen, ur vilkas mitt ett nytt "ungdomsparti" grundades: de gröna.

Vid början av det 21:a århundradet stämmer inte de gamla rolltilldelningarna längre. I Tyskland formerar sig nu en ung generation som är annorlunda till sin orientering och mentalitet. Denna förvandling har eftertryckligt dokumenterats genom två stort upplagda och för Tyskland representativa ungdomsstudier, vilka med samhällsvetenskaplig akribi rekonstruerar värderingar och livsstilar hos den yngre generationen. Denna essä grundar sig på resultaten av dem.

NÅGRA ÖGONBLICKSBILDER får belysa grundstämningen i den unga generationen. Mentaliteten har förskjutits i riktning mot den borgerliga mitten i samhället. Så sent som på 80-talet såg de unga det som sin uppgift att kritisera systemet och lägga fram utopiska alternativ till den rådande samhällsordningen. Så är det inte längre. I sina intervjuvar är de unga huvudsakligen system-

lojala. Bortom utarbetade ideologiska system söker de pragmatiskt efter lösningar på de stora samhällsproblemen och sina egna personliga problem. De anser visserligen att de globala världsproblemen krig, fattigdom, miljöförstöring och arbetslöshet är omöjliga att lösa – men de anser det vara möjligt att utträta ett och annat. Därför blickar de optimistiskt in i det modernas ovissa framtid och söker efter privata lösningar för sin egen livsväg. Den nya ungdomsgenerationen instämmer i synnerhet i en åsikt: "Man bör leva sitt liv och vara glad om inget besvärar en utifrån." För tjugo år sedan var en sådan beaktelse till det privata mycket impopulär bland unga människor.

Etablerade värden skattas högt av den nya ungdomsgenerationen. De satsar huvudsakligen på prestation och de avser att slutföra sin utbildning på ett bra sätt. "Att göra karriär" eller "trohet" står högst upp på värdeskalen över vad som är "inne" bland dagens ungdomar. Behovet av säkerhet är utomordentligt starkt. Därmed har de prognoser slagit fel som värdeforskarna gjorde på 1980-talet. För två årtionden sedan utgick de, bland dem Roland Inglehart, från att framtida ungdomsgenerationer i allt högre grad skulle bli bärare av nya postmaterialistiska värden, som självförverkligande. Så blev det inte. De unga är glada i konsumtion och inriktade på materiell njutning som aldrig förr. Givetvis drar sig inte dagens ungdomar för att friskt blanda gamla och nya värden när de tycker sig se någon nytta med det för sin egen livsstil. Sålunda sammansmälter hos den nya ungdomsgenerationen en hög uppskattning av konventionella och materiella värden, som "att respek-

tera lag och ordning", "eftersträva säkerhet", "vara flitig och äregirig", "ha hög levnadsstandard", med ett ökat bifall till värden som kreativitet ("utveckla sin egen fantasi och kreativitet") och tolerans ("tolerera även sådana åsikter som man egentligen inte kan instämma i"). För majoriteten av 80-talets ungdomar skulle en sådan blandning ha varit otänkbar. På den tiden gick kreativitet och tolerans framför allt hand i hand med politiskt och socialt engagemang, enligt det som empiriska jämförande studier visar.

VILKA GRUPPER av värderingar dominerar i den aktuella ungdomsgenerationen? Man kan särskilja fyra sociala grupper som är sinsemellan olika ifråga om vad de sätter högt.

I ungdomsstudien från 2002 har de fått etiketterna "pragmatiska idealister", "självmedvetna görare", "robusta materialister" och "tveksamma och inte iögonfallande" (*Unauffällige*). Var och en av de fyra värderingsgrupperna representerar cirka en fjärdedel av den tyska ungdomsgenerationen. Bland de båda förstnämnda finner vi en större andel representanter för de möjliga framtida vinnarna, bland de båda sistnämnda möjligen ett flertal av förlorarna. Som "pragmatiska idealister" presenterar sig framför allt bildningsprivilegierade ungdomar, vilka kommer från likaledes bildningsprivilegierade föräldrahem, och något oftare är kvinnor. De är systemlojala, betonar livets ideella sidor, men är allt annat än "post-materialistiskt" inriktade. De representerar den ovannämnda syntesen av gamla och nya värden, särskilt ordning, säkerhet och kreativt engagemang. Man skulle kunna kalla dem *engagemangseliten* inom den yngre generationen, och de finns i synnerhet bland studerande och gymnasister. Som pendang till dem utgör de "självmedvetna görarna" *prestationseliten* bland de yngre. De ger särskilt klart uttryck åt trenden hos dagens unga generation att aktivt och med framgång ta sig an vad som står på dagordningen i samhället. Bland dem finner vi särskilt ofta ungdomar som står i begrepp att genom bildning, utbildning och

yrkesverksamhet höja sig ur en bred social mitt.

I motsats till dem representerar "robusta materialister" och "tveksamma och inte iögonfallande" snarare det modernas förlorarsida. De klarar mindre väl av prestationskraven i skola och utbildning, återfinns till större delen i missgynnade utbildningsvägar (i synnerhet den tyska folkskolan, Hauptschule) eller saknar sysselsättning eller arbete. Båda grupperna ser snarare skeptiskt på sin egen personliga framtid och uttrycker ett diffust missnöje med det rådande samhällssystemet. De "robusta materialisterna", bland vilka de manliga ungdomarna är i majoritet, har i det sammanhanget en starkare offentlig framtoning, eftersom en del av dem lutar åt politisk radikalism och främlingsfientlighet.

Som helhet har den nya ungdomsgenerationen i stort sett, i personligt, socialt och politiskt avseende, slutit fred med generationen av vuxna. Under andra hälften av förra århundradet blev de vuxnas betydelse som förebild allt mindre för varje generation, men nu värderas de plötsligt åter högt av mer än hälften av ungdomarna. Ur krisen för expertväldet gick två yrkesgrupper fram som klara segrare: läkare och poliser. Dagens ungdom tror för det mesta dessa hjälpare om allt, medan raka motsatsen gäller för politiker, vilkas auktoritet hos unga människor ser ut att slutgiltigt falla sönder. Över huvud taget ser de unga med misstro på vuxna som vill "sälja" något till dem, det vill säga intala dem något, antingen det rör sig om nyhetsuppläsare, lärare och lärarinnor i skolan eller försäljare på ett varuhus.

Men de verkliga vinnarna i vuxengenerationen är de egna föräldrarna. De är de personliga förebilder som nämns oftast, en hög värdering som de bara delar med vissa mediestorheter i musikbranschen (sångerskor för flickornas del) och proffsidrotten (fotbollsstjärnor för pojkar). Dagens ungdomar betraktar den uppfostran de fått i föräldrahemmet som jämförelsevis liberal. Förhållandet till föräldrarna betecknar de huvudsakligen som "ganska stressfritt", även under pubertetsåren. De är övervägande nöjda med hur deras mödrar och – i något mindre grad – fäder förhåller sig till dem och föreställer sig att de själva längre fram kommer att uppfostra sina egna barn i enlighet med det exempel föräldrarna givit.

Samförståndet med föräldragenerationen motsvaras av en allmän uppskattning av familjen som institution. I det sammanhanget ser majoriteten av ungdomarna familjen inte som små familjehushåll bestående av föräldrar och barn utan som ett tätt, socialt nätverk som sträck-

er sig utöver det egna hushållet. Dit hör i första hand far- och morföräldrar som är i livet och (för nio av ungdomar tio) de egna syskonen, vidare äldre och jämnåriga släktingar, husets vänner och inte minst de älskade husdjuren, som är viktiga i synnerhet för de yngre ungdomarna. De flesta av de unga drömmer om ett lyckat familjeliv av standardmodell, med äktenskapspartner, barn, eget hus med trädgård, bil, semesterresor och pengar. Det gäller i ökande grad också för manlig ungdom. Att uppfostra de egna barnen på ett bra sätt framhålls av många som en livsprestation värd att sträva efter.

TILL EN FULLSTÄNDIG PROFIL AV den första ungdomsgenerationen i det nya århundradet hör emellertid också en del skuggsidor och svagheter. Först om vi belyser även den sidan vinner bilden skärpa och djup och några oförklarade paradoxer i mentalitet och livsprojekt hos denna generation framträder.

Deras syn på den egna framtiden är genomsyrad av ambivalenta känslor och förväntningar. I sina identitetsprojekt manövrerar de hit och dit, är taktiska och svävar en hel del på målet. De är inte säkra på vare sig sin yrkesmässiga eller privata framtid. De är visserligen starkt inriktade på att fullfölja sin bildningsväg och utbildning, men saknar ändå på många sätt de kunskaper och färdigheter som krävs för det önskade bildningsmålet. Glädjen i att lära och vanan att lära är sammantaget svagt utvecklade; lärare hör inte till de verkligt viktiga referenspersonerna i deras liv. De accepterar visserligen en del vuxna förebilder och experter, men på det hela taget sätter de ingen större tilltro till vuxna auktoriteter. De anser att många vuxna egentligen inte förstår ungdomars problem.

De satsar förvisso helt och fullt på familjelivet, men vet av egen erfarenhet hur bräcklig den ordningen kan vara. Mycket ofta har de upplevt sjukdom och död i familjen och en del har också själva varit med om våldsinslag i uppfostran, problem hos föräldrarna och skilsmässa. Visserligen njuter många av ungdomarna av upplevelserna i ett rikt konsumtionssamhälle och känner livslust. Men många upplever också redan som barn och ungdomar hur utsatta de är som personer. De rapporterar om stress, psykosomatiska besvär, kroniska sjukdomar, situationer som sociala outsiders, trafik-

olyckor och prestationsmisslyckanden, känslor av övergivenhet och tidiga tvivel på meningen med hela livet.

VILKA TIDSHISTORISKA erfarenheter, vilka omvälvningar i den framtidskridande moderniteten präglade det nya århundradets första generation? Vilka födelseår representerar de utfrågade ungdomarna, som var mellan 10 och 25 år gamla när intervjuerna gjordes, 2001 och 2002? Det är de årgångar som till största delen föddes på 1980-talet, närmare bestämt mellan 1977 och 1991. Deras första präglade år, grundskole- och gymnasietiden, genomlevde de i det förra seklets 90-tal. Vad var utmärkande för den kulturella, ekonomiska och politiska historien och mentaliteten under detta årtionde? Vad tog de del av under sina tidigaste år, vad berörde dem, vilka omvälvande erfarenheter hade de att bearbeta? Till större delen handlade det om företeelser som berörde hela Västeuropa och alla utvecklade industrisamhällen, men till en del präglades denna unga generation också av specifikt tyska faktorer.

Barnen och ungdomarna växte upp i en värld vars normer och umgängessätt hade lösts upp och liberaliserats sedan 1970-talet. Det gällde också umgänget mellan ung och gammal, i synnerhet den rent pedagogiska umgängesrelationen. Gamla dygder som ordning, disciplin, lydnad eller formella hövlighetsregler ansågs vara urmodiga. I varje fall följde man dem bara på lösligare och mer informella sätt och vis. För familj eller

skola gällde att uppfostringsklimatet hade blivit liberalare, auktoriteten hos pedagogiska referenspersoner försvagats, förhållandet mellan ung och gammal i uppfostran och undervisning blivit mera avspänt. Under loppet av 1990-talet gjordes upprepade försök att motverka denna upplösning av pedagogisk auktoritet och den pedagogiska institutionen. Man gjorde reklam för tillförlitliga skolor, rådgivare påpekade för föräldrar att de måste våga "sätta gränser" för barn och ungdomar, man försökte uppmuntra lärare och lärarinnor att åter vid sidan av undervisningen ta på sig fostrande uppgifter visavi sina elever av båda könen.

Den framgång sådana "återgångar" rönt var blygsam. I den postauktoritära pedagogiska världen upplevde barn och ungdomar framför allt gränserna för den pedago-

giska auktoriteten: överansträngda och överbelastade föräldrar och lärare och en uppfostringsituation i familj och skola som blivit oviss och osäker. Den rätt som manliga och kvinnliga pedagoger hade att som företrädare för den äldre generationen använda makt blev i allt större omfattning föremål för rättsliga regler och inskränkningar, medan barns och ungdomars rätt till skydd och delaktighet i ökande utsträckning propagerades politiskt, sanktionerades rättsligt och genomfördes.

DEN UNGA GENERATIONEN växte upp i ett årtionde som med sammanbrottet för den "reella" socialismen i Östeuropa förlorade det stora ideologiska alternativet till kapitalistisk ekonomi och en samhällsform av västlig typ. I Tyskland kunde de yngre uppleva detta på den nationella planet genom "die Wende" i forna DDR. De upplevde ett postideologiskt årtionde, under vilket bara extremhögern uppvisade en viss slagkraft, medan "vänstern" så gott som hade försvunnit och nästan förstummats på den sida av den radikala utopin som orienterade sig mot Europa. På ungdomskulturens plan måste barn och ungdomar komma till rätta med våldet från de högerextrema skinnskallar. Punkare, husockupanter eller radikala fredsvirare föll alltmer i glömska bland de yngre. Men de fick ändå uppleva globala debatter om krisen för världsklimatet, hotet mot djurarterna, regnskogen, i sista hand hotet mot deras egen framtid och framtiden för generationer efter dem.

Från barnsben har den nya generationen tagit del av massmedierevolutionen och tv som det främsta mediet. I Tyskland växte de upp med det nya dubbla tv-systemet, mellan å ena sidan den offentlig-rättsliga tv:n (ARD/ZDF) och å andra sidan de nyinrättade kommersiella privatsändarna (till exempel RTL/Super RTL). Tecknade serier och reklaminslag riktade till barn hörde till deras tidigaste tv-begivenheter, liksom kabel-tv:s ankomst, fjärrkontrollen och att zappa mellan program. Nya programtyper med en yngre publik som målgrupp kom ut på marknaden: dokusåpor som Big Brother, dagtidsserier som Schloss Einstein eller GZSZ, pratshower och underhållning i form av frågetävlingar med miljonvinster. De är också den första generation i historien som växt upp med de nya apparaterna och metoderna för kommunikation via elektronik och multimedia: mobiltelefoner, sms, e-post, chat och e-handel över Internet, videospel och spelkonsoler. Deras känslor och moral påverkades mer än någon tidigare generation av stora händelser som förmedlades

**"Att göra karriär
eller "trohet" står
högst upp på
värdeskalen över
vad som är "inne"
bland dagens
ungdomar.
Behovet av
säkerhet är
utomordentligt
starkt.**

och iscensattes av medierna, av olyckor och naturkatastrofer, intill 11 september och kriget i Afghanistan. Om man begrundar den samlade figurationen av denna nya form av barns och ungdomars erfarenhet av medier, får man ett mått på vilka världar som skiljer den nya "mediegenerationen" från de "Gutenberg-generationer" som föregått den, de som växte upp med boken som främsta medium.

Medan den globala ekonomin fortsatte att expandera och blomstra, kom förvärvsarbetet och välfärdsstaten, systemets stöttor, att hamna avsidet historiskt sett. Barnen och ungdomarna upplevde nästan samtidigt "innovationsfebern" inom e-handeln, aktie- och spekulationsfebern och den därpå följande kraschen, och införandet av euron. Det var en fas då nya yrkesfält och studievägar öppnades, en period av tjänstesektorns vidare expansion och tillväxt. Men å andra sidan blev utbildningsplatserna mot slutet av årtiondet på nytt otillräckliga, det dubbla systemet för yrkesutbildning i Tyskland, alltså att gå i yrkesskola samtidigt med praktisk utbildning inom ett företag, kritiserades i ökande grad, utbildningsvägarna blev svårare att överblicka, istället i det ordinarie förvärvslivet ovissare och svårare att planera, perioder av arbetslöshet hotade även den unga generationen. En befolkningspolitisk debatt om förändringarna av det tyska (och europeiska) samhället satte in, den hotande kollapsen för pensionssystemet blev känd liksom det förväntade faktum att den unga generationen i framtiden skulle få bära de växande kostnaderna för socialstaten.

GENERATIONEN AV dagens barn och ungdomar präglades inte bara av det 1990-tal som de själva upplevde. Erfarenheter som gjorts av andra nu levande generationer spelar också en viktig roll. Generationsbetingade livserfarenheter förmedlades, parallellt med de offentliga mediediskurserna, också inom familjens privata ram. De inbördes besläktade generationer – far- och morföräldrar, föräldrar och barn – som där kommunicerar med varandra, representerar ett minnesrikt avsnitt av den samlade strukturen av de samhälleligt-politiska generationer som lever tillsammans inom ett tidsfönster. Barns och ungdomars egna direkta erfarenheter fokuseras och åsätts värde genom att jämföras med den i familjen närvarande vuxengenerationens erfarenheter.

Föräldrarna till dagens ungdomar föddes huvudsakligen mellan åren 1955 och 1965. De genomlevde sin ungdom på 1970-talet och början av 1980-talet. De är företrädare för "No future"- eller "Null Bock"-generationen ("Ingen framtid"-

Tilltro till polisen. Tysklands senaste generation eftersträvar ordning och säkerhet. Därför har den tidigare så förhånade polisen fått ett gott rykte hos barn och ungdomar.

Foto: Corbis/Scanpix

eller "Ingen lust"-generationen). Så kallades i Tyskland de protestberedda ungdomliga idealister, vilka drog in i samhället med den makt som studentrörelsen från 60-talet gett de unga. Deras representanter i offentligheten var engagerade, pessimistiskt, vänsterekologiskt och konsumtionskritiskt – en grön generation, som också hjälpte i gång ett motsvarande politiskt parti. De drog fördel av det svänghjul av oavbrutet befriande från vardagliga tvång och konventioner som 68-generationen satt i gång. Samtidigt utgjorde de demografiskt sett särskilt stora årskullar i Tysklands historia, och fick erfara starka inskränkningar vid inträdet på utbildnings- och arbetsmarknaden.

Vilka budskap kunde denna föräldrageneration överlämna till sina barns generation? Förvisso hörde det liberala arvet dit, det mer avspända umgänget mellan de pedagogiska generationerna. Också den djupa misstron mot politiken och

dess möjligheter torde ingå. Ett budskap hade kunnat lyda: att idealistiskt engagera sig för globala problem lönar sig inte, när allt kommer omkring, det ändrar just ingenting. Även den pragmatiska, tvekande och manövrerande övergången till föräldraskap och yrke räknas till de erfarenheter som föräldragenerationen lagt i ryggsäcken åt barnen att ta med sig på färden.

Far- och morföräldrarna till dagens ungdomar föddes huvudsakligen under årtiondet mellan 1930 och 1940. De genomlevde sin ungdom åren efter andra världskriget och på 1950-talet. De äldre bland dem betecknar sina unga år som "ungdom utan ungdom", inte minst i jämförelse med de ungdomsgenerationer som sedan följde. De yngre fick däremot chansen att som tonåringar och rock'n'roll-anhängare vara med om upptakten till den moderna, kommersiella popkulturen. Hos generationen far- och morföräldrar kunde barnbarnen lära sig

något om optimismen under de år då förbundsrepubliken byggdes upp, när tillväxten i näringslivet såg ut att aldrig ta slut. Med sina berättelser bevarade denna generation också minnet levande, åtminstone som minnen av erfarenheter i barn- och ungdomen, av krigets allestädes närvaro i Tyskland och Europa och av skräcken i att uppleva hungern, fördrivningen, bombanfallen och fattigdomen de första åren efter kriget. Efter besvikelsen på den national-socialistiska uppfostran och politiken var far- och morföräldrarna avgjorda motståndare till ideologiska frälsningsläror och höll en skeptisk distans till politiken. De hade uppfostrats i en jämfört med nutiden klart militant, snarast öppet auktoritär och konfessionellt bigott anda, som de på den tiden tagit till sig utan invändning. I motsättning och uppgörelse med den anti-auktoritära 68-generationen hade de dock lärt om, distanserat sig och börjat luta åt mer liberala uppfattningar om umgänget mellan ung och gammal.

På olika sätt kunde dagens barn- och ungdomsgeneration lära sig något av båda generationerna, föräldrarnas och far- och morföräldrarnas, och samtidigt också distansera sig respektive profilera sig i förhållande till dem. Anknäppningspunkter hos far- och morföräldrarna fann de i deras pragmatiska, anti-ideologiska hållning, i deras osvikliga tro på den ekonomiska tillväxten och deras intresse för materiella ting. Något som skilde var den auktoritära miljö som far- och morföräldrarna växt upp i, strängheten hos auktoriteterna föräldrahemmet, skolan och den kyrkliga församlingen. Som dagens generation ser det levde far- och morföräldrarna i en förmodern värld, utan mediekultur och utan den konsumtion som värdesattes i ungdomsåren (mode, musik, bilar, resor).

Föräldrarnas mellangeneration bjöd också många berörings- och anknäppningspunkter, men även några karakteristiska irritationsmoment att vilja ta avstånd från: deras idealistiska engagemang, deras konsumtionskritiska hållning och deras öppet visade pessimism inför framtiden. För den som växte upp på 90-talet tedde sig sådant konservativt och halsstarrigt. Ett mer tidsenligt sätt att umgås med det moderna var i deras ögon att på ett individuellt vis och för sin egen skull tillvarata de ekonomiska tillfällen som erbjöd sig och i övrigt förhålla sig flexibel gentemot den framtid som var omöjlig att styra och förutse. Men framför allt ville de yngre njuta i fulla drag av upplevelsesamhällets möjligheter – och göra det utan ideologiska förbehåll. Till det måste pengar anskaffas och tid avsättas. Samtidens förlängda ungdom, som

började så tidigt som möjligt i barn-
domen och varade långt in i livets
tredje decennium, uppfattade de på
motsvarande sätt inte alls som blott
en belastning, utan också som en
chans som tidigare generationer
inte fått, i synnerhet far- och mor-
föräldrarna. Det unga livets höjd-
punkter skulle på nytt omges med
ritualer och firas. Föräldragenera-
tionens informella kultur från 70-
och 80-talet lämpade sig enligt deras
åsiikt mindre för en sådan återiscen-
sättning av den egna livsstilen.

DEN YNGSTA GENERATIONEN vid
sekelskiftet är en generation av ord-
ningssökare. De är intresserade av
tillförlitliga sociala och kulturella
ordningar. Därmed övertar de ett
samhälleligt perspektiv och funk-
tion som traditionellt förknippas
med den äldre generationen. Nyck-
eln till denna omorientering hos den
unga generationen ligger i moder-
nitetens politiska ekonomi. I det
upplösta, globala moderna samhäl-
let vid sekelskiftet har ordning och
säkerhet blivit bristvaror. Men de
unga behöver vissa ordningar och
orienteringar för att kunna planera
och styra sitt levnadsförlopp och sin
framtid. De håller utkik efter dem
och allierar sig med de grupper av
vuxna som tycks dem tillräckligt
pålitliga. De visar uppfinningsrike-
dom i att uppträcka faktiska och möj-
liga ordningar, som fungerar någor-
lunda och som kan hjälpa dem att
växa upp. Härav det stora anseende
som tidigare avhånade kategorier av
yrkesexperter, exempelvis läkare
eller poliser, har hos dagens barn
och ungdomar. De har också förstått
att de själva kan och måste bidra.
Majoriteten av ungdomsgeneratio-
nen i dag är beredd att engagera sig
för att stödja och på nytt bygga upp
sådana "små ordningar". Det är
också något som de vuxnas genera-
tion förväntar sig av dem. Många
pedagogiska slagord pekar i den
riktningen: självstudier, självun-
dervisning, självorganisation, själv-
styrning och liknande egenaktivite-
ter hos lärande och uppväxande står
sedan någon tid högt i kurs i den
politiska utbildningsdebatten.

De nya ordningssökarna har i sin
barndom och ungdom växt in i post-
stabila samhällsordningar. Deras
engagemang för bestående ordning-
ar är pragmatiskt motiverat, inte
ideologiskt. Bortsett från de små
grupper i denna generation som har
en dragning åt fundamentalism, föl-
jer de i huvudsak ingen utarbetad
konservativ ideologi. Föräldragene-
rationen på 70- och 80-talet –
den redan beskrivna föräldra-
generationen – kände sig också kal-
lad att befria världen, i egenskap av
den dittills sista ungdomsgeneratio-
nen inom den västliga kristna kul-

turen. De ville störta bestående ord-
ningar, antingen det var förstelnade
organisationer, gamla värden som
levt kvar eller övertagna elitära
ståndsprivilegier.

Det lösgjorda moderna svarar
numera mycket radikalare och
effektivare för att bilda och monu-
ment stormas och etablerade ord-
ningar rivs ned. I tider då kvalitets-
styrning breder ut sig, organisatio-
ner ideligen omorganiseras och
effektivitetskontroller genomförs,
finns inte längre någon efterfrågan
på en organisationskritik från den
yngre generationens sida. Dagens
ungdomsgeneration lider inte längre
i första hand under mäktiga, fast-
låsta ideologier och institutioner,
som ännu 68-generationen (och
dess efterföljare) gjorde, de som
måste göra upp med och rekonstru-
era den borgerliga värld som gene-
rationen av fäder och mödrar byggt
upp. Det hot som dagens barn och
ungdomar upplever i sina liv är att
ordningarna som de skall eller vill
växa in i upplöses och transformeras
innan de över huvud taget fått en
chans till det. När framtiden på
detta sätt hotar samtidens hand-
lingsmöjligheter, minskar behovet
av djärva samhällsutopier. Inte bara
de intellektuella ser ut att ha mist
lusten att göra upp sådana framtids-
skisser, utan också den unga gene-
rationen.

Allt färre vuxna känner sig vara i
stånd att garantera den unga gene-
rationen säkra och stabila villkor för
uppväxandet och det framtida livet.
På många livsområden förmedlar de
äldre till de unga att de själva hyser
oro, att det är mycket som de inte
längre förstår, att de är rädlösa, inte
riktigt vet hur problem skall kunna
lösas. Politikerna och deras institu-
tioner blir ställföreträdare och syn-
dabockar för den vuxna genera-
tionens oförmåga att bevara, respek-
tive åter frambringa, en pålitlig ord-
ning för livet. Genom sin oförmåga
att skapa konsensus bland vuxna,
blir de själva till en instabilitets- och
oordningsfaktor. Den yngsta gene-

Trevligt klotter. Tysklands
80-talister värderar familjeliv högt,
vilket kanske återspeglas på denna
vägg i Berlin.

Foto: Beatrice Lundborg/Pressens bild

rationen känner sig därför manad
att själv engagera sig till stöd för den
ordning som hotas i modernise-
ringsprocessen. Tidigast lyckas det
naturligtvis i den privata världen,
där barn och ungdomar är hemta-
ma, hos familjen, vännerna, den per-
sonligt upplevda nära världen.
Också situationsbetingade ordning-
ar låter sig lättare framställas som
tidsövergripande. Den yngsta gene-
rationen förstår att åstadkomma
situationsbetingade
ordningar med räck-
vidd utöver vardagen.
De understöder och är
små mästare i fråga om
fest- och firarkulturen,
privata och medieska-
pade händelser.

Det är utbildnings-
systemet som med
tiden blivit den centra-
la livsvärlden för
dagens unga. De samar-
betar därför på mycket
pragmatiska sätt med
det ordningssystem
som utgörs av bild-
ningsgången och exa-
mina. Exempelvis ifrågasätter de
mestadels inte studentexamen som
inträdesbiljett till vuxenlivet, utan
strävar tillsammans med föräldrar-
na efter detta bildningsbevis. I sina
försök att dra nytta av detta ord-
ningsstiftande systems möjligheter
uppskattar de att få tillförlitlig hjälp.
De föredrar faktakunskaper framför
vaga probleminsikter och tycker om
entydiga examinationssystem som
man kan förlita sig på. Till skillnad
från det moderna samhällets oöver-
skådliga förvärvsliv, som ständigt
omstruktureras, erbjuder utbild-
ningen som ordningssystem tillförlit-
liga snitslade vägar, längs vilka
man kan göra tydliga framsteg med
egna ansträngningar. Eftersom de
ordningar som finns är hotade
avstår den yngsta generationen ofta
från att själva anstifta oordning och
osäkerhet. De ställer inga oroska-
pande frågor om mening och syfte
med skolundervisningen, och de
trotsar inte öppet de erbjudanden
om delaktighet som vuxensamhället
har att ge dem. I stället bemödar de
sig om att på bästa sätt dra nytta av
den rådande ordningen för sig själ-
va och sitt eget liv. Alltså görs inte
uppror mot skola och undervisning,
utan institutionen byggs i bästa fall
ut till att bli en mötesplats, ett kom-
munikationsrum för jämnråga, och
undervisningssystemet har dessut-
om fördelen att ungdomarna får sitt
vardagsliv optimalt reglerat.

DEN YNGSTA ungdomsgeneratio-
nen har ännu ett ansikte. De är inte
bara motiverade att stödja och åter-
ställa sociala och kulturella ord-
ningar som hotas. De är också en
generation som jagar tillfällen. Det
moderna löser upp bestående ord-

ningar, ja förvisso, men det öppnar
samtidigt också nya möjligheter.
Den yngsta generationen väntar på
dessa möjlighetsrum. Ingen vet
exakt när och var de kommer att
öppna sig, men de kommer att
öppna sig. Det gäller att vara på rätt
plats i rätt tid på rätt stället och ta
för sig. I denna mening är den yng-
sta generationen en generation av
"Schnäppchen-Jägern", de är på jakt
efter tillfällen att göra ett klipp. Vi
finner dem överallt där
något nytt ger sig till-
känna: nya moden och
trender i kläd- och
musikindustrin, nya
överraskande appa-
rater för lek och kommu-
nikation, nya trendiga
sportvarianter och till-
hörande utrustning,
uppfindingar av hittills
aldrig skådade pro-
gramformer, nyutveck-
lade ämneskombina-
tioner och studierikt-
ningar, nya slags jobb
och yrkesområden.

Den ordspråksaktiga
optimismen om den egna framtiden
hos unga tillfällesjägare grundar sig
på att de – som erfarenheten visat –
är övertygade om att sådana nya
slags möjligheter kommer att öppna
sig för dem. Dessutom är de säkra på
att de är bättre rustade för den kom-
mande jakten på tillfällen än de
generationer som gått före och som
hunnit bli äldre. Att avslappnat
experimentera här och där, ta tag i
allt åtminstone en gång, prova på
det och släppa det igen, tycks dem
vara bästa sättet att förbereda sig för
jakten på tillfällena. Att långfristigt
och ensidigt binda sig för något i
unga år för med sig risken att vara
alltför orörlig och oflexibel när det
blir dags att ge sig i kast med det som
är att vänta. Många av dem hopar
därför utbildningsmeriter med viss
långmodighet, den ena efter den
andra, och tar tillfällighetsjobb efter
tillfällighetsjobb – till synes nyttiga
eller till synes onyttiga om vartan-
nat: man kan ju inte veta. Enligt det
modernas filosofi: Allt är möjligt,
men ingenting är säkert. ■

Fotnot:

Artikeln bygger på två nyligen utförda tyska
undersökningar. Den första undersökningen,
som utfördes hösten 2001 genom en skrift-
lig utfrågning av cirka 8 000 barn och ung-
domar i åldrarna 10–18 år, redovisas i Zi-
ncker et al., null zoff & voll busy. Die
erste Jugendgeneration des neuen Jahr-
hunderts. Opladen: Leske + Budrich 2002.
Den andra undersökningen utfördes våren
2002, då cirka 2 500 ungdomar mellan 12
och 25 år utfrågades muntligt.
Resultaten publicerades i Deutsche Shell
(utg.), Jugend 2002. Zwischen pragma-
tischen Idealismus und robusten Materialis-
mus. Frankfurt a.M.: Fischer Verlag 2002.

Generationen som upppfinner sin gemenskap

RESEARCH/ Individualister i grupp. I Sverige finns bara svaga tecken på att ett generationsskifte håller på att ske. Paradoxen med kollektiva egocentriker är ändå betecknande. Man söker sitt självförverkligande i grupp, och auktoriteter godkänns inte om de inte är hämtade ur de egna leden. Kanske visar avsaknaden av politiskt och kulturellt program att Sverige befinner sig utanför de stora kraftfälten.

Den spanske filosofen José Ortega y Gasset pekade på generationsväxlingarnas stora betydelse för det historiska förloppet. Han tyckte sig se att den grundläggande livskänsla som präglade unga människor abrupt förändrades med cirka trettio års mellanrum, och att den generation som då intog scenen tenderade att definiera sig som motsatsen till den föregående. De så kallade 40-talisternas revolt på 1960-talet kan ses som ett sådant avgörande skifte. De såg den ordning som de växte upp i under det kalla kriget som repressiv och gjorde frigörelse till sitt centrala projekt.

För de årskullar som kommit efter dem har 40-talisterna på många sätt varit en generation XL, för stor för att man riktigt skulle kunna axla dess mantel, för stark för att man skulle kunna utmana den på allvar. Det är väl ingen tillfällighet att den efterföljande generationen fick beteckningen X, som i okänd, anonym. Från 70-talet och framåt spred sig den revolterande elitens värderingar till de breda befolkningslagren. Antietablissemang blev etablissemang, upproret förvandlades gradvis till ett slags normalitet. De efterföljande årskullarna har i varierande utsträckning varit intresserade av 40-talisternas frigörelseprojekt, men det är svårt att urskilja en senare generation som formulerat ett grundläggande alternativt program. Den nyliberala vägen på 80-talet var i hög grad en fortsättning på 60-talets individualistiska och hedonistiska strömningar, fast den ville använda andra medel för att uppnå frigörelse från auktoriteter och begränsande ordningar.

Nu ett stycke in på det nya millenniet

Av
Kay
Glans
Chefredaktör
för Axess

kan det vara dags att ställa frågan om vi står inför ett skifte av det slag som Ortega y Gasset talade om. En orsak till det är att frigörelseprojektet har varit framgångsrikt när det gäller att undergräva traditionella auktoriteter – och det har haft god hjälp av den tekniska och ekonomiska utvecklingen. Individualiseringsprocessen har gjort oss alltmer oberoende i förhållande till tradition och sociala bindningar. Vi förefaller i allt större utsträckning själva definiera våra livshistorier och hur vi vill utforma vår identitet.

Den erövrade friheten aktualiserar emellertid andra problem och prioriteringar. I dagens samhälle med dess enorma valmöjligheter kan vi synbarligen shoppa ihop luxuösa identiteter, men kan vi vara säkra på att det är märkesvaror och inte piratkopior? Vad har bestående värde? Hur skall individualiseringen förnas med behovet av mening, sammanhang och förankring i något varaktigt utanför det egna jaget? Dagens individ behöver, för att tala med den brittiske vänstersociologen Anthony Giddens, skapa en "ontologisk säkerhet" i en värld av oändliga möjligheter. Denna säkerhetspolitik syftar till att bygga upp en grundläggande struktur, som man känner sig hemma i och som hjälper en att orientera i mångfalden.

Man skall komma ihåg att när den traditionella ordningen förkastades trodde man sig kunna ersätta den med en ny. I dag är utvecklingstron komprometterad och de politiska utopierna har kollapsat. Det är som om vi har blivit hängande i ett svävande övergångsläge som riskerar att bli permanent. Vi har inte längre en känsla av att röra oss mot något mål, utan har förvandlats till kaospiloter, upptagna med att

parera den snabba utvecklingens tvära kast.

Att ordningsfrågan är akut på det storpolitiska planet har säkert också stor betydelse för formandet av den grundläggande livskänslan. De generationer som är uppvuxna i Europa under det kalla kriget är präglade av dess ordning och kan lätt förledas att tro att krigets frånvaro är ett permanent tillstånd. Men det rörde sig om en historisk parentes och det som efterträdde den var inte en internationell ordning utan snarare en oordning. Alternativet till det kalla krigets ordning ter sig i dag inte vara en global gemenskap, utan snarare en värld fylld av maktkamp. Från den 11 september 2001 har våldet åter visat sin fragmenterande kraft och påmint om att staternas primära uppgift är att garantera medborgarnas fysiska säkerhet.

MÅNGA SÅDANA samverkande faktorer och upplevelser gör att det ter sig rimligt att anta att vi nu står inför ett generationsskifte, i vilket tonvikten på frigörelse övergår till en betoning på ordning och sammanhang. Det skulle alltså vara dags för en Generation Ordning att träda in på scenen. Den skulle ersätta en avklingande känsla av att vara snärjd av en kvävande ordning med upplevelsen av att världens ordningar har smält bort och att vi på allvar måste fundera över vad som kan skapa ordning, så att den individuella och kollektiva världen hänger ihop.

Kanske är det åtminstone början till ett sådant skifte vi ser hos den amerikanska generation som är född från början av 80-talet och framåt. Neil Howe och William Strauss hävdar i *Millennials Rising* att samma mönster kommer att slå igenom i Europa med några års fördröjning. Det gör att vi ännu inte skulle kunna urskilja

samma tendenser här. Fast det kan också vara så att vi inte kommer att se dem bryta fram här på samma sätt. Den uppmärksammade Robert Kagan hävdar att USA och Europa alltmer håller på att gå skilda vägar (se intervju i *Axess* nr 2/2003). USA lever kvar i storpoltikens värld och utvecklar en mentalitet som svarar mot nationens maktmöjligheter. Europa däremot har i skydd av den amerikanska militärmakten kunnat utveckla en förhandlingskultur med en helt annan syn på makt och bruket av våld. USA har också en positiv demografisk utveckling, medan Europas befolkning gränar dramatiskt. Europa stagnerar ekonomiskt, medan den amerikanska ekonomin får en allt starkare position.

Den internationella ungdomskulturen ger ett bedrägligt sken av unga människors likformighet, men att växa upp i USA är på många sätt annorlunda än i Europa. Det storslagna unionsprojektet till trots har kontinenten hamnat i storpoltiskt lä eftersom EU är inåtvänt och sannolikt för lång tid framöver oförmöget till en gemensam säkerhetspolitik. För de unga amerikanerna är både hot och möjligheter av en annan dignitet, och de träder under sin uppväxt in i ett kraftfält av ett annat slag än europeiska ungdomar. Ytterligare en väsentlig skillnad är att patriotism och religion spelar en mycket större roll i USA än i Europa, vilket naturligtvis också skapar ett annorlunda stämningsslag. Om USA är på väg att bli en global imperiemakt, tycks den uppväxande generationen stå redo att växa in i rollen som den imperiebyggande generationen, och som förebild kan de ta *the Great American Generation* som utkampade andra världskriget.

Den europeiska ungdomen står inte inför sådana utmaningar. Den är inte hotad på samma sätt, har inte samma möjligheter att sätta sin prägel på världen, och det är svårt att se att den skulle kunna eller vilja axla någon heroisk uppgift. Ett storpoltiskt projekt som den unga generationen kan föra in i sitt identitetsskapande finns knappast här. EU ter sig hittills mest som ett pragmatiskt projekt, som inte förmår mobilisera individernas ofervilja och kollektiva samordning i större utsträckning. I bästa fall uppfattas det som en utvidgad arena för det mer eller mindre privata livsprojektet. Att Europas befolkning blir allt äldre kommer också att sätta sin prägel på de europeiska 80-talisterna, den dystrare ekonomiska utvecklingen likaså.

NÄR JAG UNDER några veckor ger mig ut bland ungdomsforskare, etnologer och omvärldsanalytiker för att leta efter spår av en Generation Ordning i Sverige, har jag följande arbetshypotes. Om den dyker upp här i Europa kommer den att se annorlunda ut eftersom identitetsformationen här inte utspelar sig i samma typ av kraftfält som i USA. Man kanske kan hitta en gemensam stil, men den kommer att vara mer lågmäld och defensiv här och mer inriktad på att skapa små ordningar. Detta stöds av vad Jürgen Zinnecker noterar om den tyska ungdomen: den har bli-

vit en borgerlig mitt, relativt stillsam, inriktad på att skapa små ordningar i en svåröverskådlig värld. Den har knappast någon mer intensiv relation till ett stort kollektivt projekt, dels därför att Tysklands roll har försvagats, dels för att man under så lång tid skolats in i rollen som ekonomisk jätte och politisk dvärg.

I enlighet med denna hypotes borde Generation Ordningens manifestationer vara ännu mer dämpade i Sverige. Till att börja med är den svenska generationen mycket mindre. Barnafödandet var rekordlåg i början av 80-talet och även om det ökade mot slutet är 80-talisterna den minsta decenniekullen efter andra världskriget. Vi befinner oss ännu mer på storpoltikens läsidan än den tyska ungdomen. Det finns varken ett storslaget förflutet eller en utsikt till en storslagen framtid som skulle kunna skapa ett elektrifierande kraftfält för den svenska ungdomen. Sverige har ju varit en extremt framtidsorienterad kultur, i vilken man på sin höjd sett det förflutna som imperfekta utkast till nuet. Den generation som byggde folkhemmet ter sig osannolik som förebild för de unga; den var alldeles för provinsiell och kollektivistisk för dagens unga, som favoriserar individualism och internationell rörlighet.

Våra utgångspunkter är dessutom annorlunda än de amerikanska. Vi har länge varit ett enhetligt och ordnat samhälle och först på senare tid börjat känna av de problem i form av social fragmentering och vardaglig osäkerhet som länge präglade USA. Det är alltså inte i första hand i ett abrupt brott i till exempel ungdomskriminalitet som det ter sig rimligt att söka efter motsvarigheter till den amerikanska millennieungdomen, utan mer i ett generellt mönster av att den vänder sig bort från individualismen och försöker hitta en ordning i små gemenskaper, mer besläktat med den tyska ungdomen, fast med lokala förtecken.

När jag påbörjar min spaning efter denna generation ringer i mina öron några ord från en erfaren etnolog som arbetat med förortsungdomar: om det finns en ordentlighetsprocess bland unga i Sverige är det sannolikt att vi inte ser den, eftersom vi har så starkt fokus på problemen. Att reflektera över generationer är suggestivt men kanske också suggerande; de erbjuder en förenkling som svarar mot ett behov av förnyelse. Vi är kanske typiskt samtida i en rastlös förväntan på att de unga skall välla in på vår tomma idéscen med en sjudande vitalitet. Men en konsekvens av Zinneckers resonemang om att de invanda rollerna mellan unga och gamla har kastats om skulle kunna vara att de unga inte alls behöver representera förnyelse. Förändringar kanske lika gärna kan komma genom en revolution uppifrån i den demografiska pyramiden.

Någon dramatisk förändring tycks det inte vara frågan om i Sverige, varken nu eller tidigare, i varje fall om man ser till de värderingar som präglar olika generationer. Om vi utgår från SOM-institutets (vid Göteborgs universitet) återkommande undersökningar av ungas värde-

ringar, som pågått sedan 1986, framgår att värderingsförskjutningar sker mycket långsamt. De som tänker sig stora klyftor mellan generationer har inte mycket att hämta här. De undersökningar som ägde rum med ungdomar i åldrarna 15-29 år vintern 2000/01 visar emellertid på vissa intressanta förändringar.¹

Betydelsen av sådant som "en ren värld", "landets säkerhet" och "en värld i fred", har minskat i betydelse. De värden som har blivit något viktigare för svenska ungdomar under 1990-talet är "självförverkligande", "ett behagligt liv" och "ett liv i njutning".

Skulle det då handla mer om en generation av nöjeslystna egoister i stället för lagspelare? Vi kommer efterhand att inse att man inte kan karaktärisera de unga i så enkla kategorier; de är på olika sätt både och. Statsvetaren Henrik Oscarsson hävdar att man av dessa resultat inte kan dra slutsatsen att dagens ungdomar präglas av ett individualistiskt sökande efter lycka, eftersom jämlikhet är ett av de snabbast växande värdena bland svenska ungdomar. Ändå menar han att vi bevittnar en pågående individualiseringsprocess, i vilken den egna livskvaliteten prioriteras framför ett värde som kallas de existentiella överlevnadsfrågorna – beredskapen att försaka något för kollektivet.

Att jämlikheten har en stark ställning bland svenska ungdomar förväntar inte med tanke på den svenska traditionen och den starka dominansen för vänsterideologier inom den massmediala debatten. Den svenska ungdomen är inte en ordningsgeneration i den bemärkelsen att den upphört att vara systemkritisk, som Zinnecker hävdar att den tyska har gjort. Intrycket av att det bland unga svenskar har blivit trendigt att vara vänster bekräftas när jag talar med Allan Åberg, ansvarig för ungdomskommunikation på Svenskt Näringsliv. Också i Stockholms innerstad, där det borgerliga blocket tidigare var påfallande starkt, är vänstersympatierna bland unga påtagliga. Jämlikhet är den viktigaste politiska frågan bland de unga, och då inte minst i form av jämställdhet mellan könen.

Det finns dock inte samma hotbild inom näringslivet som på 70-talet, eftersom det är en vänster av ett annat slag än den gamla. Intresset för fackföreningar sjunker och det finns ett starkt stöd för privat företagsamhet bland de unga. En klar majoritet av dem säger sig vara beredda att starta eget, vilket inte betyder att de har ett motsvarande intresse för att skapa bra betingelser för företagandet. Jaget står i centrum för de unga; denna generation ter sig mycket mer konsumtionsinriktad och individualistisk. Om detta är en vänstervåg så skiljer den sig alltså mycket från den gamla, som betonade att man skulle avstå egen tillfredsställelse i dag för att skapa ett bättre samhälle i morgon. Den är alltså mer anarkistisk och frågan är om en anarkist av detta moderna slag är så mycket mer än en egoist med gott samvete. Han slipper ta ansvar för den befintliga ordningen, samtidigt som han kan skapa sig ett gott liv inom dess ramar.

Naturligtvis kan man tänka sig att de

¹ Undersökningarna finns redovisade i antologin *Spår i framtiden. Ung-SOM-undersökningen. Västsverige 2000*, red. Henrik Oscarsson, Göteborg: SOM-institutet. Univ. 2002.

vänsterinriktade unga genom sin konsumtion kan utöva en ny form av politiskt inflytande och denna form av konsumentmakt är till stora delar en outforskad företeelse. En alldeles färsk explorativ studie om ungdomar i olika länder, i vilken statsvetaren Michele Micheletti vid Stockholms universitet har deltagit, visar att unga svenskar är jämförelsevis intresserade av "politisk konsumtion". Men väl att märka är även bland dem smaken den viktigaste faktorn vid val av varor, viktigare än etiska och politiska överväganden. Det är uppenbarligen lättare att bojkotta något som uppfattas som fult och äckligt.

Inte heller när det gäller alkohol- och drogkonsumtion och kriminalitet föreligger det något trendbrott av det slag som gör sig märkbart i USA. Jag frågar Knut Sundell, docent i psykologi och verksam vid Stockholm stads FoU-enhet, om han ser några förändringar av det slag som präglar den amerikanska millennieungdomen. Han har just genomfört en stor enkät bland Stockholms ungdomar, och det är väl rimligt att utgå från att de kan vara trendsättande.²

Andelen femteklassare som varit berusade var som högst på 70-talet för att sedan sjunka. I dagsker det åter en ökning, men andelen är fortfarande lägre än på 70-talet. Något liknande gäller för narkotika. Det är kanske inga alarmerande resultat, men heller inget trendbrott nedåt.

–Var tionde pojke i nian har gjort inbrott, rån eller bilstöld det senaste året, säger Sundell. Om det är mer än tidigare kan jag inte svara på, men jag tycker att det är ganska mycket.

BÄTTRE UTDELNING i sökandet efter Generation Ordning får jag när jag besöker historikern och ungdomsforskaren Thomas Fürth på företaget Kairos Future i Stockholm. Han har tidigare bland annat publicerat en studie över 70-talisterna i Sverige och är medförfattare till boken *80-talisterna kommer*.³

Jag har i förväg skickat honom de artiklar av Howe/Strauss och Zinnecker som ingår i temablocket och han säger att han känner igen ganska mycket från de svenska undersökningarna. Det finns även här tendenser till ett brott i utvecklingen.

–Vi tycker oss se att 80-talisterna avviker från den tidigare tendensen mot ökande individualisering. 30-talistgenerationen var auktoritär och kollektivt tänkande, medan babyboomers var kollektivt tänkande men antiauktoritära. Generation X å sin sida var antiauktoritära, men starka individualister. Därför har vi antagit att vi skulle gå mot mer och mer individualism. Men 80-talisterna verkar på ett lustigt sätt kombinera en stark individualism med ett slags grupptänkande, ett slags teamanda. Individualister sluter sig samman i starka grupper och agerar utifrån gruppens värderingar.

Det som de också tycks ha gemensamt med den amerikanska ungdomen är ett starkt självförtroende.

–Det är en generation som har mindre av Jante i sig än de tidigare, den har mer civilkurage. De är modiga tidigt i livet, kanske för att de har vuxit upp ganska

2 Undersökningen är redovisad i *Drog- och riskbeteende hos Stockholmsungdomar. Resultat från 2002 års drogvaneinventering i grundskolans årskurs nio och gymnasiet år två*, FoU-rapport 2003:2.

3 Thomas Fürth et al., *80-talisterna kommer. Om kollektiva egoister, självuppförande livsnjutare och andra ungdomar*, Uppsala: Konsultförlaget/Uppsala Publ. House, 2002.

Tung börda. En rekordliten generation av 80-talister skall bära upp en rekordstor generation av 40-talister. Det kommer i framtiden att talas mer om hur det är att vara gammal än att vara ung.

Illustration: Claes Jurander

tryggt. De är kräsna, bortskämda skulle man väl på ett sätt kunna säga. De är få och har fått lära sig att de är behövda och det har förstärkts av IT-utvecklingen, som gjort klart för dem att det inte alltid är den yngre som skall lära sig av den äldre, utan att det också kan vara tvärtom.

Grupporienterade individualister, kollektiva egoister, den typen av paradox är något som jag konfronteras med hela tiden i mitt sökande efter Generation Ordning. Beredskap till lagarbete borde vara en viktig komponent i en sådan generation, men lojalitet mot en grupp kan ju också vara en form av gruppnarcissism. De svenska 80-talisterna är knappast en ordningsgeneration i den meningen att de är beredda att underordna sig vuxenvärldens krav. De saknar enligt Fürth i betydande utsträckning vuxna i sin närhet och vänder sig i allt större utsträckning till kompisar och medier för att få råd. Både hos 70- och 80-talisterna har man kunnat märka en hög värdering av att själva bilda familj, vilket kanske hänger samman med att de är generationer som på allvar präglats av den ökande skilsmässofrekvensen. Men det är på sikt, familjen skall vara vik-

tig om femton år eller så, men för tillfället är det kompisarna som gäller, också i betydande grad inom arbetslivet. Det är också en generation som avskyr monotoni och som kommer att ställa stora krav på att ha roliga och omväxlande arbetsuppgifter.

–Eftersom man är så mycket mer kompisorienterad och skapar sig själv genom sina fritidsintressen är det nästan inte intressant längre att prata om en generation, säger Marie Söderqvist, vd på omvärldsanalysföretaget United Minds.

Hon tecknar en bild av den trendsättande ungdomen som splittrad i en serie subkulturer med koder och värderingar som är mer eller mindre omärkbara för en utomstående, men mycket viktiga för dem som tillhör gruppen. De som tillhör den extrema träningskulturen har till exempel föreställningar om vad som är en perfekt kropp som ingen utanför dem egentligen begriper. Hip-hop-kulturen och datanördarna har sina motsvarigheter till interna kodsystém och dessa grupper förstår inte varandras signaler.

–Subkulturerna bygger på individualism, fast det är kanske snarare ett slags

gruppindividualism, fortsätter Söderqvist. Denna generation har haft extremt många valmöjligheter. Om man måste skapa sig själv i denna situation behöver man gruppen att spegla sig i för att bekräfta att man gör det på rätt sätt, annars blir man ju helt vilsen. Vad detta i grund och botten handlar om är att den nyliberala föreställningen om att man skall vara sin egen inte fungerar. Det intressanta med dessa grupper är att de är norm- och moralskapande och att de är mycket stränga i sina krav.

KANSKE ÄR DETTA ett av de sätt på vilka man får åtminstone en skydd av en Generation Ordning i Sverige. Trots att de formerar sig i disparata subkulturer förenas de i alla fall av att de gör det till ett gemensamt projekt att uppfostra sig själva. Det är en generation som på ett annat sätt än tidigare vuxit upp med frånvarande vuxna och som tycks ha tagit saken i egna händer och med hjälp av kompisgruppen skapat betingelser för en identitet. För som Fürth påpekar är det sannolikt så att varje generation värderar högst sådant som den lidit brist på. När lärare och föräldrar i hög grad har abdikerat eller förlorat sin auktoritet tar ungdomen saken i egna händer och skapar sin egen ordning genom subkulturen. Den uppfostrar sig själv med de medel som står till buds, och gör det på ett påfallande strängt sätt. Subkulturer är ett försök att vårda de små ordningar som Zinnecker menar har blivit så viktiga för den tyska ungdomen. De trendsättande svenska ungdomarna har grupporienteringen gemensam med sina amerikanska motsvarigheter, men de tycks generellt sakna ett starkt kraftfält utanför gruppen att relatera till.

DET MEST UTPRÄGLADE försöket till en sådan självuppfostran förefaller mig dölja sig i det stora medeltidsintresset, som dels finns som en allmän strömning bland de unga i dag, manifesterat bland annat i det stora intresset för Tolkien och fantasy, dels finns som en subkultur som bedriver rollspel. För att få rätt perspektiv på detta fenomen bör man erinra sig att historiekunskaper normalt inte är det mest framträdande hos den unga generationen. En professor i historia säger till mig att det förefaller som om en bomb har slagit ner i unga människors historiemedvetande under 80- och 90-talet. Han vågar knappt ställa en fråga om närhistorien för att han fruktar att göra dem generade. Man kan faktiskt anta att unga i dag vet mer om medeltiden än om närhistorien.

Etnologen Lotten Gustafsson har nyligen publicerat sin avhandling *Den förtrollade zonen*.⁴ Hon anser att det finns ett element av samtidskritik i detta intresse. Medeltiden innehåller så mycket av det som vi saknar i dag: ritual, hierarki och ridderlighet.

– Det är en historia som de på sätt och vis har erövrat själva, säger hon om de rollspelande ungdomarna, när vi träffas i Etnografiska museets kafeteria. De lär varandra och är sina egna lärare, turas om att vara varandras föräldrar på något sätt. De hittar fasta former, först är man lärning

och sedan mästare, det finns tydliga vägar att gå. De reparerar saker som vi har försökt dekonstruera, de lagar och återupprättar en värld med tydliga hierarkier och tydliga könsskillnader. Man tänker sig att det i medeltiden fanns något vilsamt i att slippa välja. Paradoxalt nog väljer man en identitet som inte är valbar och verkar uppleva den som autentisk. Man gestaltar sig själv som en odelad individ. Man nöjer sig inte med att läsa och se filmerna om medeltiden, utan vill befinna sig där med hjälp av en kroppslig rituell praktik. Ritualteoretiker talar om kroppen som en frizon för medvetandet. Samhällen använder ritualer för att överföra sådant som man vill skydda från kritik och reflektion och gömmer grundläggande värderingar i ritualen. I en tid av väldigt hög reflexivitet när allt tycks demonteras så banar det väg för ritualens återkomst.

Lotten Gustafsson betonar att det är en lek, att man inte får tolka detta som att de verkligen vill återvända till medeltiden. Man återerövrar medeltiden i en situation som man hela tiden kan stiga ut ur. Men det säger också något väsentligt att man faktiskt gör dessa gester och stiger ur sina kroppar. Det skulle kunna betecknas som en revolt mot samtiden på samtidens villkor, ett spel med identiteter som emellertid tycks dölja en djupare längtan om en tydligare värld. Att man faller tillbaka på medeltiden har naturligtvis att göra med att den har en lång tradition av att representera ett mytiskt urtillstånd och tycks fungera så bra som projektionsskärm. Men kanske är det också en konsekvens av den bristande historiemedvetenheten och traditionens bortfall att man måste gripa tillbaka på det mytiska.

KANSKE KAN DET FÖREFALLA som om Generation Ordning i den svenska kontexten ter sig mer som en uppfunnen än funnen generation. Den har knappast ett politiskt eller kulturellt program med vilket den kan tråda in på scenen som en förändrande kraft och sätta sin prägel på samhället. Kanske speglar detta till stora delar förutsättningarna i en randstat utanför de stora kraftfälten. Men de unga i Sverige tangerar absolut i sina subkulturella fragmenteringssträvanden paradoxalt nog ordningstemat. När traditionen och föräldraauktoriteten drar sig tillbaka försöker de unga i en märklig blandning av *empowerment* och vanmakt att skapa sina egna subkulturella ordningar.

Det är möjligt att man kan leva så, men jag tillåter mig betvivla det. Dessa ungdomskulturer är ju knappast något som man kan ta med sig in i vuxenvärlden och kanske speglar deras utbredning framför allt att ungdomstiden har blivit förlängd och att utbudet av livsstilar som upprätthålls genom konsumtion har blivit så omfattande. De har till skillnad från de mer traditionella ordningarna föga varaktighet och även om normsystemen och livsmeningarna är starka i nuet, erbjuder de en bräcklig grund för det fortsatta livsförloppet. Det blir anekdoter mer än livsberättelser.

Även av andra skäl finns det anledning att fundera över hur det kommer att bli

för de 80-talister som vi ser på svensk boten. Generationers värderingar och attityder är inte så oföränderliga som många antar, utan de kan, som Torsten Österman övertygande har argumenterat för i sin avhandling *Opinionens mekanismer*⁵, förändras senare i livet av avgörande händelser. För den unga amerikanska generationen torde det ha stor betydelse för deras självbild på sikt hur USA lyckas i sin nya roll som *enforcer* i den globala ordningen. De kan både bli imperiebyggare och de små ordningarnas generationsmässigt stora vårdare.

För de svenska 80-talisternas del hänger deras framtida förhållningssätt till stora delar på om de får sina höga anspråk uppfylla. De har stora krav på omväxling och nöje, en tydlig preferens för yrken som gör dem synliga och höga krav på att bli sedda. Mycket tyder på att de inom arbetslivet kommer att framgångsrikt odla dessa höga krav, eftersom de är så få och skall ersätta så många. De kommer att bli uppvaktade av arbetsgivarna. De kan med sin profil tyckas skraddarsydd för en ekonomi som är uppbyggd kring nöjen, design och upplevelser och kanske kommer det att bli en betydelsefull verksamhet här i Norden, som kan svälja denna lilla generation.

SAMTIDIGT FINNS DET EN RISK för att de som växte upp under 90-talet drog fel slutsatser av vad de såg då. Det fanns mycket pengar och unga företag sköt upp som svampar ur jorden och de var villiga att experimentera med arbetsformer. Men det finns en tydligt avläsbar tendens i den teknisk-ekonomiska utvecklingen att sådana Klondyke-tillstånd av gyllene möjligheter bara existerar under en inledningsfas av stor förändring. Efterhand kommer verksamheter av detta slag i många fall att rutiniseras. Hur stora kommer möjligheterna att uttrycka sig själv och ha kul inom vård- och servicesektorn egentligen att bli? Ingen generation kan på sikt bli större än sin förmåga att handskas med frustration...

Men antag att denna generation verkligen kommer att kunna inta en privilegierad position inom yrkeslivet! Det finns ändå risk för att det blir en frustrerad generation på det politiska planet eftersom de är för få för att kunna hävda sig mot 40-talisterna, som kommer att lära oss många nya saker om hur det är att vara pensionär. Det finns en intressant kluvenhet i 80-talisternas syn. De har en stark tro på sina egna projekt och ser ofta hela världen som sin arena. De tror sig ha fullständig frihet och kontroll över den egna framtiden och tycker att den ser mycket ljus ut.

Däremot tror bara tre av tio detsamma om samhällets framtid. På många sätt ter sig deras skeptiska värdering av samhällets utveckling befogad. Generation XL kommer på detta plan att fortsätta att dominera och kräva att de unga skall gå in som slavar för att bära upp den omvända befolkningspyramiden. Kommer de med sina individualistiska, eller gruppindividualistiska, preferenser att acceptera det?

4 Lotten Gustafsson, *Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland*, Nora: Nya Doxa, 2002.

5 Torsten Österman, *Opinionens mekanismer. Om värderingar och verklighet*, Stockholm: Univ. 1998.

Det antika skämtet. På ett ytligt vis påminner de hätska utfallen och de grova vitsarna i den antika komedin om vad som hörs från vår tids ståuppkomiker och satiriker. Men skenet bedrar. Vad som betraktas som snuskigt i dag var något helt annat igår. Smädelser av kända personer fyllde en annan funktion i antiken. När vi lär oss förstå den tidens humor kommer vi att förstå vår egen grad av frigjordhet.

Vitsen med antik humor ligger i det fördolda

EVA-CARIN GERÖ

Fil.dr och universitetslektor i grekiska vid Stockholms universitet

HANS-ROLAND JOHNSON

Fil.dr i franska och forskar i grekiska vid Stockholms universitet

SKÄMT OCH KOMISKA uppträdanden har, så vitt vi vet, beledsagat människan i alla tider och kulturer. Redan Aristoteles observerade att "människan är den enda levande varelse som skrattar" (*De partibus animalium* 673a9). Man har ofta sett humor och förmågan till skratt som ett bärande element i mänsklig samvaro, men även som nedbrytande eller hotande – tankar som fått nedslag i litteraturen, till exempel i Gottfried Kellers *Det förlorade skrattet*, Victor Hugos *Skrattmänniskan* och Umberto Ecos *Rosens namn*. Frågan om varför vi skrattar, åt vad vi skrattar och om humorns roll i samhället diskuteras emellertid fortfarande bland filosofer, antropologer, idéhistoriker och psykologer.

En djupare diskussion om humor och skratt kan inte stanna vid den salongsfärdiga vitsen – den måste också beakta den roll som skymfningar, analhumor och sexualia spelar i många komiska sammanhang. Sådana inslag i den humor som i modern tid genom massmedier når en bred publik uppfattas vanligtvis som originella och provocerande. Samtidigt väcker de frågan om hur långt man kan gå i djärvhet och frispråkighet, som när man skämtar om kända och namngivna personer (jämför med Lenny Bruces utmanande kabaréskämt, Larry Flints grova drift med predikanten Jerry Falwell i *Hustler*, statsminister Fälldins stämning av *Aftonbladet* för förtal, samt den nu aktuella diskussionen kring *Spermaharen*). Om dessa spörsmål uppmärksammas mycket i dag, och om de har tolkats som att vi i modern tid har utvecklat en fri

och långtgående humorkultur, torde diskussionen kunna berikas med en jämförelse med den äldre antika humorn. Också denna använde sig av mycket drastiska uttrycksmedel och dess upphovsmän kunde bli anklagade för att ha överskridit gränsen för det tillåtna. Vår moderna humor är inte unik och kanske inte i sig mera avancerad än den som förekom på den grekiska teaterscenen för över 2400 år sedan.

ETT AV DE TIDIGASTE försöken till en analys av humor stammar från Aristoteles. I *Om diktkonsten* förklarar han att komedin är en efterbildning av människor

som är sämre, dock inte alltigenom usla, ty det som lockar till skratt utgör en del av det fula [*to aischron*]. Det löjeväckande är något som går fel [*hamartéma*] – det är fulhet utan smärta och utan destruktivitet, på samma sätt som den komiska masken är ful och förvriden, men utan smärta [...]. (*Om diktkonsten* 1449a32f)

I ett fragment säger Aristoteles att komedin framställer handlingar vilka "lockar till skratt och saknar storhet". Genom att inge åskådaren njutning (*hêdonê*) och skrattlystnad (*gelôs*) leder den emellertid till rening (*katharsis*) med avseende på sådana känslor. Tragedin har enligt Aristoteles sin upprinnelse i smärtan, komedin däremot har "skrattet som sin moder". (*Tractatus Coislinianus* 3.1)

Aristoteles tankar om humor brukar hänföras till den så kallade överlägsenhetsteorin, det vill säga idén att vi skrattar åt andra personers

svagheter samtidigt som vi får vår egen överlägsenhet bekräftad gentemot dem som vi skrattar åt. Aristoteles beskrivning av komedin är emellertid inte helt lätt att tolka (så är ordet för "ful", *aischros*, inte entydigt). Beskrivningen av skrattet som en befriande reaktion vid kontakten med fulhet eller tarvlighet kan jämföras med Freuds beskrivning av skämtet i *Vitsen och dess förhållande till det omedvetna* (1905). Även hos honom återfinns tanken på att omnämnandet av det som är skamligt eller lågt – ofta sådant som är erotiskt eller obscen till sin natur – kan leda till en befriande tillfredsställelse. Freud själv var för övrigt en hängiven samlare av "robusta" vitsar, som han utnyttjade både i vetenskapligt syfte och för att förnöja vänner, kolleger och patienter.

Freuds teori om skämtet som ett slags säkerhetsventil för det vi uppfattar som lågt visar att en diskussion om skratt och humor leder in på förbjudna, hemliga territorier där otyglade lustar och drifter har sin hemvist. En djupare diskussion om skrattets roll i samhället säger således något viktigt om det mänskliga psyket. Det är därför inte oväntat att Freud menar att analysen av en komisk vits i mångt och mycket liknar analysen av en dröm.

Likheterna mellan Aristoteles och Freuds försök att förstå det komiska skall emellertid inte överdrivas. De två skulle säkerligen inte ha varit överens om hur "det fula" bäst skall definieras. När vi försöker förstå Aristoteles och Freuds humorteorier måste vi också fråga oss om de analyserar samma sak, det vill säga om humorn under antiken till sin karaktär liknar den humor som Freud sätter under sin lupp. Att vi finner likheter mellan de skämt som vi i dag skrattar åt – eller förfasar oss över – och den humor som möter oss

i den antika litteraturen betyder inte a priori att humorn under antiken hade samma syfte som i dag, även om den använde sig av samma medel. Om det finns olikheter mellan antikens och vårt sätt att skämta så säger detta inte bara något om den grekiska mentaliteten utan även en hel del om oss själva. Historikern Olle Ferm har i *Abboten, bonden och höllet*, en nyligen utgiven bok om den medeltida humorn, argumenterat för att medeltidsmänniskan reagerade på ungefär samma slags skämt som också vi producerar, även om skämten till sitt kontextuella innehåll starkt skilde sig från vår moderna tids humor. Det är inte säkert att samma slutsats – åtminstone inte utan stark modifikation – kan dras om den antika humorn.

HUMORISTISKA INSLAG i den antika litteraturen finner man tidigt. Hos Homeros skrattar både gudar och människor. I gudavärlden driver man gäck med den halte Hefaios, och när Ares och Afrodite ertappas *in flagranti*, "stiger från evigt lyckliga läppar outsläckt ett skratt" (*Odysséen* VIII: 326–327, övers. S. Linnér och B. Malmberg). Skrattet kan även användas för att mänskliggöra fiendesidan i det trojanska kriget. I en fin och intim scen skrattar makarna Hektor och Andromache åt sin lille sons rädsla inför faderns stora hjälmplym (*Iliaden* VI: 466–470). Roligheter av djärvare slag finner man i Archilochos dikter. Hos Platon är ordvitsar och subtila skämt ett återkommande inslag (ofta på meningsmotståndarens bekostnad). Bland senare grekiska författare som i detta sammanhang förtjänar uppmärksamhet kan nämnas Lukianos (ca 125–175 e.Kr.). I sina satiriska skrifter skildrar han mänskliga svagheter i allmänhet och sin samtids i synnerhet

– särskilt religion, filosofi och retorik gycklas med.

Det är emellertid till den äldre grekiska komedin som vi måste gå om vi vill hitta skämt och humoristiska inslag i alla deras tänkbara former. I den äldre komedin blandas om vartannat fyndiga vitsar, situationskomik, ordlekar, smädelser av kända personer, grova sexuella skämt och analhumor.

En omständighet som skiljer den äldre grekiska komedin från senare tiders humorframträdanden är den religiösa inramningen och förhållandet att gudarna tänktes bejaka skrattet. Komedins ursprung är dunkelt men verkar ha sina rötter i kulthandlingar till Dionysos och Demeters ära. En av de ursprungliga drivkrafterna torde ha varit en önskan att smäda andra och tillfredsställas i detta. Om vi får tro Aristoteles, var komediförfattaren Krates (verksam ca 450–430 f.Kr.) en av de första som övergav den enkla smädelseformen till förmån för en komisk pjäs uppbyggd kring en intrig.

365 grekiska komiska skådespel är till namnet kända för oss. De främsta komediförfattarna var Aristofanes, Kratinos och Eupolis. En annan känd författare var Platon *comicus*. Vi vet också att tragöder, såsom Aischylos, författade komedier.

Aristofanes (ca 450–385 f.Kr.) skrev enligt antika källor fyrtiofyra dramer. Av dessa komedier finns elva stycken bevarade i sin helhet åt eftervärlden, i övrigt finns korta fragment av honom och andra komediförfattare traderade. De elva pjäserna av Aristofanes är de äldsta komiska skådespelen i den västerländska litteraturen. Om Aristofanes som person vet vi litet eller ingenting, men han var troligtvis mycket ung när han började sin yrkesbana. Antika kommentarer låter oss också förstå att han kom från en förmögen familj – således kunde han kosta på sig att överlåta arbetet med att sätta upp flera av sina pjäser till andra litteratörer. En anekdot berättar att han tidigt blev skallig och att andra, mindre begåvade komediförfattare i hans efterföljd lät raka hjässan, så att det höga hårfästet kom att bli ett skrämärke. Hans popularitet under antiken framgår också av följande epitaf, som lär vara skrivet av Platon: "När behagets gudinnor sökte en oförgänglig helgedom fann de Aristofanes själ."

KOMEDINS KARAKTÄR kom under antiken gång att förändras. I början av 300-talet f.Kr., i och med det som kallas den nya grekiska komedin, gick den mot en mer sammanhållen intrig samtidigt som körens roll minskade. Det djärva språkbruk och den dräpliga situationskomik som är kännetecknande för Aristofanes konst, tyglas hos den yngre komedins författare, vars främsta

Homoerotiska skämt. Komediskådespelare i typisk mun-
dering avbildade på en vinblandningsskål från 300 f.Kr.

© Il museo archeologico nazionale di Napoli

representant är Menander. Det är i synnerhet den nya komedin som har inspirerat senare tiders komediförfattare. Menanders sätt att utforma en komedi och hans persongalleri av stereotypa karaktärer återfinns vi hos romerska komediförfattare, som Plautus och Terentius, och senare även hos exempelvis Molière.

För att illustrera komedins potentiella rikedom och kraft, och för att knyta an till den dagsaktuella diskussionen om djärva och provokativa skämt, är det lämpligt att ta den äldre grekiska komedin och Aristofanes som jämförande exempel. Till sin yttre struktur är den äldre grekiska komedin uppbyggd på samma sätt som den samtida tragedin. Komedin använder sig precis som tragedin av ett poetiskt formspråk. I två viktiga avseenden skiljer sig emellertid genrerne åt. För det första behandlar tragedierna främst mytologiskt material och legender, medan komedin behandlar sociala, samhällsrelaterade och vardagsnära frågor. Direkta kommentarer om politik och aktuella händelser framställdes ofta i ett längre tilltal till publiken (parabasen). Den andra avgörande skillnaden finner vi i komedins speciella idiom, som har nära anknytning till vardagsspråket och som inte väjer för sexuell frispråkighet och obsceniteter. Rätt läst tillhandahåller komedin en inte obetydlig del av den kunskap som vi kan skaffa oss om grekernas livsstil och kynne.

Aristofanes dramer spänner över ett vidare fält än någon annan antik författares – Xenofon och tragöder-
na inräknade. Aristofanes använder

alla knep och hjälpmedel och skyr inte starka skämt om kända medborgare i Aten, om gudar och religiösa sedvänjor, om sexuella aktiviteter och kroppsfunktioner. Det är just den unika blandningen av dessa ingredienser som gör den äldre grekiska komedin så originell och tankeväckande.

Pjäserna utvecklas från en relativt enkel grundläggande idé (såsom längtan till fred, Sokrates filosofi, domstolsväsendet och tragedin) som bär upp intrigen så länge den är produktiv ur humoristisk synvinkel. Om så inte längre är fallet, överger Aristofanes temporärt den initiala idén till förmån för andra teman som kan utveckla den komiska situationen. Det finns således ingen på förhand given logisk struktur som bestämmer utseendet på en komedi av Aristofanes. Om komedins främsta uppgift är att få publiken att skratta, är variation, förändring och överraskning dess främsta verktyg. Man har jämfört denna diffusa ytstruktur med vårt sätt att drömma. Ett modernt exempel på denna teknik att med lösa associationer gå från en scen till en annan skulle kunna vara den oväntade växlingen från en sketch till en annan hos Monty Python. Aristofanes är med andra ord fri att själv formulera sin fiktiva världs logiska lagar. I detta avseende skulle man kunna jämföra den äldre grekiska komedins öppna form med Kierkegaards koppling mellan ironi och konstnärlig frihet i *Om Begrebet Ironi* (1841).

Den äldre komedin är en avancerad hybridform som går långt ut-

över det vi i dag förstår med genrebeteckningen "komedi". Den snabba ordväxlingen, de oväntade scenförändringarna och den språkliga virtuositeten förvandlar pjäserna till dramatiska fyrverkerier och till nästan surrealistiska resor tur och retur mellan fantasi och verklighet. Aristofanes komedier innehöll – förutom skämt i striktare bemärkelse – smädelser, sång- och dansinslag, deklamerad vers, fantasifullt utstyrd dräkt, möjligen även nakenuppträdanden. Ett bra exempel på denna hybridform är hans *Fåglarna*. Den antika komedin är kanske det främsta exemplet på allkonstverk i västerlandets historia.

Aristofanes komedier utgör inte en oöppbar genre, men de är till sin form finurligt konstruerade av en författare som med säker hand blandar högt och lågt, skämt och allvar på ett sätt som missförstås av många av deras främsta uttolkare. Man kan om Aristofanes säga samma sak som den brittiske antikinterpreten H.D.F. Kitto om Sofokles, nämligen att han "was not – like some of his critics – desperately struggling with the rudiments of his art." (*Greek Tragedy*)

STUDIET AV DEN ÄLDRE grekiska komedin har under de senaste hundra åren sett annorlunda ut än det av den antika tragedin. En av orsakerna till denna skillnad har varit att komedin, som lockar till skratt, har ansetts mindre värdefull än tragedin och att den därför har fått mindre uppmärksamhet. Komedins frekventa användning av obscena ord och uttryck har dessutom fått många kritiker att rygga tillbaka och ställer fortfarande till problem för översättare.

Äldre tiders tolkningar, som kunde dölja sig bakom latinet, var ofta mindre skygga för de realiteter som texterna talar om. På 1800-talet kunde studiet av den antika, i vissa avseenden mer fria kulturen uppfattas som en fristad för filologer och andra forskare som ville komma i kontakt med exempelvis avvikande sexuellt beteende – inte minst i komedin, som är fylld av homoerotiskt laddade skämt.

I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet hämmades diskussionen om komedin av restriktioner och tabutänkande beträffande sexuella spörsmål. Det lättaste sättet att hantera problemet med de anstötliga passagera var helt enkelt att avlägsna dem ur texterna. I översättningar har det fram till våra dagar varit vanligt att genom omskrivningar och mildare formuleringar tona ned det öppna språket. Men även i försiktiga översättningar kunde texterna framstå som opassande. När Richard Wagner, en hängiven Aristofanesbeundrare, läste högt ur komediförfattarens pjäser för sin fru Cosima, hoppade han över

vissa versnader på grund av deras för kvinnor alltför "otuktiga karaktär". Denna typ av invändning är för övrigt ingalunda ny. Redan under senantik tid klagade Plutarchos på att Aristofanes tycktes ha skrivit sina komedier för utsävande, missunnssamma och elaka personer.

Det är emellertid fel att tro att man i vår tid, bara för att man på ett korrekt sätt vågar översätta de ord som finns i komedierna, också skulle anamma deras innehåll och andemening. Ett sätt att bagatellisera förekomsten av ett direkt och grovt språkbruk är att definiera om den kontext i vilken det återfinns. Denna strategi används till exempel av uttolkaren C. H. Whitman som i *Aristophanes and the Comic Hero* visserligen erkänner att *Lysistrate* är sexuellt frispråkig men menar att den generellt måste karakteriseras som "delicate and charming" – något som tar udden av Aristofanes djärva och ohämmade text.

Moderna studier av den äldre komedin har i sina resonemang ofta använt sig av psykologiska förklaringsmodeller som dåligt stämmer överens med de faktiska förhållandena i det atenska samhället på 400-talet f.Kr. På så sätt har betydelsen av sexuella och obscena skämt förringats och missförstått. En känd filolog som Kenneth Dover säger i *Aristophanic Comedy* att "the excremental humour of comedy" inte är sympatisk, därför att den för en modern läsare framstår som omotiverad. Att denna typ av skämt förekommer i den äldre komedin förklaras med att åskådaren identifierar sig med den rollfigur som slungar ut förbjudna ord från scenen, och att åskådaren på detta sätt får utlopp för undertryckta infantila önskningar. Denna förklaring är otillfredsställande, bland annat därför att ett stort antal robusta eller grova skämt faktiskt inte blir roliga om man tvingas att förstå dem på den låga nivå som Dover vill placera dem på.

Ett betydelsefullt steg mot en bättre tolkning av sexuella anspelningar i Aristofanes komedier har gjorts av Jeffrey Henderson i *The Maculate Muse* (1975/1991). Han menar att det obscena språket utgör en integrerad del av komedin och att detta slags skämt ofta är lika raffinerade som de poetiska och filosofiska anspelningarna. Värdet av Hendersons analys begränsas emellertid av ett alltför snävt och konkret synsätt, som inte gör rättvisa åt det pikanta och utmanande i Aristofanes komedier. Hendersons tolkning ansluter sig till överlägsenhetsteorin, och han ser i Aristofanes obscena skämt ett sätt för publiken att avslöja någon, antingen för att förlöjliga en individ eller för att väcka en sexuell kittling hos publiken. Således reduceras en viktig komponent av den äldre komedin till något

negativt och elakt. Vi kan inte med en sådan tolkning förstå varför komedin uppskattades av den grekiska publiken. Den implicita åskådaren till ett sådant skådespel skulle vara både rå och tarvlig.

Om vi vill förstå grekernas humor, måste vi ha klart för oss att vi i komedin möter ett mycket annorlunda sinnelag än vårt eget moderna. Om vi kan utreda denna fråga, kan vi också bättre förstå vår egen tids värderingar.

Komedin berör områden som i dag är tabubelagda eller kontroversiella. Därför är det svårt att tala om den och också delvis svårt att förstå den. Till att börja med har ingen till dags dato på ett tillfredsställande sätt kunnat förklara skymfningarnas roll i komedierna. Dessa används ofta och gärna i Aristofanes pjäser, och de är drastiska på ett sätt som erinrar om hur vår tids humor angriper politiker och andra kända personer. I *Acharnerna* och *Riddarna* finner vi en långtgående drift med den inflytelserike politikern Kleon, en av Aristofanes samtida. Kleon framställs i dessa verk som korrumpert och löjlig. På ett ställe säger kören att den aldrig vill bli som Kleon, "feg och rövknullad" (*Ach.* v. 662f). I *Grodorna* (v. 426f) utsätts en annan namngiven men för eftervärlden okänd person, Kleisthenes, för Aristofanes vassa tunga. Kleisthenes, vars älskare nyligen dött, sägs

driva omkring bland gravarna, där han framåtböjd sliter sitt rövhår, sargar sina kinder – gråter, skriker efter Sebinos från Anaflystos [ung. Knullrich från Runkeby].

Personliga angrepp och kritik av det politiska systemet gick ofta hand i hand, som i fallet Kleon. Kritiken kunde ibland leda till besvärliga följder för komediförfattaren – Aristofanes blev föremål för klagomål och möjligen även process från Kleons sida. I regel, bör det dock noteras, hindrade inte detta publiken från att bejubla och priskröna komedier som innehöll skymfningar av både statsskicket och folkvalda ledande personer, något som onekligen kan ses som ett tecken på en fungerande demokrati. Den toleranta publiken kunde således skratta åt samma politiker som de röstade på. De förlöjligade offren satt dessutom ofta i publiken, som Kleon vid framförandet av *Riddarna*. Också för personer som utsattes för komedins gyckel kunde följden ibland bli drastiska. Om vi får tro Platon, var karikatyrer av Sokrates i *Molnen* en bidragande orsak till processen mot denne och till hans dödsdom.

Som redan nämnts är referenserna till sexualia och inslagen av analhumor legio i komedierna, och i detta avseende möter vi där en påfallande stor uppsluppenhet, nyfikenhet och naturlighet. Pjäserna är fulla av anspelningar på sexuella aktiviteter, könsorgan och exkrement. I den äldre komedin är obsceniteterna och skatologin ett bärande element som man inte bör bagatellisera. Viktig är också insikten att sådana skämt har positiva förtecken, det vill säga att de inte är tänkta att uppfattas som "snusk". Det kanske mest berömda exemplet på denna sida av komedin är den obesvärade skildringen av kvinnors och mäns sexualitet i *Lysistrate*. Ett exempel på ogenerad analhumor återfinns i *Grodorna* (v. 1071f). Här skildras nostalgiskt en svunnen genuin tidsanda:

A.: Då [...] nöjde sig våra gossar till sjöss med att ropa på sin matranson och höjta "hej och hå".

D.: Och, vid Apollon, då fjärtade man killen på nedre roddarbänken i ansiktet, smorde in sin mässkamrat med träck och knyckte någons kläder, när man gick i land.

En annan typ av textställen som har förorsakat tolkningsproblem är de som verkar skildra våld på ett brutalt sätt i avsikt att roa. En sådan bedömning bygger emellertid på en förutfattad mening om vad Aristofanes ville skildra med dylika scener. Vid en närmare granskning av detta slags scener måste vi noggrant ge akt på författarens mycket precisa och innovativa ordval. På så sätt kan sådant som skenbara våldsscener förstås på ett helt nytt sätt, nämligen såsom något betydligt beskedligare och kanske även lustbetonat (se till exempel *Acharnerna* vv. 263-279 med en pastoralt idyllisk "katt och råttor"-lek mellan man och kvinna). Oftast kan man förklara de skämt i komedierna som involverar våld – med eller utan koppling till sexualitet – på ett sådant mildare sätt.

MODERNA FÖRFATTARE som Georges Bataille, Régine Deforges eller den nu så aktuella Michel Houellebecq har, även bortsett från den icke-komiska ramen, inte samma grundsyn som den äldre komedins författare, när de behandlar sexuella och tabubelagda områden. Detsamma gäller den råa satiren och moderna ståuppkomikers giftiga pilar mot kändisar. Denna typ av drastisk humor liknar skenbart de hårda utfallen mot politiker och kända personer i Aristofanes komedier. Att skämta om förbjudna områden uppfattas, ofta med rätta, numera som uttryck för en vilja att chockera eller för råhet och rasism. Moderna författare och komiker är inte oskuldsfulla. De är medvetna om var gränserna går även när de överskrider dem.

Hur man har närmat sig den grekiska komedin säger mycket om oss själva. Den är ett lackmustest på vår

egen frigjordhet. Ibland säger tolkningar av texten mer om uttolkaren själv än om innebörden i Aristofanes skämt. Hendersons Aristoteles-tolkning som berörs ovan visar att man kan vara verbalt öppen men på samma gång skriva med negativa förtecken. Det som är "snuskigt" ser han också som förnedrande.

Om tragedin är en rörelse från skenbart kaos till återställd ordning (vilket är fallet i *Kung Oidipus*), speglar Aristofanes komedier inte den omvända rörelsen utan en komisk förvriddning av tillvaron som gör kaos till ordningens närmaste granne. Aristofanes komedier visar att även de mest intima delarna av vårt liv och av våra kroppar kan bli föremål för poetisk behandling. Det verkar som om denna besynnerliga konstart framstår som så avancerad därför att den omsluter så många till synes oförenliga element.

De öppet sexuella och obscena delarna av komedin gör den inte bara mångfacetterad och förlämnar den psykologiskt djup, de utgör dess innersta essens. Ett frapperande exempel på detta är den jättelika dyngbaggen i *Freden*. I en lång inledande scen får åskådaren lära känna den i sin kräsenhet mycket mänskliga dyngbaggens exkrementala matvanor. Men det är bara den väl-gödda dyngbaggen som kan föra pjäsens hjärte, Trygaios, till Olympen, varifrån *Freden* förs ned till människorna. Jordens dynga och mull förvandlas inte till Olympens ambrosia och nektar, de är alla aspekter av en oskiljaktig helhet. Det låga förenas med det höga för att harmoni – och fred – skall kunna skapas. Denna koppling är inte bara symbolisk. Den komiska spänning som *Freden* skapar vore inte möjlig om dynga och lort enbart var någonting fränstötande. På ett likartat sätt står det upphöjt poetiska och det vardagligt triviala ofta sida vid sida i Aristofanes pjäser. En av många detaljer som illustrerar denna princip finner vi i *Acharnerna* (vv. 665-670) där kolarbetarnas Musa liknas vid "det gnistregn som järneken föder när vinden eggat glödande kol – och ansjovisen är färdig att stekas."

Förstådda som en förening av "högt" och "lågt" kan Aristofanes komedier beskrivas med de ord som den tyske diktaren Jean Paul använde, när han i *Ideen-Gewimmel* karakteriserade humorn som "det omvänt upphöjda". Detta liknade han vid en "otyglad Sokrates" och vid meropsfågeln som vänder stjärten uppåt men i denna position ändå flyger mot himlen. Denne filur dansar på huvudet och dricker sin nektar *nedifrån och upp*.

Många av Aristofanes senare skräbröder kan sägas ha nått himlen eller flugit upp och ned. Få kan däremot berömma sig av att lika framgångsrikt som han ha gjort bådaderna. ■

Spelsinnet övas upp i den teoretiska branschen

ESSÄ/ Spelets digitala teori. Akademikerna har upptäckt datorspelen som forskningsobjekt. Frågan är bara om gamla teorier gör spelen rättvisa. En institutionernas kamp har uppstått om rätten att studera den digitalt lekande människan, och därmed förvandlas det humanistiska studiet till en spelplan.

De kom in i vardagsspråket som nittiotalets psykologiska stenografi. Entusiasten som på sin gravsten hade inskriptionen "Game Over". Mellanchefen som helst anställde dem som var *plug'n'-play* (som kunde grunderna i jobbet och kunde sätta i gång direkt). Filmerna som var upplagda som datorspel – en av dem var *Groundhog Day* (*Måndag hela veckan*), där huvudpersonen fastnade i en dag som upprepades om och om igen, vilket bara kunde upphävas om han betedde sig på exakt rätt sätt. I takt med att persondatorerna blev ett nytt medium för hemunderhållning blev datorspelen en ny faktor inom upplevelseindustrin. Bakom Generation X fanns en ännu större skara, Generation Esc. Och den har gjort de digitala spelen till en miljardindustri.

"Datorspel", "videospel", "digitala spel", samlingsbeteckningarna varierar, men täcker alla former av spel som spelas i olika slags datoriserade hjälpmedel. Hårdvaran utgörs av persondatorer, *GameBoy*, *Nintendo*, *PlayStation* och mycket annat. Och mjukvaran (spelen) kan delas in i en rad undergrupper: action, strategi, äventyrsspel, rollspel, sportspel, simulatorer. Mest kända är kanske den sorts actionspel som brukar kallas *shoot-em-up*, våldsamma spel som är besläktade med vålds- och actionfilmer av det slag som kan spränga en hel blodbank. Lika våldspräglade är många av äventyrs- och sportspelen. Men datorspelens värld slutar inte vid *Duke Nukem* och *Carmageddon*. Det fredliga bygg- och poängspelet *Tetris* är ett av världens mest spridda spel, medan populära simuleringsspel som *The Sims* liknar digitala dockskåp. Vid slutet av nittiotalet var de mest sålda datorspelen i Sverige fridsamma familje- och barnspel som *Backpacker*, *Teazle* och *Mumin*.¹

Det har sagts att datorspelen är vår tids dominerande form för underhållning, precis som filmen var förra seklets och romanen det förrförra århundradets. Påståendet kan verka väl munvigt (ryktet om romanens död är något överdrivet och strömmen av tillgängliga filmer bredare än någonsin), men det rymmer en historisk sanning. Den litterära kulturen växte enormt under 1900-talet, men den audiovisuella växte snabbare. På de senaste åren har en ny medial revolution skett i vardagsrummen genom kabel-tv, video och dvd-filmer, men ännu mer dramatisk har utvecklingen varit för datorspelen.

Tillväxten i datorspelsindustrin har varit fenomenal. År 2001 lär omsättningen ha ökat med 43 procent i USA – med 9,4 miljarder dollar ska datorspelen ha överträffat biljettintäkterna från biografbesök (8,3 miljarder dollar). Nu tycks tillväxten dock stanna av något. För 2002 befarade bedömarna att den skulle bli bara omkring 20 procent, alltså mindre än hälften av föregående års. För en industri som blivit bortskämd med framgångar är det kanske en besvikelse. Luttrade företrädare för äldre medier skulle nog se annorlunda på saken. Trots minskningen är det fortfarande en takt som bokförläggare, skivbolagsdirektörer och filmmoguler inte vågar drömma om.²

Av
Johan
Svedjedal
Professor i
litteraturvetenskap
vid
Uppsala universitet

Även om de ekonomiska kurvorna skiljer sig åt mellan olika medier har de mycket mer gemensamt än årsboksluten låter ana. Skälet är att många av deras fiktionsvärldar är gemensamma. Traditionellt har uppfinnarna funnits i bokvärlden, utvecklingskrafterna och marknadsförarna bland de audiovisuella medierna. Enligt en bekant filosofisk tankegång föds människor som original och slutar som kopior; i massmediernas tidevarv föds berättelserna som litteratur, växer upp som filmer och slutar som datorspel. Mönstret syns för succéer från senare år som Harry Potter, men har gällt för många andra, alltifrån Sherlock Holmes och James Bond till Nalle Puh och Mumintrollen.

Så ser standardläget ut. Men alla möjliga kombinationer är tänkbara i en mångmedial värld med fri migration för fiktioner. Grunden kan vara en serietidning (*Spider-Man*), ett datorspel (*Lara Croft*) eller filmer (*Indiana Jones*); huvudsaken är att de skapar framgångsrika berättelser som kan förflyttas till böcker, datorspel och andra medier. Med anslutande varor kan en framgångsrik fiktionsvärld bli en miljardindustri. Walt Disney Company tog över rättigheterna till Nalle Puh 1961. Nu ger de mellan 1 och 6 miljarder dollar årligen och bolaget är sedan drygt tio år invecklat i en besvärlig rättegång, orsakad av att det inte anses betala tillräcklig royalty. En teckning i en artikel om fejden säger allt. Nalle Puh tittar förundrad på några överfulla burkar. Men de innehåller inte "Hunny" utan sedlar, "Munny".³

Med sådana lockbeten är det inte konstigt att medieföretagen är intresserade av spelmarknaden. Även om de flesta nya spel misslyckas ekonomiskt sett kan några av dem ge vinster i klass med en oljekälla. Det betyder att stora resurser satsas på spelutveckling (marknadsundersökningar, *story-lines*, design, programmering), men också att företagen sneglar mot forskningen. Borde inte forskarna kunna ta reda på grundlagarna för hur ett bra spel ska fungera? Kan de inte beskriva varför människor vill spela, vad de vill spela och hur?

När datorspel nu blir ett område för akademiskt studium drivs utvecklingen alltså inte bara av vetenskaplig nyfikenhet. I bakgrunden hörs det diskreta prasslet av sedlar. Munny. Företagen är intresserade av kunskapsutveckling för praktiska ändamål. Forskningsstiftelser och universitet ser ett nytt intressant studieområde, men också på sikt en arbetsmarknad för studenter och forskare. Följden är ofta att industrin och universiteten ingår olika slags allianser, allt för att skapa miljöer för utbildning och forskning kring spel. Förloppet har en ofrånkomlig logik. Men vad händer när *homo ludens* möter *homo academicus*?

ATT SPELA HAR VARIT en del av mänsklig kultur så långt vi kan blicka tillbaka. Schack, kortspel, Mah Jong, brädspele, plockepinn, Monopol, listan kan förvandlas till en katalog där alla familjer hittar sina favoriter. Den kan vidgas till andra slags spel: biljard, couronne, flipperspel, ishockeyspel. Och då är ändå gränsen dragen så snävt att de flesta idrotter inte kommer med, lika litet som lek

1 De mest sålda spelen, enligt Jan Christoffer-son, *Monsternassakern. Datorspelens lockande värld. Våldsskildrings-rådet*. 22. Stockholm 1999, s. 81. Typer av spel s. 13–14.

2 Ekonomiska uppgifter om datorspelsindustrin ur Dean Takahashi, "Video-game industry sees possible slowing", *The Mercury News* 3 oktober 2002: <http://www.bayarea.com/1mid/mercurynews/business/4202426.htm>
3 Amy Wallace, "Bear-faced lawyers", *The Sunday Times Magazine* 27 oktober 2002, s. 64–73.

Digitala dockskåp. När ett datorspel blir populärt, som exempelvis *The Sims*, kan det ge vinster i klass med en oljekälla. Spelindustrin är därför mycket intresserad av forskning som syftar till att avslöja hemligheten bakom ett spel som attraherar många.

© Electronic Arts Sverige

i vidare mening, rollspel eller den sorts spelteoretiska simuleringar som försöker förutsäga verkliga människors beteende under givna omständigheter.

Idrottsforskningen blev till sist ett eget område i Sverige, även om forskning kring idrott naturligtvis fortfarande bedrivs inom andra ämnen. Men det akademiska studiet av spel har hittills inte haft någon egen institutionell hemvist. Datorspelens sensationella framgångar har gradvis fått detta att framstå som ett problem: vem ska forska kring dem?

Inom kulturforskningen (som är den forskning jag kan överblicka) har datorspelet studerats inom flera olika ämnen, alla delvis med sina egna perspektiv. Etnologer, sociologer och masskommunikationsforskare har undersökt hur spelen används, deras sociala sammanhang och betydelse. Filmvetare och litteraturvetare har behandlat dem som berättelser. Språkforskarna har fördjupat sig i spelen som interaktiva, språkliga miljöer. Och så vidare. Men hur viktiga de enskilda studierna än är, blir de ändå inte helt tillfredsställande. Skälet tycks vara att de inte riktigt lyckas fånga "speligheten" hos spelen, den egenskap som gör dem annorlunda än de övriga kulturyttringar som studeras inom de etablerade ämnena. Narratologin kan nog beskriva inslagen av berättelser hos spelen. Men hur kan den beskriva vad som skiljer spelens logik från berättelsernas? Vad är det som gör spelen värda att spela?

Läget sätter i gång välbekanta mekanismer i det akademiska systemet. Vissa mönster där liknar nästan sociala grundlagar. En är att gamla ämnen gärna vill lägga nya forskningsområden under sig. Den betyder att etablerade discipliner kan flockas kring datorspelforskningen för att hugga åt sig av dess godbitar. Ibland ger det samma intryck som en grupp kroppsbyggare som har uppträckt en gratisbuffé medan proteinfönstret fortfarande är öppet. Samtidigt finns det annan grundlag som innebär att varje ambitiös forskare förr eller senare vill ha en egen institution, gärna också ett eget ämne, bara så kan han eller hon göra sig oberoende av kollegernas gunst och driva sin egen vetenskapliga linje. Inom gamla discipliner är det oftast omöjligt att bygga nya institutioner (trenden inom de moderna universiteten är snarast att slå samman ämnen och institutioner), men inom nya ämnen finns chansen. Och med nybygget följer nya pengar, nya tjänster, nya kon-

ferenser – och förstås nya vetenskapliga utmaningar. I ett sådant läge börjar spelforskning te sig som en bra affärsidé i den akademiska ekonomin. Och funderingarna kring den tar formen av tankar på ämnen, institutioner och professorer.

Alltsammans kan låta krasst. Men det är förstås inte bara en fråga om karriärvägar och anslag, utan också om genuint spännande vetenskapliga frågor. Datorspelet är en ny medial form, men den lyfter fram gamla frågor om alla slags spels kulturella betydelse i människors vardagsliv. Följden blir en ny kraft i debatten om hur spel ska behandlas. Är det viktigast att utforska datorspel tekniskt eller kulturellt? Är datorspel berättelser, och kan de i så fall analyseras med traditionella narratologiska metoder? Om de inte är berättelser, vad är de då? I vad består "speligheten" hos spel, det som gör dem spelbara? Hur ser spelens kulturhistoria ut, hur har deras regler utvecklats och varför? På vilka sätt skiljer sig ett spel från simuleringen av det (exempelvis i datormiljöer)? Vilka idéer eller ideologier bär spel? Hur drar människor gränsen mellan spel och omvärlden? Går lärdomar från spel att till-

lämpa i vardagslivet? Hur kan strukturen i spel och spelande beskrivas? Vad är det som gör spel så fängslande?

Här finns en svärm av frågor, dels sådana som gäller grundläggande teoretiska problem, dels sådana som angår det historiska studiet av människan som kulturvärelse. Det är inte underligt att forskningen kring spel är lockande. Och en ung generation är beredd att driva den. Den är beredd att starta direkt – *plug'n'play*.

TERMEN "HYPERTEXT" uppfanns av amerikanen Ted Nelson. Året var 1965 och han drömde om en ny, datoriserad textmiljö, ett *dokuversum* där läsaren navigerade med hjälp av digitala länkar. Nelson var inte den förste som beskrev en sådan miljö. Han blev inte mannen som genomförde den (Internet ser han själv som en halvmesyra), men det var han som producerade etiketten för den textform där läsaren inbjuds att ströva fritt.

Under de senaste decennierna har en rad kulturteoretiker skrivit böcker om hypertextens möjligheter, teori och estetik. Bland de mest välkända finns amerikanska skribenter som George P. Landow, Jay Bolter, Michael Joyce och Janet H. Murray, de flesta av dem med bakgrund som litteraturforskare. Och så kanske en norrman, Espen Aarseth. Men själv vill han inte se sig som hypertextteoretiker. Hans viktigaste bok, den som gav honom klippkort till internationella konferenser på området, är nämligen avsedd att ta ner termen "hypertext" en stegpinne eller två. Den hette *Cybertext*, tillkom som akademisk avhandling i Bergen 1995 och publicerades ett par år senare på ett ansett amerikanskt förlag. Trots anbud från utlandet har Aarseth sedan blivit trogen sin Avdelningen för humanistisk informatik i Bergen, men har etablerat sig som en av världens ledande forskare på området digitala medier.

Aarseth menar (med viss rätt) att ordet "hypertext" är alldeles för diffust. I stället vill han ha smalare och mer precisa termer. En av dem finns i titeln på hans bok från 1997, *Cybertext*, och den andra i undertiteln: *Perspectives on Ergodic Literature*. En "cybertext" och "ergodisk litteratur" är verk där läsaren på olika sätt interagerar med verket, inte bara genom att svara på frågor och välja väg, utan genom icke-triviala handlingar som påverkar själva händelseförloppet eller textens utformning, alltså just på det sätt som sker i datorspel när man lurar av trollet nyckeln, erövrar Asien eller lockar ur mutanten i tidningskiosken en avgörande hemlighet.

Datorspelet är en ny medial form, men den lyfter fram gamla frågor om alla slags spels kulturella betydelse i människors vardagsliv.

Till skillnad från övriga böcker om hypertexter, som oftast handlar om bokstavsburna berättelser, försöker Aarseth ta ett grepp över alla slags mediala former. Om varandra behandlar han därför tryckta böcker, digitala hypertexter och datorspel. Resultatet är en utmanande och tankeväckande framställning, som har fört forskningen kring digitala medier i nya riktningar. Med åren har Aarseth fått trogna efterföljare som anstränger sig att sprida termen "cybertext" över världen. En sådan grupp finns i Danmark, en annan i Finland (där man sedan ett par år ger ut en vetenskaplig årsbok i ämnet, *CyberText Yearbook*).

Debatten om termen "cybertext" kontra "hypertext" kan här lämnas därhän. Viktigare är att Aarseth snabbt blev en teoretisk auktoritet för många som sysslar med datorspelsforskning. Boken *Cybertext* var en reaktion mot att många analyser av nya digitala berättarformer lade alltför stark tonvikt på litteraturteori och narratologisk analys, och under de senaste åren har Aarseth ägnat sig åt att argumentera för att forskningen kring spel bör bli en egen disciplin, skild från litteraturvetenskap och andra etablerade ämnen. På internationella konferenser och forskarmöten har han limmat budskapet vid åhörarnas trumhinnor. Ett spel är ingen berättelse bara för att man kan berätta om ett spel: *Myst* är lika litet en berättelse som en fotbollsmatch eller ett schackparti. *Tetris* är det mest radikalt, kulturellt utmanande datorspelet eftersom det närmar sig ett rent spel, ett som simulerar något som annars inte skulle finnas. Studiet av datorspel måste bli en egen disciplin, en ludologi.

DEN SOM SÄGER SIG ha uppfunnit termen ludologi (av latinets *ludus*, spel eller lek) är Gonzalo Frasca, speldesigner och teoretiker med en bakgrund i Uruguay och en magisterexamen från Georgia Institute of Technology i bagaget. Han uppger själv att han använde ordet första gången i en uppsats från slutet av 1990-talet, "Ludology Meets Narratology". Tesen är där att forskning kring spel bör ske inom en ny disciplin, någonstans mellan narratologi (läran om berättandet) och spelteori. Den kan tillämpas på datorspel, men ska omfatta alla slags spel och lekar. Precis som termen narratologi förenar all slags systematisk teoretisk reflexion över berättandet, kan ludologi bli den disciplin som organiserar studiet av spel.⁴

Uppsatsen är kort och skissartad, men den kom i rätt ögonblick. Under de senaste åren har termen "ludologi" kunnat fungera som en kulturell igenkänningssignal för dem som forskar kring digitala medier. Att hänvisa till den är gruppskapande, ungefär som att tala om "närsläsnings", "dekonstruktion" eller "kulturstudier". Andra kan termen reta till debatt eller invändningar. Inte minst gäller det att dra gränserna mot andra metoder. Är ludologin och narratologin vänner eller fiender? Frågan är som gjord för att skapa akademisk debatt. Som vid IT-högskolan i Köpenhamn, där en kurs i höstas ägnades åt ämnet: "Ludology vs. Narratology?". Eller vid en internationell spelkonferens sommaren 2001, där forskare från hela världen diskuterade spelforskning mer i allmänhet. Termen "ludologi" visade sig vara främmande och ovan för flera av dem, och många av deltagarna föredrog att analysera spelen på annat sätt – som populärkultur, vardagskultur, genusuppföstran eller narrativ arkitektur. De bar med sig sina etablerade perspektiv, lika ovilliga att överge dem som en hantverkare sina invanda verktyg.⁵

Huvudföredraget hölls av Espen Aarseth, som menade att 2001 var det år när spelforskningen verkligen formerade sig som ett eget ämne. Varje disciplin med självaktning har sina egna tidskrifter och Aarseth lanserade det första numret av sin ungefär samtidigt med konferensen. Den heter *Game Studies* och är (enligt egen utsago) den första vetenskapligt granskade tidskriften på området. *Game Studies* publiceras enbart på Internet och koncentreras, enligt underrubriken, enbart på datorspel. Inskränkningen är rätt förvånande, eftersom Aarseth mer eftertryckligt än de flesta andra har varnat för den sorts "mediechauvinism" som betyder att man väljer sitt studieobjekt enbart efter medium. Grundidén i hans *Cybertext* var ju också att bryta mot denna mediechauvinism.

Bland skribenterna i *Game Studies* finns Aarseth och ett antal ur det nätverk av beundrande efterföljare som har uppstått omkring honom: Markku Eskelinen, Gonzalo Frasca, Jesper Juul, Marie-Laure Ryan, för att nämna några. Hittills har bara tre nummer av tidskriften publicerats (i en ledare förklarar Aarseth att vetenskapliga tidskrifter har rätt att skynda långsamt) och artiklarna

har främst ägnats åt att avgränsa området och bygga upp egna metoder. Ännu är det för tidigt att säga i vilken mån det lyckas, men klart är att målet är att skapa en egen disciplin. Klarast framgår det i Aarseths reflexioner över området i andra nummer av tidskriften:⁶

If 2001 was the year of beginnings and optimism in the game studies field, 2002 might be the year for reflections and strategic thinking. As beginnings go, 2001 was a success: it was the year we could finally imagine and conceptualize a new academic field focused on the aesthetics, cultures and technologies of computer games. Not just as part of media studies, or digital culture studies, or a freaky corner of computer science, or as educational technology, but as an autonomous discipline of teaching and research, with an agenda not subjected to the rules of a condescending (or hostile) established academic field. [...] Now it is time to plan for the future, say, the next ten to twenty years. In other words, the initial fun is over, and the real fun is just beginning. Last year was the year of conferencing; this is the year of organization building.

Datorspelsforskningen är en ung teori om en ung medieform, dominerad av unga utövare. Och den har utvecklats av unga forskare, ivriga att bygga sina organisationer. Men innan ludologin kan bli en vetenskap som står och går krävs åtskilligt tänkande över dess relation till andra områden. Ska den begränsas till enbart datorspel (eller spel i datoriserade miljöer) eller ska den omfatta alla slags spel? Hur förhåller den sig till studier av lek (på det anglosaxiska området brukar det formuleras som relationen mellan game och play)? Var går gränsen mot forskning kring idrott? Den som bara sysslar med datorspel kan strunta i frågorna, men ludologen kan det inte. Och allt tyder på att den verkligt nydanande forskningen kring datorspel måste komma från en sådan bredare inriktning, precis på samma sätt som narratologin har fungerat för studiet av berättandet.

I ROMANTISK ESTETISK spekulering blev "spel" och "lek" värdeord för den högsta formen av konst, en verksamhet som var sitt eget mål, något som saknade krassa, praktiska mål. Sådana tankar har varit ett viktigt område att utreda inom konstarternas historia. Men de ludiska elementen har också präglat vardagslivet. Det kulturhistoriska storverket på området är holländaren Johann Huizingas *Homo ludens* (1938), som handlar om lek (inklusive spel) som kulturfaktor genom tiderna, och från senare år återopagas ofta Brian Sutton-Smiths *The Ambiguity of Play* (1997). Litteraturen i ämnet har fortsatt att flöda, främst från antropologer, sociologer, etnologer och utvecklingspsykologer och publiceras i tidskrifter inom olika moderämnena. På Internet finns också mängder av nätplatser som ägnas området, "game studies", "ludology" eller vilken term man väljer.

Samtidigt försöker universitet världen över överrösta varandra med påståenden om att de är först med utbildningar eller forskningsprogram ägnade datorspel. University of Texas (Dallas) har inlett en stor satsning (målet är, säger en företrädare, att eleverna ska se lika intresserade ut under kurserna som när de spelar *GameBoy*). Vid Luleå tekniska högskola går det att bli högskoleingenjör med inriktning på datorspelsteknik, medan Högskolan i Skövde och Högskolan på Gotland nyligen har startat grundutbildningar i datorspelsutveckling.⁷

Oftast innebär kurser av den här typen att teori och praktik förnas (studenterna ska både kunna förstå och konstruera spel), men det återstår att se hur omfattande teoriutvecklingen blir och vilka

4 Frasca presenterar sin egen verksamhet på sin nätplats: <http://www.ludology.org>.

5 Kursen i Köpenhamn: "Ludology vs. Narratology? A critical investigation of the essential aesthetic properties of digital media", se <http://www.itc.dk/Internet/research/phd/courses/Ludo>. För en rapport från The First International Game Cultures Conference (Bristol, England, 29 juni – 1 juli 2001), se Ben Talbot, "Compete. Command & Conquer: Playing for Space at the First International Game Cultures Conference", *Intensities: The International Journal of Cult Media* nr 2, 2001: <http://www.cultmedia.com/issue2/CMRtalb.htm>.

6 *Game Studies*: the International Journal of Computer Game Research, <http://www.games-studies.org>.

7 Ett antal länkar finns på tex: <http://www.ludology.org>. Satsningen i Dallas: <http://iaa.utdallas.edu/articles/article01.doc>. Luleå: <http://www.ttluth.se>; Skövde: <http://www.his.se>; Gotland: <http://www2.hgo.se>. (För exakta adresser, se essän på <http://www.axess.se>.)

Action. Duke Nukem, här i spelet *Land of the Babes*, i en typisk shoot-em-up-scen.

resurser som ges den mer långsiktiga reflexionen. Från universitetens sida tycks syftet i regel vara att åstadkomma en ny sorts datorutbildning, snarare än att skapa ludologiska miljöer, alltså sådana där studiet av datorspel är en del av bredare studier kring spel. Målet tycks oftast vara att skapa spel, snarare än att analysera dem. Bakom ligger naturligtvis synen på universiteten som en resurs för arbetsmarknaden. Datorspeleindustrin erbjuder anställningar för den som kan utveckla datorspel, men det är svårare att höra industrin ropa på ludologer, lika litet som kommersiell tv ropar på narratologer. Den här sortens utbildningar befinner sig på ett industrisamballes avstånd från den föreställningsvärld där "spel" och "lek" saknar yttre, praktiska syften.

LUDOLOGIN BEFINNER SIG alltså fortfarande på jakt efter sina institutioner. Är den en egen disciplin? Eller kan den bedrivas inom andra ämnen, som något av en gemensam specialitet? Debatten kommer att fortsätta och förmodligen blir svaret ett både och. Somliga universitet skapar ett eget ämne, vid andra fortsätter spelforskarna inom sina moderämnen. Som alltid kommer kampen att avgöras dels av den segdragna interna kampen om budgeten (där äldre ämnen ogärna släpper fram nya), dels av försök att profilera universiteten (och därmed dra nya anslag och stu-

denter till sig, vilket ofta sker med nya ämnen). För den som står utanför kan rörelserna i kampen verka lika obegripliga som fiskens simvägar i ett akvarium. Men inifrån sett är allt logiskt.

Medan universiteten och forskarna positionerar sig återstår en grundläggande fråga som kulturforskare knappast kan ignorera: vilken är datorspelens kulturella betydelse? Den vetenskapliga nyfikenheten vidgar snart frågan till att gälla spel över huvud taget. Så blir hela processen ännu ett exempel på hur digitaliseringen av vår tid får oss att ställa de gamla frågorna igen, att återupptäcka fenomen som funnits där, men legat undanstoppade, kanske halvt glömda. Därför finns motiveringen för spelforskningens värde varken i spelindustrins marknadsintresse, universitetens interna överväganden eller i datorspelens framgångar. I stället finns den i spelens roll i människors vardag. Den syns på olika ställen i hemmen: i bokhyllorna där tärnings- och kortspel ligger staplade på varandra i sina kartonger, i garage och källare där bouleklott och golfklubbor står undanstuvade i väntan på sommaren, i hyllorna där datorspelen väntar på sin tur.

Det viktiga med spelen är inte insikten att ett tärningskast aldrig kan upphäva slumpen. Inte heller är det om de spelas på spelplaner eller i datorer. Det viktiga är att vår vetenskap om slumpens faktum inte tycks upphäva viljan att göra ett tärningskast. ■

Ordmissbrukarens farlighet

ESSÄ/ Privilegier. I längden kan samhällen inte existera utan att privilegier införs, men det finns vissa som är skadligare än andra. Till dem hör inte frågan om pengarna, utan frågan om sanningen.

Det moderna demokratiska samhället förefaller samtidigt vara invecklat i två olika processer: det avvecklar privilegier och inför nya. Detta flöde förefaller så intensivt att mängden av privilegier förblir konstant, som i kommunicerande kärn.

Exempel på privilegier under avveckling är de förmåner – tystnad, armbågsrum, ren luft – som är förknippade med att bo långt ute på landsbygden, långt från alla samhällen. Detta slags liv, som i och för sig inte kräver några särskilt stora inkomster, snarare tvärtom, håller på att bli omöjligt, därför att den trots allt nödvändiga infrastrukturen i form av bensinstationer, läkare och speceriaffärer håller på att försvinna. Det bör inte vara omöjligt att i ren matematisk form, förmodligen som en integralekvation, fastställa den gräns där liv i glesbygden blir omöjligt därför att det är så långt mellan bensinstationerna att färden till den närmaste förbrukar all bensin i tanken.

De ursprungliga privilegierna – några sådana nämns inte i Sverige före kung Kristofers landslag på 1400-talet – förutsätter motprestationer, i första hand av militär natur. Så småningom blir dessa krav på motprestationer allt diffusare medan privilegierna alltmer kommer att uppfattas som oförytterliga rättigheter. Så ser det ut ännu i Sveriges nya riksdagsordning år 1866 i samband med ständsriksdagens avskaffande.

Av
Lars
Gustafsson
Författare
och Jmail
Distinguished
Professor vid
University of Texas
i Austin

Makt då? Ja, makt består bland annat i förmågan att förvärva eller utdela privilegier.

Nya privilegier då? Några av dem är små och löjliga. Till exempel de som följer med innehav av dessa plastkort som flygbolagen delar ut till sina flitigaste resenärer: få ta med sig extra väska i kabinen och få stiga på tillsammans med businessresenärerna. Det är förvånande att någon låter sig dupe- ras av så ynkliga undantagsförmåner. Detta är skenprivilegier, ungefär som underbefäls rätt att bryta matkö. Andra är betydligt större och direkt förargelseväckande. Direktörspensioner på hundratals miljoner och gyllene fallskärmar hör till belöningarna i den ständigt pågående kampen mellan företagets ägare och deras direktörer.

ARTONHUNDRALETS stora tema, föremål för djupa analyser av Marx, Lassalle och Bernstein, var intressekonflikten mellan arbetarklass och ägare. Dessa starka grupper anklagade varandra för att vilja exploatera den andre intill och över det möjligas brant. I dag förefaller den avgörande gränsen i stället helt överraskande gå mellan management och ägare, eftersom relationen mellan ägare och arbetare sedan länge i de progressiva industrisambädden är en genomreglerad angelägenhet.

De krav på arbetarlagstiftning som började bli allt framgångsrikare vid tiden kring förra sekelskiftet och tiden dessförinnan motsvaras i dag, kanske man kunde säga, av i grunden lika starka krav på att mana-

gementklassen skall hållas på mattan och hindras från att utplundra ägarna.

De nyaste lagarna i USA, föranledda av Enronskandalen och liknande katastrofer, försöker ålägga samvetslösa företagsledning krav på självkontroll och öppenhet som de tydligen mycket länge ostraffat har kunnat nonchalera. Det är inte bara fråga om direkta bedrägerier, utan också en maktfullkomlighet som man måste gå till äldre tiders absoluta monarker för att finna en motsvarighet till. Det har bevisligen varit möjligt för anställda industriledare att ta ut pensioner på hundratals miljoner, utan att ens ägarna är medvetna om förhållandet. Jämfört med normala anställningsförhållanden är naturligtvis detta extrema privilegier.

Hur viktiga är direktörsklassens privilegier? Är dessa parasiter bara ett slags uppförstorade *frequent flyers* eller utgör de ett djupgående samhällsproblem? Medierna uppmärksammar dem gärna – och med rätta – får man väl säga. Men samma medier har förvånansvärt mycket mindre att säga om den politiska klassens privilegier. En undersökning som *Dagens Eko* företog inför riksdag- och kommunalvalen år 2002 i Sverige avslöjade till exempel närmast häpnadsväckande skillnader, bland annat i bostadsstandard, mellan de representerade och deras politiska representanter. Vad innebär detta? I första hand kanske att representanterna inte kan spegla de representerades villkor? Det är fråga om grupper som tror sig ha något med varandra att göra, men egentligen inte har det.

OM MAN MED PRIVILEGIER menar undantagsförmåner som inte går att motivera inom det officiella regelsystemet, så har vår tid naturligtvis sett otaliga exempel på privilegier i denna mening av ordet: den sovjetiska nomenklaturans egna hotell, egna semesterorter och delikatessaffärer, de afrikanska politiska familjeklannerna och deras grepp över biståndspengar och statsfinanser. Allt detta förefaller vara goda exempel på privilegier på olika nivåer. Men ibland används ordet i en så uttunnad mening att det blir meningslöst, till exempel när man talar om bildning som ett privilegium, eller detta att vara vit euro-pé som ett privilegierat tillstånd.

Är det önskvärt att ha privilegier i ett samhälle? Mycket talar naturligtvis för att inget samhälle kan existera särskilt länge utan att ha åtminstone några privilegier.

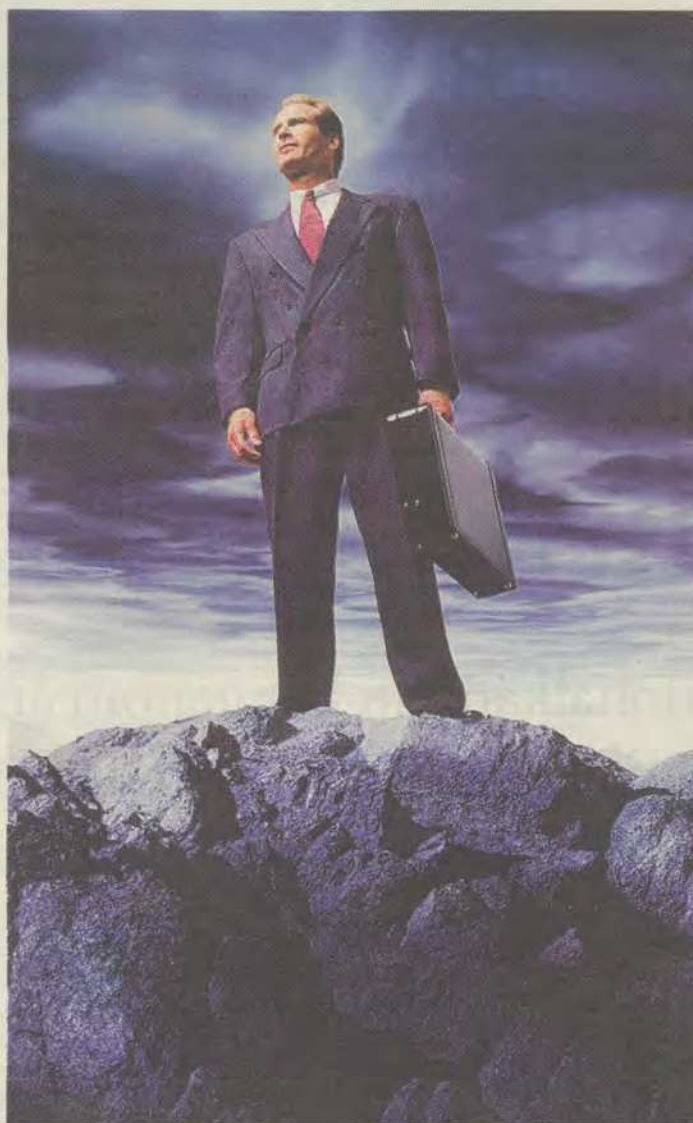
Med privilegier följer ansvar, så skulle man kunna sammanfatta en feodal tanke som endast långsamt förtunnas, men som naturligtvis fortfarande har ett slags tillämplighet. Ambulansförare och poliser har rätt att – om sirenerna är påslagna – köra mot rött ljus. Är det ett privilegium? En definition av statsmakten som alltifrån Max Webers tid har spelat en stor, kanske också ödesdiger roll, är den som säger att statsmakten ensam har privilegiet att utöva våld i samhället. Polis och militär har alltså rätt att tillgripa handlingar som skulle vara brottsliga om de utövades av vanliga medborgare. Det är, som vi såg i Göteborg, svårt att utöva detta våldsprivilegium utan att samtidigt trampa medborgerliga rättigheter på tårna. Men det är ju å andra sidan svårt, ja nästan omöjligt, att tänka sig ett samhälle som skulle kunna existera utan våldsprivilegium.

Talet om klassprivilegier är meningsfullt om man till exempel menar att endast adelsmän långt in i nittonde århundradet hade tillträde till statsämbeten i Sverige eller Ryssland. Men om man bara menar att människor med större ekonomiska resurser kan köpa bättre eller effektivare tjänster på olika områden, till exempel bostäder eller sjukvård, blir det rätt tvivelaktigt om det verkligen är privilegier vi talar om. Den som önskar köpa ett något större äpple och är villig att betala för det kan ju knappast påstås inkräkta på någon annans rätt. Privilegium blir det väl först om någon får större äpplen till samma pris som huvuddelen av medborgarna betalar för mindre äpplen.

Som den kvice publicisten Leif Carlson brukade påpeka: det är mycket bättre att vara rik och frisk än att vara fattig och sjuk. En del socialdemokratiskt indoktrinerade åhörare brukade då indignerat bestrida att han hade rätt. Men det hade han ju faktiskt.

Det finns ett slags ödsligt och destruktivt jämlikhetstänkande där idealtillståndet består i att alla människor lider och helst lider exakt lika mycket. Vi återfinner det som argument mot privat sjukhusvård och villaboende, inte sällan från personer som har tillgång till båda. Detta är naturligtvis en deformerad utläggning av privilegiebegreppet.

MEN VAD ÄR Egentligen ett privilegium? I klassisk juridik används ordet inte

Höjd över andra.
Direktörernas privilegier väcker förargelse hos många.
Foto: Corbis/Scanpix

bara för företrädesrättigheter (*privilegia gratuita*), till exempel skattefrihet för adelsmän eller kyrkliga institutioner, utan också för lagar som innebär negativ särbehandling, så kallade *privilegia onerosa*. Dit hör till exempel de straffskatter som judar i sin egenskap av judar mycket länge tvingades betala i flera europeiska länder. Den senare användningen av ordet har, som det verkar, fullständigt fallit bort. En intressant fråga är naturligtvis om företeelsen, alltså negativ särbehandling, möjligen kan finnas kvar, fastän begreppet har försvunnit. Några exempel som omedelbart faller oss in är givetvis de olika specialskatter som drabbar medborgarna om de äger sin bostad, råkar avlida eller bor i kommuner med goda inkomster. De egendomliga vägtullar som gröna fanatiker föreslår i våra största städer är exempel på privilegia onerosa. Varför skall judar betala särskilt höga skatter till furstarna? Därför att de är till större besvär än andra befolkningsgrupper? Det kan knappast vara fallet.

Är det inte snarare så att de är känsligare, mer åtkomliga för ekonomisk utpressning än andra medeltida befolkningsgrupper? Om judarna i Würzburg på 1300-talet hade vägrat betala sina specialskatter skulle de sannolikt ha blivit fördrivna. Vilket också så småningom skedde i olika omgångar.

Utan alltför ingående jämförelser i övrigt går det ganska bra att studera vägtullar, på den svenska vänsterns kuriösa *newspeak* "trängselavgifter", med en liknande modell. Rätten att begagna de vägar och gator som vi medborgare själva har

betalat förefaller självklar. Om sedan några trafikanter, nämligen de som har ärenden till Stockholms innerstad, skall betala ytterligare en skatt, kan den officiella motiveringen möjligtvis vara att de är särskilt besvärande (de "trängs"), men är det inte snarare deras större mottaglighet för utpressning som gör denna negativa särbehandling attraktiv? Och är det inte medborgarnas så att säga intuitiva motvilja mot negativa privilegier som gör att förslaget aldrig kommer att förverkligas, hur mycket de gröna ayatollorna än yrkar på det?

INTE ENS DIREKTÖRSKLASSENS privilegier är förmodligen särskilt viktiga i ett större historiskt perspektiv. De är lätta att avskaffa eftersom de gynnade egentligen inte kan sätta särskilt mycket makt bakom sina anspråk. Dessa människor är ju fullt utbytbara. Till skillnad från goda poeter eller goda matematiker representerar de ingen särskilt unik kapacitet. Insikten om detta är väl vad som vanligen brukar kallas "politikerförakt".

Var går gränsen mellan oförargliga privilegier och sådana som på sikt innebär en verklig samhällsfara? Det är inte så lätt att svara på. Men några områden ligger det nära till hands att granska. Om tillträde till de rådgivande och bestämmande församlingarna utanför de rent politiska, till exempel forskningsråd och universitetsstyrelser, politiseras på så sätt att politiskt korrekta åsikter blir avgörande för tillträdet till dessa församlingar, har vi utan tvivel byggt in en missvisning i systemet (ungefär som att förvara kompassen i ett magnetiskt fodral), som i längden kommer att leda till utarmning och misslyckande. Den grova politisering av det akademiska livet vi har sett från nittioalets mitt i Sverige är ett exempel på den intellektuella utarmning som följer av vetenskapens politisering.

Skolan, med dess många förbjudna diskursrum och starkt centraliserat inflytande över kursplaner och prestationsbedömning, är ett annat exempel. Den enorma maktutövning som detta innebär skall inte underskattas.

Det farliga med dessa privilegier är förmodligen i sista hand att de utgör problemformuleringsprivilegier. Sättet att formulera en fråga avgränsar de möjliga svaren. Förmodligen har varje samhälle någon form av problemformuleringsprivilegier. Som Michel Foucault påpekat i sin berömda installationsföreläsning vid Collège de France, "Om diskursens former", är den vanliga form som diskursförbud uppträder i helt enkelt att den som yttrar sig inte tas på allvar om han inte innehar åhörarnas förtroende. En filosof kan ge råd om hur hjärnoperationer skall utföras, men han kan mycket lätt hamna i det läget att ingen lyssnar till honom. För att bli tagen på allvar i vissa frågor måste man tillhöra vissa grupper, kretsar, sammanhang, som oftast är kooperande, det vill säga, de utser sina egna medlemmar.

Är detta – att bli tagen på allvar när man yttrar sig i den ena eller andra angelägenheten – ett privilegium? Det kan uppenbart bli det. Och kanske det farligaste av alla.

Nationalismens två skepnader tävlar om politikens gunst

Den svenska nationalkänslan har genom århundradena formats av en elit. I dag står makthavarna inför ett historiskt vägskäl: skall samhörigheten i nationalstaten byggas på medborgarskapets gemenskap eller på etnisk tillhörighet?

EGENTLIGEN HAR NATIONEN aldrig varit en särskilt bra idé, trots nationalsånger, parader och flaggviftande och trots alla de människor som offrat livet för nationens existens och ära. Den nationella gemenskapen bygger dels på att ett antal människor blåser upp sin historiska bakgrund, dels på ett ogillande av "de andra" i allmänhet och grannar i synnerhet. Det är kanske inte så konstigt att nationalstaten ända sedan sin födelse har varit ifrågasatt av etniska minoriteter, liksom av regioner som vill ha självstyre.

Ändå är det så att nationalstaten har vunnit en fullständig seger och som politisk lösning saknar den fortfarande konkurrens; nationalstaterna har under en hundraårsperiod kommit att helt täcka jordens yta. Trots västvärldens sammanhållning mot islamister, trots EU, trots allt tal om globalisering och etnicitet, så är det nationalstatens gräns som utgör den hårda gränsen mellan "oss" och "de andra". Om inte annat så har världens växande flyktingskaror fått erfara detta.

På det retoriska planet verkar emellertid nationalismen vara förbrukad. Det tycks finnas ett mentalt bindestreck mellan nationalism och rasism. Om man är vit, svart eller gul ska inte spela någon roll, och således ska det heller inte betyda något om man kommer från Sverige, Somalia eller Sydkorea. Den som börjar prata om svensk nationalism, utan att samtidigt avfärda den, har förmodligen inte förstått att vi lever i ett land där invånarna har andra vägar till självförverkligande. Vi är ju individer, eller hur? Fria att skapa våra egna liv.

Till standarduppfattningen bland forskare hör att nationalstaten och nationalismen är skapelser från 1800-talets senare hälft. Och egentligen är det nog så att folket inte fullt ut nationaliserades förrän radio och dagstidningar gjorde det möjligt för en statsbärande elit att på allvar föra ut sina budskap; medborgare blir inte nationaliserade förrän det finns en nationell kommunikationsstruktur.

Av

KARL-OLOV ARNSTBERG

DEN SVENSKASTE HISTORIEN
Nationalism i Sverige under sex sekler

Patrik Hall

Carlsson Bokförlag, 2000 (328 s.)

VÄLFÄRDSSTATEN I DET
MÅNGKULTURELLA SAMHÄLLET

Karin Borevi

Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala, 2002
(343 s.)

Om man inte kopplar samman nationalism och demokrati, så har emellertid nationalismen för Sveriges del funnits så länge det existerat ett territorium som kallats för Sverige. Den första varianten sökte framför allt historisk legitimitet. Exempelvis lät Karl Knutson i mitten av 1400-talet sin propagandacentral författa *Karlskrönikan*, en historieskrivning avsedd för en bredare läsekrets. I den sägs dels att Sverige som rike funnits länge och styrts av många konungar, dels att svenskarna är bättre än danskarna, som är "grymma som djur". Danskhatet möter vi även längre fram. Till exempel skriver Johannes Magnus i mitten av 1500-talet om danskarnas löjliga sätt att tala, "varvid de stöta orden fram och vrida och vränga den övre läppen åt vänster och den nedre åt höger", med vanskapta munnar som följd. Också statistikprofessorn Gustav Sundbärg, som i början av 1900-talet gav ut sin snabbt spridda och mycket populära bok *Det svenska folklynnets*, kritiserade danskarna. Han tyckte att de i grunden var värdelösa, även om de ytligt sett kunde ha

goda egenskaper. Denna typ av kritik är ett bärande inslag i nationalism. Att beskriva egna förträffligheter griper inte på samma sätt tag i känslan och väcker inte samma solidaritet som att skapa kontraster och slå fast "de andras" underlägsenhet. Framför andra är Patrik Hall den forskare som med ett historiskt perspektiv sökt urskilja olika slag av svensk nationalism i *Den sven-skaste historien*. Han betecknar denna, den mest ursprungliga typen av nationalism, som genealogisk, den handlar om att skapa legitimitet åt en härskande elit genom släktskapsförhållanden.

DEN ÄLDRE FORMEN av nationalism har också ett annat och i den svenska historien långlivat namn: göticism. Enligt denna lära var de beundrade goterna svenskarnas urfäder och Sverige hade den äldsta och finaste historien i världen. Bland annat genomsyrade göticismen på 1500-talet bröderna Johannes och Olaus Magnus båda stora historiska verk. Johannes fastställde en regentlängd med 143 kungar före Gustav Vasa. Den första av dessa var Magog Japhetson som år 88 efter Syndafloden steg i land i Sverige, som på den tiden var ett mycket tätbefolkat rike; inte bara svenskarna utan också de ryktbara hunnerna var ett gammalt götiskt folk, som härstammade från Medelpad, och langobarderna kom från Möre härad i Småland och intog så småningom Italien. Gustav Vasa var inte särskilt akademiskt lagd, men han var en varm anhängare av göticismen.

Ännu värre blev det under stormaktstiden. Sverige fick då sin första riksantikvarie, Johannes Bureus. Han ansåg att det var ingenting mindre än Guds ursprungsord man kunde ta del av på våra svenska runstenar och Bureus länkade samman göticismen med antikvarisk forskning. År 1666 inrättades Antikvitetskollegiet, som gav Sverige världens första fornlagsstiftning. Här handlar det dock knappast om någon akademisk humanism utan, som historikern Sten Lindroth påpekat, om politisk propaganda och ett självför-

Odalmannen är folket och Gustav Vasa är kungen. Vasakungen förkroppsligade det unga Sverige. J.F. Höckerts målning från 1860 skildrar hur Gustav Vasa gömmer sig för danska spejare. Målningen finns i Utmelandsmonumentet i Mora.

härlikande som angick hela nationen och pekade ut Sverige som den främsta bland de europeiska staterna.

Mot denna bakgrund blir också Olof Rudbecks ryktbara historiska verk *Atlantica* förståeligt, märkvärdigt och storslaget visserligen, men ändå ett slags tidens normalvetenskap. I sin bevisföring för att Sverige var Platons sjunkna Atlantis använde sig Rudbeck av naturvetenskapen och mätte med en särskild mätsticka bland annat tjockleken på myllan i Uppsalatrakten. Men därutöver nyttjade han en hel arsenal av bevis, inte minst språkliga. Trosa skulle till exempel vara ingenting mindre än det gamla Troja.

Det är trovärdigt när Patrik Hall konstaterar att göticismen, med sin lärda upptäckt av nationen, kom att bli sin tids motsvarighet till 1900-talets marxism-leninism. När göticismen sedan efter 1700-talets tillnyktring återkommer, så är det som en litterär romantisk riktning med Erik Gustaf Geijer och Esaias Tegnér som de främsta företrädarna.

MED TANKE PÅ hur illa det gick för Karl XII och stormaktsväldet är det inte så konstigt att den nationalistiska hybris klingade av. Snart därefter trädde ett nytt slag av nationalism fram. Den tog avstamp i det närvarande och målade upp odalmannen som den typiske svensken. Denne odalman har dock inte verkligheten som en besvärande förebild, utan är en lärd konstruktion. Han är en jordens son, rättfram och enkel. I sin svenska historia från 1750 skriver Olof von Dalin att "en kallare himmel, en ren climat och wäl blandad luft frambringat bättre hälsa, wighet, tapperhet, ädelmod och ährlighet, mindre hämndgirighet, misstankar, list och ränkor, än så många warmare länder". Här ekar såväl Montesquieus klimatlära som upplysningstidens hyllning av det enkla och ursprungliga, något som Rousseau för övrigt vann gehör för och som ledde fram till den franska revolutionen.

Tvåhundra år senare spann Vilhelm Moberg på samma tråd, när han i *Min svenska historia* pekar på att våra förfäder inte alls var några gotiskt majestätiska riddare, utan ett naturfolk med högt stående moral. Den svenska storheten ligger varken i banden till goterna eller till Platons Atlantis, utan till den goda moral som växer fram hos

ett folk som lever i förbund med naturen. Därigenom blir nationen såväl kollektiv som patriarkal och, om vi får tro borgerskapet, utgör nationalstaten en sammanfattning av allt som är svenskt. Odalmannen är patriark i en idealtypisk familj. Nationen Sverige är ett slags familj, om än mer av borgerlig än av lantlig art.

Odalmannen är folket och Gustav Vasa är kungen. Såväl Olof von Dalin som Gustav III hyser stor beundran för Vasakungen, som de menar räddade det svenska folket från såväl danskar som katolicismens präster. Han kommer att förkroppsliga en ung nation, om än givetvis med urgamla anor. Det blir högsta mode i tongivande kretsar att hylla det svenska folket, vilket också i hög grad gäller för Gustav III, som emellertid knappast var en folklig kung. Hans dyrkan av folket och hans nationalism har en omiskännligt fransk design; han skriver bättre franska än svenska, men han grundar Svenska akademien och inför 1778 den berömda svenska dräkten, som ska hejda adelns och borgerskapets konsumtion av utländsk lyx och främja köp av svenska varor.

ETT AV SKÄLEN till att vi inte fick någon revolution motsvarande den franska i Sverige är att Gustav III, samtidigt som han gjorde sig själv enväldig, gav bönderna oinskränkt äganderätt till sin jord och rätt att köpa upp adlig jord. Han avskaffade också de adligas företräde till statliga ämbeten och en borgerlig medelklass kunde växa fram. Geijer fördjupade det nya slaget av nationalism, i vilken Sverige definieras som ett jordbruksland befolkat av de fria svenska odalmännen. Han sysselsatte sig även med att förstå nationalismen och den koppling till folket, som växte fram efter den franska revolutionen. Det var en nationalism som satte folket i centrum, men trots detta var en angelägenhet för enbart den bildade klassen. Det skapades ett nytt slag av nationalism, ett kollektivt jag som gjorde anspråk på att vara autentiskt, skriver Patrik Hall.

Begreppet folk blir för övrigt högsta mode under 1800-talets första hälft, då sammansättningar som folksjäl, folkvisa, folksaga och folktradition introduceras. Men vad det verkliga folket anser om sin nya roll får vi inte veta särskilt mycket om. Den nationella självförståelsen bygger ännu inte på några realistiska insikter, utan

AXESS RECENSERAR

Gulag og glemsel
Bent Jensen

s. 41

I Danmark har en historiker retat upp vänsterintellektuella genom att hävda att de under lång tid valt att glömma kommunismens fasor. Trots att information om den sovjetiska terrorn hela tiden funnits tillgänglig har den osynliggjorts och förtigits. Klas-Göran Karlsson har läst en viktig redogörelse och analys och efterlyser motsvarande forskning om svenskarnas förhållningssätt.

The Ulama in
Contemporary Islam
Muhammad
Qasim Zaman

s. 42

Lärda teologer har länge haft monopol på att tolka Koranen och sharia. Men i dag är deras ställning hotad. Carl Rudbeck beskriver den för många smärtsamma moderniseringen av islam.

Writing Machines
Katherine Hayles

s. 43

Människans svåröverskådliga förhållande till ny teknik har föranlett en diskussion om hur det påverkar modern konst. Jesper Olsson skriver om gränslandet mellan datorn och litteraturen.

Power and Profit
Peter Spufford

s. 44

Ökad handel, sedel användning och nya finansiella verktyg utgjorde förutsättningar för ett uppsving i Europa för 800 år sedan. Isobel Hadley-Kamptz drar paralleller mellan framväxten av en urban kultur i senmedeltidens Italien och den moderna tidens konsumentdrivna ekonomi.

Mussolini
Richard Bosworth

s. 46

Pernilla Ståhl recenserar en ny biografi om Benito Mussolini. Il Duce porträtteras som en opportunistisk man, med en darwinistisk övertygelse. Men fascisternas rasism saknade den fanatism som drev nazisterna att verkställa Förintelsen.

den svenske odalmannen och det svenska folket är retoriska figurer som konstrueras och elaboreras inom den framväxande borgerligheten. "De obildade" klasserna ansågs inte ens behöva få kännedom om denna nationalistiska retorik. Geijer hyste till exempel uppfattningen att bönder inte borde lära sig att skriva, därför att de därigenom bara skulle bli halvbildade; odalmannen skulle då förlora sin egen bildningsskatt, bestående av folkpoesi, sagor och muntlig tradition.

SENT I LIVET justerade Geijer dock sin uppfattning av nationen Sverige och blev företrädare för vad Patrik Hall kallar *integrativ nationalism*. I den äldre nationalismen är olika stånd och samhällsklasser separerade, men i den senare formen, som med tiden skulle visa sig vara högst potent, framstår nationen som en näst intill organiskt integrerad helhet. Statens roll förstärks och den nationella enigheten blir till ett värde i sig, ett gemensamt åtagande, inte bara borgarnas hyllning av odalmannen utan något som är både överordnat och angeläget för samtliga invånare. Det är med andra ord den demokratiska nationalismen från den franska revolutionen som hundra år efter sin tid slår igenom i Sverige, med statlig hallstämpel. Det instrument som framför andra gör detta möjligt är givetvis folkskolan. Viktigast är därvidlag utan tvekan historieundervisningen, som enligt regeringsdirektiv från 1868 skulle utbilda "lärjungens nationellt politiska medvetande". Det lyckades och Herbert Tingsten visade 1969 i *Gud och Fosterlandet: studier i hundra års skolpropaganda* att svenska skolbarn fick en extremt nationalistisk historieundervisning ända fram till slutet av andra världskriget.

Detta är emellertid inte liktydigt med att innehållet i det nationalistiska paketet under denna tidsperiod var konstant. 1800-talets rojalistiska och näst intill biologiska punchnationalism fick först, efter engelskt recept, en darwinistisk tillsats. Därigenom legitimerades inte bara ett avståndstagande från grannfolken, utan också en aggressiv kolonialism. Nationalisterna lät sig arrangeras i en utvecklingskedja och längst hade England kommit, det brittiska imperiets kronjuvel.

I Sverige fanns inte kolonialism med i programmet, men väl hembygden. Vi fick Skansen och Svenska turistföreningen, och hembygdsgårdarna växte upp överallt i det svenska landsbygdssamhället. Anders Zorn och Gustaf Ankar-crona samlar på Ovensiljans timmerhus och ton-givande författare som Erik Axel Karlfeldt, Verner von Heidenstam och Selma Lagerlöf var högstämt nationalistiska. Mot det smutsiga industri-samhället och dess utarmade proletariet ställdes en bild av den sunda, friska och moraliskt högtstående landsbygdens människor i röda stugor.

Tillbakablickande och landsbygdsidyllisering intresserade dock inte den växande skaran socialister, de ville hellre utveckla reformer av arbetslivet och trygghetssystem som sjukförsäkring och pension. De sade sig stå för en sannare nationalism, baserad på medborgarnas verkliga behov snarare än på kungar och krig. I ett berömt riksdagstal 1928 norpade Per Albin Hansson begreppet folkhem från högerpolitikern Rudolf Kjellén och laddade om det med ett klass- och folkrel-sjerspektiv, och Sveriges folkhemstid kom att vara under ett femtiotal år.

Så snart socialdemokraterna övertog makten ersatte de historien med samhällsvetenskapen. Forskarna trädde in, "det nationella" fylldes med ett rationellt innehåll och eliten blickade framåt i stället för bakåt. Det goda samhället blev till en så stark vision att den, som bekant, också inrym-

de ett rashygieniskt tänkande som skar över alla partigränser. Riksdag och regering utgjorde nationalstatens ingenjörer och byggledare, och statistik blev viktigare än historia. Utvecklingen stod på en solid nationalistisk grund och med åren blev "det nationella" en självklarhet som genom-syrade allt, från radioprogram till biltävlingar och idrottshändelser. Den integrativa nationalismen institutionaliserades. Nationalismen blev så självklar och anonym, att det rentav är svårt att säga vad den bestod i; Arne Ruth har konstaterat att vi får svårt att urskilja den myt som vi lever mitt i.

Kanske var det denna självklarhet och anonymitet som gjorde att nationalismen efterhand och utan större konflikter bytte supporterskara. Från att ha varit ett älsklingsbarn för den statsbärande eliten, blev den efter andra världskriget allt tydligare en angelägenhet för lägre sociala skikt. I dag förefaller den mest vara av intresse för nazister och huliganer av olika slag.

I SIN DOKTORSAVHANDLING *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället* diskuterar statsvetaren Karin Borevi vad som hänt i Sverige "efter folkhemmet". Den huvudfråga som hon uppehåller sig vid är vad den etniska blandningen betyder för den nationella sammanhållningen: Är en övergripande samhörighet i det mångkulturella samhället över huvud taget möjlig?

Den "biologiskt" enhetliga nationalism som ännu på femtiotalet skapade en ljus framtidsstro är på väg att upplösas. Alltsedan sextio-talet finns det i Sverige inte enbart svenskar och ganska betydelselösa nationella minoriteter, utan många slags människor. Dessa lever alltmer åtskilda från varandra, inte alldeles olik situationen före det sena 1800-talets beja-kande av nationalismen, med den skillnaden att nu visar sig denna åtskillnad som ett centralt sam-hällsproblem. Nationalismen har därmed, även om själva begreppet fått en giftstämpel, kommit att handla om vad för slags samhälle Sverige ska vara i framtiden.

Borevi gör en distinktion mellan den etniskt svenska gemenskapen, som hon kallar för *ethnos*, och medborgarskapets gemenskap, som hon kal-lar för *demos*. Hon ser dessa i ett tidsperspektiv, där *ethnos* är den äldre form, som härbärgerar ras-tänkandet och med avseende på minoriteter dri-ver en försvenskningsspolitik. Den nationella eth-nospolitiken har att välja mellan inkludering (som Sverige gjort) eller exkludering (som Tysk-land gjort med sitt gästarbetarsystem).

Ethnosnationalismen delar upp medborgarna i svenskar och invandrare. Invandrarna uppfattas som främlingar, som på olika sätt kommit in i lan-det och tar för sig av de förmåner och det välstånd som borde vara förbehållet svenskar. På båda sidor och i alla samhällsklasser finns rasism och bristande tilltro, som det starkaste medlet för att skapa och upprätthålla skillnader. Enkelt uttryckt kan man säga att ethnosnationalismen är en sam-hällsfarlig nationalism.

Demosnationalismen förespråkar i stället en medborgarskapets samhörighet, där också ryska häcklöperskor, svarta musiker, mörkhyade fot-bollsspelare och tyskbördiga drottningar tillåts att dra sina strån till den svenska stacken och dess ära. Viktigast är kanske att demosnationalismen inte drar gränser inom länder, utan mellan dem. I USA är det denna senare typ av nationalism som gäller och det är inte bara så att demosnationalis-men håller samman det väldiga landet med alla dess etniska motsättningar, utan den gör också

USA till flyktingars favoritland. Sant eller inte, när man väl kommit in i USA ter sig chanserna att skapa sig ett värdigt liv där större än i Sverige. Demosnationalismen är minst lika djupt folk-ligt förankrad som den som bygger på *ethnos*, och även om den i ett EU-perspektiv knappast anses som eftersträvaransvärd, har denna nationalism många goda sidor.

I Sverige är demospolitiken, med sitt accepte-rande av etnisk mångfald, teoretiskt sett, en mer krävande uppgift än i USA. Ett övergripande poli-tiskt program måste formuleras, såväl med avse-ende på inrikes- som utrikespolitik. I det Sverige, som under sextio-talet via arbetskraftsinvandring sakta men säkert ändrade karaktär, fanns emel-lertid ingen medvetenhet om vägskalet mellan en *ethnos*- och en demospolitik. Den bärande och allmänt välvilliga uppfattningen var att invan-drarna hade haft tur som kommit till ett så högt utvecklat välfärdsland som Sverige, och natur-ligtvis skulle de inte, som i Tyskland, hållas utan-för, utan så snart som möjligt föras in i det sven-ska lyckoriket. Det fanns också insikt om att hög-konjunkturs Sverige verkligen behövde ett till-skott av arbetskraft utifrån. Baktill

Är en
övergripande
samhörighet i
det mångkulturella
samhället över
huvud taget
möjlig?

på många lastbilar fanns dekalen "Utan invandrare stannar Sverige".

Med sjuttio-talets oljekriser och lågkonjunktur förändrades situa-tionen. Arbetsinvandringen till Sverige ströps 1972 så gott som helt och i stället fick vi flykting- och anhöriginvandring. Från att vara ekonomiskt fördelaktig för Sverige transformerades invandringen till att bli ett kostsamt internationellt

ansvarstagande, med inrikespolitiska konsekven-ser. Invandrarpolitiska kommittén slog visserli-gen 1975 fast att svensk minoritetspolitik även i fortsättningen skulle syfta till att uppnå social jämlikhet, men nu började skillnaden mellan eth-nos- och demosperspektivet att träda fram, även om politikerna ännu inte förstod att mångkultu-ralism var på väg att bli ett kontinuerligt framtida samhällstillstånd. De kunde visserligen tänka sig att stödja minoritetskulturer, men det hand-lade då om akuta insatser, inte om att dessa kul-turer på längre sikt skulle överleva.

Regeringen lade 1986 en proposition om invandrarpolitiken som i stort sett vidhöll den tidigare uppfattningen att etniska minoriteter inte var attraktiva i Sverige på lång sikt. Männi-skor skulle givetvis kunna få hjälp med sin anpass-nings i sitt nya land, men det låg inte i statens intresse att stödja deras organisationer eller reli-gionsutövning. Vändningen kom under nittiotalet, då lågkonjunkturen och den dramatiska ökningen av flyktinginvandringen från främst det forna Jugoslavien gick hand i hand. Även om inte begreppet användes, hade den invandrarpolitiska kommittén 1996 klart för sig att en demosnatio-nalism behövde utvecklas i Sverige, och konsta-terade att det svenska kulturarvet inte är gemen-samt; svenskarna har inte ett kulturarv, utan många.

Klokt vore om samhällsdebattörerna nu sluta-de att stoppa huvudet i sanden och i stället bör-jade diskutera svensk nationalism: vad den har varit, vad den består i och hur en framtida natio-nell politik ska se ut. I dag konkurrerar de två typerna av nationalism med varandra i Sverige: Ska vi fortsätta på det europeiska ethnosspåret, där välfärd, social trygghet och medborgarskap knyts samman och där medlemskapet blir till ett identitetsskapande privilegium? Eller ska vi följa den amerikanska demosvägen, så som den såg ut före den 11 september? ■

Farlig ideologisk bländning i väst döljer Sovjets fasor

GULAG OG GLEMSEL
Ruslands tragedie og Vestens
hukommelsestab i det 20. århundrede

Bent Jensen

Gyldendals, 2002 (523 s.)

REDAN I MITTEN av 1980-talet skapade historikern Bent Jensen höga debattvågor i Danmark. Hans bok *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle* kom ut i tre upplagor i november-december 1984 och förstörde, enligt Jensens senare utsaga, julfriden i många danska hem. Hans analys av hur ledande gestalter inom det danska kulturlivet och vetenskapssamhället hade fallit på knä för Stalin och försvarat eller banaliserat dennes terrorregemente både i samtiden och långt efter diktatorns död 1953, väckte på den tiden nästan bara vrede.

Det var inte bara Jensens oförmåga eller ovilja att se att kommunismen egentligen var en god ideologi som inte tilltalade åttiotalsvänstern. Minst lika mycket ilska riktades mot att han väckte till liv en historia som många bara ville glömma, och som man enligt ett slags tyst överenskommenhet inte skulle rota i. Till på köpet dristade han sig att ställa de dominerande föreställningarna om Hitler och Stalin, om nazism och stalinism, mot varandra: "Det är riktigt, att stalinismen är en avslutad epok i Sovjetunionens utveckling. Men nazismen är också en avslutad epok i Tysklands historia, och ingen anser av det skälet nazismen ointressant." Som enda förmildrande omständighet kunde vänsterkritikerna notera att Jensen i huvudsak lämnade en ofelbar Lenin utanför analysen av Stalinbilderna.

I juni 2002 återutgavs Jensens bok, med en både bitter och stridslysten efterskrift av författaren. I den senare fortsätter han sin kamp för att avslöja dem som lät den ideologiska övertygelsen gå före iakttagelser, informationer och moral. Han nämner till exempel konstnären Vilhelm Lundström, som reagerade på underrättelserna om sovjetregimens massmord på miljoner sovjetiska bönder under kollektiviseringsdriven åren kring 1930 med att konstatera: "Jamen, det er ideen, ideen det kommer an på".

I december i fjol publicerade Jensen därtill ett betydligt omfångsrikare verk om den sovjetiska terrorn och vad han beskriver som den danska minnesförlusten i fråga om denna terror. Den massmediala debatten i Danmark vittnar om att han på detta sätt åter en gång lyckades förstöra både midsommar- och julfriden för många danska vänsterintellektuella. Men mottagandet har ändå inte varit detsamma som det var för 18 år sedan. Boken har förvisso resulterat i vredgade inlagor och recensioner, ofta från dem som var arga redan 1984, men framför allt i beröm och beundran.

Första upplagan såldes snabbt slut. Många recensenter har hyllat författarens konsekvens och sanningslidelse. I positivt empatiska hemmahos-reportage har Jensens familjeförhållanden och uppväxt skärskådats. Nyligen tilldelades Jensen av *Weekendavisens* läsare tidningens litteraturpris. Till yttermera visso har *Berlingske Tidende* utpekat honom som "sin generations måske mest betydelige historiker".

Offren synliggörs. Hösten 2002 grävs en skalle fram ur en massgrav, belägen tre mil utanför St Petersburg. Här finns uppskattningsvis lämningar efter 30 000 människor som miste livet under Stalins terrorregim.

Foto: Corbis/Scanpix

DEN NYA BOKEN, *Gulag og glemse*, skiljer sig på flera sätt från förstlingsverket. Större delen av boken utgörs av en faktisk redovisning av tre och ett halvt decennium av sovjetisk terrorutövning, initierad av stats- och partimakten och i allt väsentligt riktad mot de egna medborgarna. Med stundtals nästan outhärdlig detaljrikedom berättar Jensen historien om hur de första bolsjevik-ärens Leninstyrda röda terror övergick i Stalin-tidens stora terror, som i sin tur övergick i krigs-ärens tvångsdeportationer av hela sovjetfolk och de sista Stalin-ärens antisemitiska terror mot sovjetjudar. Många unika foton samt informativa faktarutor och välvalda citatsamlingar förstärker ytterligare det sakhistoriska intrycket. Offersiffror och andra historiska data har Jensen hämtat i den moderna, huvudsakligen ryska och amerikanska forskning om sovjetterrorn som kunnat dra nytta av den större tillgången till relevant källmaterial efter Sovjetunionens fall. Han ger en god sammanfattning av vad vi i början av 2000-talet i sak vet om den sovjetkommunistiska terrorn.

Jensens tolkningsram är av betydligt äldre ursprung. Han stöder sig tungt på den gamla totalitarismteorin, som förklarar terrorn med hjälp av sovjetledarnas intentioner och en kommunistisk ideologi som konsekvent lät ändamålet helga medlen. Till skillnad från i det tidigare verket har han här i totalitarismteoretisk anda också utvecklat idén om ett nära samband mellan Lenin och Stalin och deras idévärldar. Grundtanken är att Stalin i sin terrorutövning utnyttjade de ideologiska och institutionella instrument som Lenin skapat. Ett bindeled var enligt Jensen leninistiska föreställningar om tillvaron som en kamp mellan å ena sidan de *byvsje ljudi*, "förflutna människor", som inte längre ansågs ha något existensberättigande (däribland präster, borgare och bönder) och å andra sidan de revolutionära och "progressiva" grupper, som inte bara bedömdes ha framtiden för sig, utan också ansågs ha ett slags

historisk rätt att eliminera allt som minde om det förflutna. De institutioner som i Jensens analys knöt samman Lenins och Stalins terrorsamhällen var bland andra rättsväsendet, säkerhetspolisen och koncentrationslägren, alla underordnade det kommunistparti som blev alltmer allsmäktigt i takt med att Lenin lät eliminera alla konkurrerande partier. Det är en övertygande argumentation han driver. Till totalitarismteorin hör slutligen också en strävan att jämföra nazism och kommunism som ideologier och samhällssystem. Även här manövrerar Jensen klokt genom att med jämförande metod sätta fingret på en rad framträdande strukturella likheter, men också genom att peka på skillnader. Att jämföra för att förklara och förstå det likartade och det olikartade är inte att jämställa.

JENSEN FÖRKASTAR UTAN PRUT all revisionistisk kritik mot dessa teoretiska utgångspunkter. Det är olyckligt. Han har visserligen rätt i att vissa revisionister ibland överger alla vetenskapliga överväganden i syfte att hålla Lenin utanför terrorsammanhanget eller att reducera terrorns omfång, men andra har på ett mera konstruktivt sätt visat att totalitarismteorins enkla idé om terrorn som "ledarnas" krig mot ett försvarslöst och passiviserat "folk" inte längre håller stånd.

Att människor gjorde motstånd, att många trots massvåldet fäste stora förhoppningar vid och backade upp regimen in i det sista, och att offer- och förövrakategorierna särskilt på lokal och regional nivå inte alltid är så lätta att hålla isär, är inget som författaren uppehåller sig så mycket vid, även om böndernas motstånd mot den nya regimens konfiskations- och kollektiviseringspolitik noteras. Över huvud taget är öppna teoretiska överväganden inget för Jensen, som raljerar över modern teoribildning och mestadels väjer för komplicerade eller ens alternativa förklaringar. Det är synd, för de stora frågorna om hur hela detta krig mot sovjetbefolkningen egentligen

kunde äga rum, och om hur terrorn mer och mer kom att genomsyra inte bara det politiska livet utan också sådant som till synes låg utanför våldsutövningen, såsom vardagslivet, språket, utbildningen och kulturen, får därmed inget intellektuellt tillfredsställande svar.

Jensen är inte heller alldeles konsekvent i sitt avståndstagande från samhällsteorier. Han säger sig inte gilla begrepp som modernisering och modernitet, men för icke desto mindre utförliga resonemang om en eventuellt specifik rysk-sovjetisk moderniseringsväg. Han använder sig också av Zygmunt Baumans resonemang om en modern "trädgårdsmästarstat" som bekämpar skadeinsekter och röjer undan plantor som inte utvecklas på det sätt som den progressive trädgårdsmästaren planerat. Men eftersom Jensen samtidigt avvisar moderniseringsteorier, är det lätt för honom att låta bli att dra konsekvenserna av sina teoretiska ansatser.

POPULARITETEN HOS JENSENS bok kan följaktligen inte förklaras med att han uppfyller högt ställda vetenskapligt analytiska och teoretiska förväntningar. En viktigare förklaring är i stället att Jensens historia handlar om människor av kött och blod, den får en dramatisk och välregisserad intrig samt förses med en bakgrundsteckning i vilken det svarta och det vita får större utrymme än historiens gråzoner. Jensens stora styrka är sökandet efter sanning och moral. En sådan styrkeposition har han byggt upp genom mångårigt och oförtruttet arbete med att placera sovjetterrorn på den intellektuella dagordningen. Det danska mottagandet av den nya boken visar att han lyckats.

Det svart-vita mönstret går igen också i bokens avslutande kapitel, som behandlar västliga, särskilt danska vänsterintellektuellas ovilja att erkänna och dra de kognitiva, moraliska och ideologiska konsekvenserna av sovjetterrorn. Tidsperspektivet är långt och sträcker sig fram till våra dagar. Här är det lätt att ställa upp på Jensens moraliska hållning. Han visar att det alls inte har saknats information i Danmark och i övriga västvärlden om vad som tilldrog sig i Sovjetunionen under Lenin och Stalin, men att många av sovjetkommunismens samtida och sentida försvarare – till och med sådana som i samtiden med egna ögon såg hur "förflutna människor" behandlades i Sovjetunionen – valt att förlita sig på ideologiskt formelspråk och reproducera sovjetregimens propagandalögner i stället för att berätta sanningen.

Medan det västliga samhället entydigt tagit avstånd från människor som förnekat eller banaliserat nazismens illgärningar, har "Gulagförnekare" under lång tid fått verka också i framstående positioner i väst, hävdar Jensen. Här antyder han intressant nog att även kulturella faktorer kan bidra till att förklara denna obalans; under det att nazismen sågs som en del av det västliga kulturarvet och efter kriget successivt inlemades i den västliga populärkulturen, har Sovjetunionen generellt framstått som kulturellt annorlunda och främmande. Efter kalla krigets slut har Auschwitz växt fram som en symbol och i avståndstagandet skapas en värdegrund att samlas kring – men inte Gulag.

JENSEN HAR INTE heller mycket till övers för den andra västliga grundhållningen till sovjetterrorn, den som representanter för den danska statsmakten och andra europeiska länder har föredragit att inta: tystnaden. Här har det ideologiska rastret sannolikt betytt mindre än det maktpolitiska, eftersom det oftast fungerat lika effektivt hos konservativa som hos socialistiska politiker. För dessa iakttagare har det avgörande varit att

Sovjetunionen stod på segrarsidan i andra världskriget och under efterkrigstiden utvecklades till en supermakt att ha respekt för eller till och med känna fruktan för.

Gulag og glemsel är en viktig bok. Den påminner om en delvis okänd historia, som haft ett genomgripande inflytande på det senaste seklets samhällsutveckling inte bara i Sovjetunionen och Ryssland. Den påminner om faran av att okritiskt underkasta sig allsköns ideologier med totalitära, utopiska anspråk. Den faran är inte över. Till sist bör den också påminna svenska forskare och forskningsfinansiärer om det stora behovet av vetenskapliga studier om hur kommunismens fascinerat intellektuella, forskare och politiker i Sverige från 1917 till dags dato. Någon sådan djuplodande studie har ännu inte utförts. Bara detta faktum indikerar att Jensens resultat har betydande bäring också på svenska förhållanden: att ideologisk bländning, kulturellt ointresse och medveten politisk glömska samverkat till att osynliggöra historien om den sovjetiska terrorn.

KLAS-GÖRAN KARLSSON

Moderniseringen av islam lika smärtsam som vår reformation

THE ULAMA IN CONTEMPORARY ISLAM
Custodians of Change

Muhammad Qasim Zaman

Princeton University Press, 2002 (312 s.)

ULAMA BETYDER DE LÄRDE på arabiska, de som känner islam och dess grundtexter: Koranen, traditionerna och senare, vanligen medeltida, juridiska och teologiska kommentarer. De är alltså teologer, men de inskränker sig inte till att hysa åsikter i strikt religiösa ämnen, utan anser sig inte bara ha rätt, utan också en plikt att intervensera på de flesta områden. De ser det som sin uppgift att tolka *sharia*, den islamska lagen, som de menar har svar på alla frågor; något annat vore ju märkligt eftersom den har gudomligt ursprung.

Under flera århundraden var deras ställning i den muslimska världen, från Marocko till Indonesien, ganska ohotad. I dessa vanligen statiska samhällen skrev de kommentarer till tidigare kommentarer till de medeltida islamska juristerna och teologerna. De dryftade inte bara konkreta spörsmål om hur en from muslim skall uppträda i konkreta situationer, utan också konflikten mellan *ijtihad* och *taqlid*, det vill säga om en from muslim på eget bevåg fick tänka självständigt och tolka vidare utifrån vad de klassiska auktoriteterna en gång för länge sedan hade förkunnat (*ijtihad*) eller om ulama för eviga tider var bundna av tidigare utsagor (*taqlid*). Denna debatt var förbehållen en liten elit av lärda; på många sätt påminner situationen om det medeltida Europas skolastik, där man diskuterade hur bokstavligt man skulle tolka inte bara Bibeln utan även Aristoteles och andra klassiker.

DENNA JÄMFÖRELSEVIS IDYLLISKA och strikt hierarkiska situation är emellertid numera ett minne blott. Ulama, som så länge kunde ta för givet att de var de ohotade auktoriteterna i alla religiösa spörsmål, har i ökande takt sett sin situation underminerad och det har tvingat dem till

att på olika vis anpassa sig till en i många stycken helt ny värld. Hur denna anpassning har gått till är ett ämne i Muhammad Qasim Zamans bok *The Ulama in Contemporary Islam*. Zaman, som är professor vid Brown University i USA, har läst svårtillgängliga texter på både arabiska och urdu. Han besitter en imponerande sakkunskap och hans bok är ett värdefullt bidrag till den långa, långsamma och för många smärtsamma process som brukar kallas islam och modernisering.

Så länge de lärde levde och verkade i länder där islam var den dominerande religionen uppstod sällan några oöverkomliga problem, men när islam fick konkurrens om själarna gick det inte längre så lätt. Zaman har, trots titelns tal om samtida islam, ett historiskt perspektiv i vilket han urskiljer åtminstone tre olika faser med tre olika utmaningar mot ulama. Den första var den koloniala eran, den andra inträffade när kolonierna blev självständiga och en arabisk nationalism kom att ersätta islam som statsbärande ideologi, och den tredje är dagens fundamentalism och islamism, som alls inte alltid och överallt stöder teologernas vanligen djupt konservativa syn på islam. Eller rättare sagt: islamisterna företräder en radikal konservatism som, om den skulle genomföras, vore ett hot mot det religiösa etablissemang. Ungefär som om någon fundamentalistisk frikyrklig sekt tog makten i ett västerländskt samhälle; en sådan sekt skulle förmodligen visa mycket lite tålmod med det katolska eller protestantiska etablissemang. Islamisterna är vanligen tämligen teologiskt oskolade (talibanerna själva kallar sig modest nog för studenter) medan ulama vanligen har en både lång och rigorös utbildning bakom sig. De har läst många och långa klassiska arabiska traktater i teologi och juridik, två ämnen som i deras värld ofta är oupplösligt förenade med varandra.

EN BETYDANDE DEL av Zamans framställning handlar om Indien och Pakistan och det var där som den koloniala konflikten först blev tydlig. Engelsmännen hade sin syn på lagen och ulama hade sin, och det fanns inte mycket utrymme för kompromisser. Ulama menade att de fortfarande skulle få sköta religiösa angelägenheter, men de kom att definiera den religiösa sfären på ett så vidlyftigt vis, att de oundvikligen hamnade på kollisionkurs med de koloniala herrarna. Denna konflikt har på intet vis upphört i och med Indiens självständighet; inte ens i Pakistan, som ju är grundat på islams principer, är strider ur världen och spänningen finns kvar i Indien, där muslimer kräver ett visst mått av juridisk särbehandling, vilken i sin tur underblåser en ofta militant hinduisk nationalism.

Vissa grupper kom att använda konflikten mellan två olika legala system, det muslimska och det engelska, för att uppnå personlig frihet. *Apostasi*, att lämna den sanna läran, var ett skäl till skilsmässa. Sålunda förklarade många kvinnor att de inte längre var muslimer för att på så sätt bli av med odrägliga äkta män. Strategin var framgångsrik, eftersom domarna i det koloniala Indien inte ansåg sig ha rätt att tvinga kvinnan tillbaka till vare sig mannen eller religionen. I skärningspunkten mellan två juridiska skolor kunde alltså många kvinnor hitta ett litet stycke frihet. Många ulama menade att kvinnan därmed hade förvandlat sig från hustru till slav, men engelsmännen erkände inte slav som en social kategori. Inte blev det bättre när kolonialismen försvann. I Egypten framtogs al-Azhar-universitetet sin självständighet och blev en del av staten. Ulama blev, genom Nassers reformer, ett slags religiösa byråkrater, som förväntades stödja det

Koranskola. De lärde, *ulama*, har fått konkurrens om att förvalta islams sanna lära. Tidigare hade de monopol på tolkningarna om hur en from muslim skall leva. Foto: Corbis/Scanpix

statsbärande partiet, ungefär som i Sverige under statskyrkans dagar.

Många *ulama*, bland annat den i Indien verkssamma Abu'l-Hasan Ali Nadwi, menade att nationalismen endast var ett västerländskt påfund, vars yttersta syfte var att så split och splittning bland muslimer. Nadwi var övertygad om att nationalismen förstörde det han kallade "det islamska medvetandet". Solidaritet med islam bör alltså övertrumfa alla patriotiska känslor.

Den verkliga attacken mot *ulama* och deras traditionella roll skulle komma genom den modernisering som ägt rum i de flesta muslimska länder, om än i varierande grad. Från att tidigare ha varit den enda grupp som kunde lägga ut texten kring vad som är rätt tolkning av islam och hur sharia skall tillämpas har de fått konkurrens. Med ökad skolning i breda lager – framför allt då läskunnighet och nya, billiga sätt att distribuera information (tidningar, radio, tv och Internet) – har deras ställning blivit alltmer prekär. Numera kan vilken Ahmad, Mahmud och Muhammad som helst göra anspråk på att tala på islams vägnar. *Madrasas*, koranskolor, har dramatiskt ökat i antal, bland annat de berömda eller ökända Deobandi-skolorna i Indien och Pakistan där många av talibanerna utbildades. På flera sätt är det slående hur islam i dag går igenom samma kris som kristendomen gjorde för snart ett halvt årtusende sedan med Martin Luthers reformation. Då fick allt fler möjlighet att studera Bibeln och bilda sig en egen uppfattning om vad religionen påbjöd och förbjöd. Likheterna skall inte överdrivas, men de traditionella makthavarna ser i dag sin ställning hotad som aldrig förr.

I DEN MUSLIMSKA VÄRLDEN finns i dag en offentlig sfär, "the Arab Street", där en okontroll-

lerbar och anarkistisk debatt äger rum. Man bryr sig föga om vad en lärd kommentar till Ibn Taymiyya har att säga i frågor om hur en from muslim skall göra om han har oturen att möta en hedning. De gamla auktoriteterna fragmentiseras, i den mån de alls finns kvar, och det har aldrig varit mera omöjligt än nu att komma med generella påståenden om att islam menar det ena eller det andra; islam är en motsägelsefull kör av röster.

En grupp, som inkluderar både *ulama* knutna till en viss koranskola eller mera frilansande fundamentalister som predikar via nätet, vill vrida klockan tillbaka till Muhammad och de fyra första rätttroga kaliferna. Det skall ske genom en strikt och för alltid kodifierad sharia, som vet besked i alla situationer. Andra menar att detta är en strategi som inte kan leda till annat än en katastrof för islam. De predikar i stället olika versioner av ijtihad; de ser sharia som en hela tiden föränderlig process, som de har en plikt att uttolka för en ny tid som ställer nya krav.

Den stora förtjänsten med Zamans bok är att den problematiserar bilden av islam som innehåller tänkare av vitt skilda schatteringar och kvaliteter. De står inför ett problem som också kristna apologeter måste leva med: Antingen behåller man fast vid dogmerna, och därmed kanske bli både omöjlig och irrelevant för den moderna världen, eller göra en radikal omtolkning av islam så att den blir oproblematiskt förenlig med dagens verklighet, men kanske därmed också överflödigt. Då skulle islam bli en till intet förpliktigande lära, där det specifikt muslimska, eller till och med religiösa, hotas av att försvinna i en allmän välvillighet. Kristendomen står som bekant inför samma dilemma, och *ulama* har inte lättare att lösa det än vad våra biskopar har.

CARL RUDBECK

Människa och maskin har ingått ett evigt äktenskap

WRITING MACHINES

Katherine Hayles

MIT Press, 2002 (224 s.)

FÖR NÅGRA ÅR sedan studsade begreppet "post-human" upp i den teoretiska och kritiska diskussionen inom humanvetenskaperna. Framför allt var det i USA man kunde hitta det. Termen var i och för sig inte okänd. Så hade till exempel, redan på femtiotalet, poeten Charles Olson använt ordet för att sätta namn på erfarenheten av en historisk tröskel, på ett tillstånd som påvisade en förskjutning av den mänskliga existensens koordinater i en sen tid. Men det kom att överskuggas av ett annat virulent ord med prefixet post-, som återfanns i samma text, och förpassades så till ett något mer slumrande liv i kulturens marginaler.

En av dem som bör äras för att ha fört upp begreppet på agendan igen är den amerikanska litteratur- och mediehistorikern Katherine Hayles. I hennes händer, eller snarare i samspelet mellan hennes händer och den maskin de arbetar med, kom ordet att få en något skarpare kontur och betydelse. I *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*, en studie som valdes till 1999 års viktigaste bok inom humaniora i USA, pekade termen ut ett försök att förstå subjektiviteten i en tid när vårt umgänge med teknologier blir alltmer komplext. Snarare än att beskriva något skrämmande vara "bortom" människan, handlade det "posthumana" om en människa som mindre framstod som en självtricklig individ och mer som ett relationellt subjekt, ständigt i samspel med andra: människor, djur och maskiner.

Om detta var en av de kanhända provocativa hypoteserna i Hayles bok, bestod den i övrigt av en infallsrik och behövlig analys av det inflytande som cybernetik och informationsteori haft på modern kultur. Hon återvände till källorna, till de så kallade Macykonferenserna, till de teoretiska texterna och vetenskapliga experimenten av figurer som Claude Shannon, Norbert Wiener, Humberto Maturana, Gregory Bateson och andra. Detta kompletterade hon med läsningar av romaner från femtiotalet och framåt, av Philip K. Dick, William S. Burroughs, Neal Stephenson med flera. Därigenom lyckades Hayles ge resonans åt den diskussion som i dag förs om gränslandet mellan samtida informationsteknologi och kulturella uttryck som litteratur och konst. För utan denna inramning tenderar en sådan diskussion att hamna i ett slags vakuum, där de diskursiva och materiella villkoren för en förståelse av samtiden suddas ut.

Det senare var också en avgörande poäng med Hayles bok: att slå ett slag för de materiella omständigheter som ytterst sätter gränser för varje form av diskurs. "Kan tänkandet klara sig utan kropp?" frågar sig Jean-François Lyotard någonstans, och Hayles enfatiska svar är: "Nej!"

SAMMA "NEJ" KLINGAR i hennes senaste bok, som har ett mer beskedligt omfång och till och med presenteras som en pamflett. *Writing Machines* är bokens tvetydiga titel, och den utgör nummer ett i en serie nya medieteoretiska verk som

initierats av MIT Press. Till sitt yttre är det en spektakulär och omsorgsfullt formgiven produkt, som leder tankarna till den bokkonst som är ett av textens studieobjekt. Det kan till exempel nämnas att varje excerpt i texten bär konturerna av sitt källmedium. Vidare har titeln skrivits in i bokens snitt: Om man riktar blicken mot bokens "mage" och snabbt låter sidorna falla ur tummens grepp, framträder från ena hållet ordet "Writing", och från det andra hållet "Machines". Men det inträffar bara när man bläddrar ett slags kinetisk poesi, i blygsam skala kunde man kanske kalla det.

Men denna formgivning är definitivt motiverad av det skrivna, som utvecklar sig till ett slags försvarsskrift och ett argument för den kritiska läsart som Hayles under de senaste åren har beskrivit som mediespecifik analys (MSA), en metod som agerar på två flanker samtidigt, genom att å ena sidan iakttar textens semiotiska process, å den andra dess medietekniska förkroppsligande. För att förverkliga denna metod introduceras också en samling nya begrepp, som profileras mot bakgrund av det senaste decenniets teoribildning kring digitala texter. En sådan term är "materiell metafor", som vill framvisa den pågående "trafiken mellan ord och fysiska artefakter" i vårt umgänge med litteratur.

En annan är "teknotext", som betecknar, mer specifikt, de verk som aktivt utforskar de tekniska villkoren för sin egen tillkomst, genom att etablera "loopar" mellan den imaginära värld som de framkallar och de materiella aspekterna av deras medium. Det senare begreppet är Hayles alternativ till mer välbekanta termer som "hypertext" och Espen Aarseths "cybertext", vilka saknar, menar hon, det uppmärksammande av det materiella som står i förgrunden för hennes eget projekt.

Denna teoretiskt krökta reflektion utgör preludiet till en undersökning som framför allt är riktad mot tre sentida litterära verk, men som också inbegriper en biografiskt orienterad loggbok. Vartannat kapitel i hennes pamflett består av läsningar: av Talan Memmotts innovativa e-text "Lexia to Perplexia" (vilken finns att läsa på www.altx.com/eb/eb11/index.html), av Tom Phillips lika innovativa och visuellt förföriska bok *A Humument* samt av Mark Z. Danielewskis oväntat storsäljande roman, den typografiskt vildsinta *House of Leaves*.

Interfolierad mellan dessa avsnitt finner man en skildring av Hayles egen vandring: från barnheten i en liten stad i Missouri till Kalifornien och det akademiska fält som kallas "literature and science" (hon utbildade sig till kemist innan hon gick över till litteraturvetenskapen), till mötet med den text-bild-ljud-estetik som fått en renässans genom dagens digitala teknologi. Det är en ganska avväpnande historia, som inte alls skymmer det övriga arbetet i boken. Tvärtom fungerar den som ett slags antropologisk reflektion över den egna praktiken. Litet grann som om en fysiker lyfte blicken från formlerna för att beskriva det faktiska ljus som strömmade in genom fönstret.

HAYLES LÄSNINGAR AV de tre verken pendlar mellan parafrasens pedagogiska utläggning och en synnerligen uppslagsrik, detaljerad och initierad "MSA". Å ena sidan handlar det alltså om datorn, om hur Talan Memmotts verk aktiverar en rörelse mellan hårdvara, maskinkod, programkod och de texter och bilder som i gränssnittets form möter läsaren. Inte minst lyfter Hay-

les fram de grumliga sidorna i detta arbete, dess bruk av det oläsbara, vilket riktar uppmärksamheten mot en yttersta gräns för förståelsen och föreställningsförmågan och mot det faktum, att läsandet aldrig är helt fritt, utan reglerat av de inskriptionsteknologier som materialiserar skriften. Människa och maskin betingar varandra, kort sagt.

Å andra sidan handlar det om att rikta blicken mot den ofta bortträngda potential som bokmediet besitter och som Tom Phillips preparerade roman *A Humument* blottlägger, genom att i en befintlig bok måla över sidorna, skapa collage, dölja och frilägga betydelser som tidigare var inkapslade i en viktoriansk kärlekshistoria.

Samma slags frigörande arbete kan Hayles urskilja i Danielewskis *House of Leaves*, som i ett gammalt medium och en gammal konstart – den kodexbundna romanen – "remedierar", med Jay Bolters och Richard Grusins term, drag som den hämtat från digitala texter, men också drag som kännetecknar en något äldre medieteknologi som filmen. Därigenom kommer dessa böcker, precis som Memmotts e-text, att aktualisera den betydelse som mediets materialitet har för läsningen och konstruktionen av läsare. Läsningen som "cybernetiskt kretslopp". Läsaren som "posthumant" subjekt.

GENOM ATT PÅ detta sätt förflytta sig mellan olika medier och genrer kan Hayles testa fruktbarenheten hos de begrepp hon formulerat och den metod som hon kallar för mediespecifik analys. Och resultatet är lyckat.

Framför allt är den metod som Hayles vill lyfta fram lyckad, därför att den tvingar oss att ställa frågor om litteraturen och oss själva.

Delvis av det enkla skälet, att den mediespecifika analysen direkt svarar mot en poetik som dessa författare arbetar utifrån. Den är ett väsentligt inslag i deras självförståelse. När man konstaterar detta uppträder också en liten begränsning i Hayles bok, en begränsning jag också tyckte kom till uttryck vid den föreläsning hon höll i *Axess* regi i Stockholm i fjol: denna i viss mening "materialistiska" poetik löper ju som en röd tråd genom nittonhundratalets litteratur, från futurismen och framåt, vilket Hayles kunde ägnat mer utrymme. Visst har, som hon säger, den digitala litteraturen kalibrerat vår blick för dessa saker. Men samtidigt finns en sådan blick också bortom den historiska horisont (som inte sträcker sig längre bort än sextioåret) som upprättas här.

Men framför allt är den metod som Hayles vill lyfta fram lyckad därför att den tvingar oss att ställa frågor om litteraturen och oss själva, frågor som är lika akuta i dag som i går. Kanske har de till och med än större relevans i en tid när umgänget med medieteknik intensifierats till den grad att vi allt oftare upplever oss som fångade i dess grepp. För att denna omständighet ska bli uthärdlig och hanterlig, krävs en reflektion över hur detta umgänge ser ut, och kan se ut, och Hayles arbeten erbjuder en uppfordrande utmaning till en sådan reflektion.

Dessutom riktar hon sökarmen – i detta är hon långt ifrån ensam, bara en av de mest kända – mot en litteratur som än så länge, inte minst i en svensk kontext, har behandlats styvmoderligt. Det vill säga, den litteratur som funnit sitt medium, inte i boken utan i datorn. Och mycket har hänt sedan den första generationens hypertextromaner skickades ut från Eastgate Systems för drygt tio år sedan.

JESPER OLSSON

Den moderna ekonomin föddes i det medeltida Italien

**POWER AND PROFIT
The Merchant in Medieval Europe**

Peter Spufford

Thames & Hudson, 2002 (432 s.)

DET ÄR FASCINERANDE att mycket av det vi förknippar med modernitet kommer från senmedeltiden. Under 1200- och 1300-talet ökade städernas befolkning i Europa för första gången på 750 år till mer än 30 000 invånare. Paris växte från 20 000 till 200 000 invånare på hundra år, och även om staden var mindre än det antika Rom innebar tillväxten helt nya möjligheter för att urbana kulturer och konsumtionsmönster, och därmed en ny ekonomi, skulle kunna utvecklas.

Peter Spufford, som fram till nyligen var professor i europeisk historia vid Cambridge, förklarar i sitt praktverk *Power and Profit: The Merchant in Medieval Europe* det fantastiska välfärdsskapandet under perioden 1200–1500. Det handlar delvis om den så kallade kommersiella revolutionen, en handelsexplosion, och en omvälvande finansiell utveckling. En uppräknings av finansiella innovationer som revolutionerade ekonomin under den här tiden är lika lång som imponerande: in- och utlåning, ägarandelar i företag som kunde säljas fritt och enskilt, individuella bankkonton, modern redovisning, bokföring, försäkringar, sedlar och checkhäften.

Fibonacci från Pisa introducerade de arabiska siffrorna i Europa omkring år 1200 och de möjliggjorde med tillskottet av siffran 0 mer avancerad matematik. Modern ekonomisk redovisning kom att få stor betydelse beroende på den ökande handeln och de alltmer komplexa finansiella relationerna. När en handelsman huvudsakligen hade personlig kontakt med sina kunder och själv hämtade varor och förde dem från producent till konsument, behövdes utförlig bokföring och redovisning knappast. I den nya världen, där han hade att göra med delägare, leverantörer, handelspartners, kunder och ofta hade en flerbärgnad verksamhet, blev sådant oundgängligt.

Under det tidiga 1300-talet ökade även antalet sekulära utbildningsformer och lärare dramatiskt, och år 1338 gick mellan 37 och 45 procent av de florentinska barnen i skolan. Det är en nivå som i dag inte uppnås i många utvecklingsländer. De italienska affärsmännen var visserligen särskilt angelägna om att deras barn lärde sig matematik, speciellt kommersiell aritmetik, men utgångspunkten var förstås att läs- och skrivkunskapen ökat dramatiskt under 1100- och 1200-talet. Det var nödvändigt för att handeln skulle kunna spänna över större avstånd och för att en stor del av kommunikationen sköttes brevledes; under 1300-talet skickades ungefär 17 000 brev per år mellan Florens och Lucca.

NÄR BLAND ANDRA Spufford säger att de växande städerna och urbana konsumtionsmönstren drev på ekonomin, pekar de på en sak som sammanbinder vår tid med senmedeltiden. Den tidens, liksom nutidens, ekonomi drevs av konsumenter snarare än producenter. Under industrialismen var det tvärtom producenten som var ekonomins nav. Konsumenterna köpte snällt det som producerades.

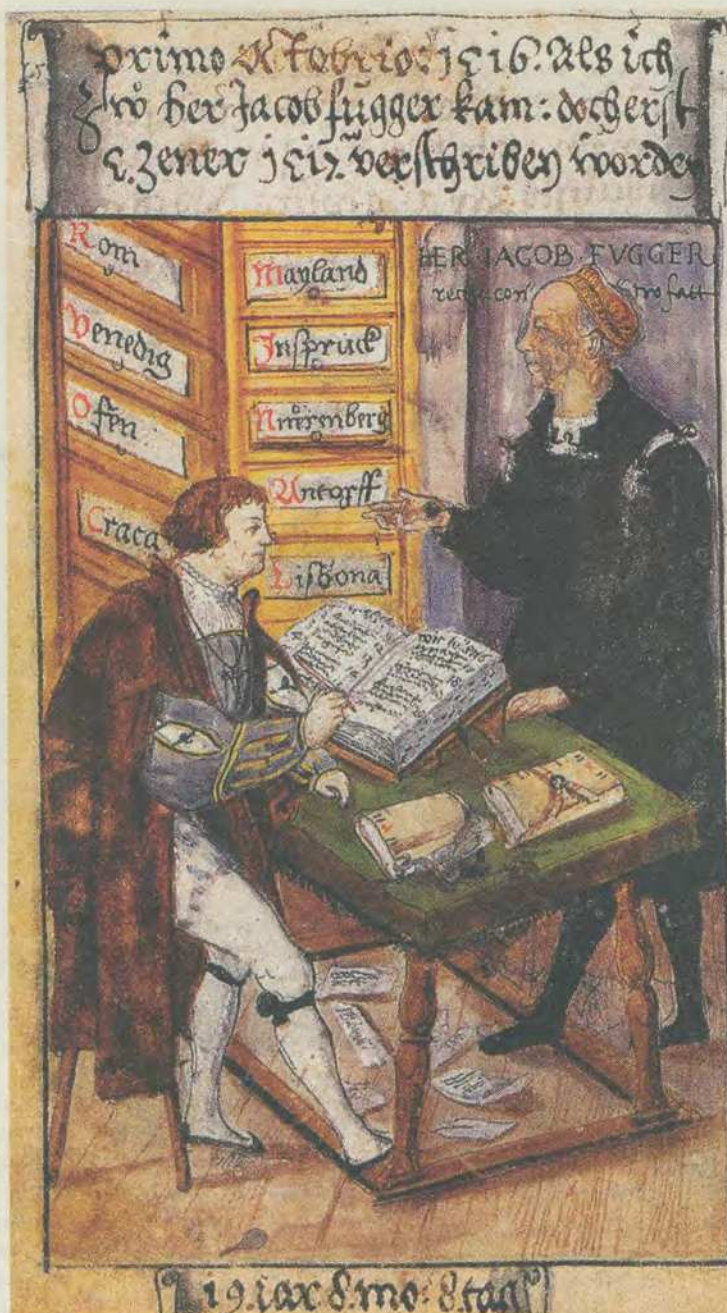
des, och tillgång föregick i många fall efterfrågan. I 1200- och 1300-talets Europa var det i stället rika prinsar och adelsmän som efterfrågade lyxvaror från orienten som drev på världshandeln.

Efterfrågan på lyxvaror av olika slag – textilier av siden, ylle och linne, glas, ädelstenar, papper och kryddor – föranledde stor import från Asien. Denna efterfrågan berodde i sin tur på att jordägarna gått över till att kräva arrende från bönderna i pengar och att hoven kom att bosätta sig permanent i vissa huvudstäder. Tidigare hade kungligheter levt på sina undersåtars naturaförnödenheter och alltså av nödvändighet flyttat från egendom till egendom allteftersom förråden sinade. I och med penningekonomin inträdde kunde de i stället kräva in skatter och ha ett mer fast boende.

Kring hoven växte det upp allt större städer. Andra jordägare valde att under delar av året bosätta sig i städer för att komma kungligheter nära och förhoppningsvis vinna deras gunst och förmåner. När dessa förnäma herrar och damer vistades intill varandra, blev förstås behovet av att visa upp sin rikedom långt större än när de levt på sina avskilda gods. Även människor från landsbygden utan mark och makt begav sig in till städerna för att försörja sig på den marknad som kom ur anhopningen av rika och mäktiga. Dessa i sin tur krävde mat, kläder och andra förnödenheter som importerades från andra delar av landet eller från andra länder. Alla dessa behov av såväl bas- som lyxvaror gödde handeln i hela Europa. Tillväxt i egentlig mening kunde således förekomma först när det fanns städer.

Under hela 1200-talet ökade befolkningen och penningmängden kraftigt i Europa, men sedan följde 1300-talet med sämre ekonomi, epidemier, depression och folkminskning till följd. De ekonomiska strukturer som byggdes upp på 1200-talet fortsatte emellertid att skapa modernitet för ännu ett sekel eller mer. Den moderna ekonomin lindrade också eländet i början av 1300-talet till en viss grad, genom exempelvis etablerade handelsvägar. De möjliggjorde transport av mat långväga ifrån och gjorde på så sätt att missväxt och svält inte fick riktigt lika svåra följder. En förutsättning för detta var att det rådde en relativt fri marknad i Europa. Det krävdes höga priser på mat för att det alls skulle vara lönsamt att frakta säd från exempelvis Sicilien eller nuvarande Ukraina till det svältande Centraleuropa.

En viktig anledning till den ökande penningmängden var de många bankerna och införandet av sedlar. Under 1200-talet minskade inte nettomängden silver som användes, men handeln ökade ofantligt när sedlar kommit i bruk i stora delar av Europa. Sedlarna utfärdades av enskilda banker, som växte rejält i antal och storlek. I Florens fanns år 1300 omkring 80 olika banker. Enskilda invånare hade bankkonton och checkar, som användes alltmer som betalningsmedel vid sidan av sedlar. I Venedig hade exempelvis närmare 15 procent av alla vuxna män ett eget bankkonto 1500, och i Brügge hade hundra år tidigare 10 procent av männen egna konton.

Modernitet. Förbättrad redovisning och bokföring hjälpte till att lägga grunden för en välbästandsexplosion i Europa under senmedeltiden. Här delar den framgångsrike företagaren Jacob Fugger med sig av sina kunskaper till Matthäus Schwartz, som tecknat denna bild i sina memoarer.

Ytterligare en förutsättning för den ökande penningmängden och den blomstrande ekonomin var att den katolska kyrkan började acceptera ränta. I skönlitteratur får man ofta intrycket att lån mot ränta inte accepterades av kyrkan under den här perioden och härifrån kommer de antisemitiska bilderna på giriga judiska utlånare hos exempelvis Shakespeare. I åtminstone de norditalienska städerna försvann ränteförbudet relativt tidigt, genom en teologisk vändning som skilde på utlåning för kommersiellt bruk och för konsumtion. Bernardino di Siena sade: "Pengar är inte enbart pengar, utan har utöver den funktionen också en produktiv sida, det vi vanligtvis kallar kapital." Att låna ut kapital mot ränta var alltså accepterat, eftersom den som lånade pengarna förväntade sig att få vinst på sin investering. Att låna ut till konsumtion däremot ansågs fortfarande ogudaktigt, liksom att ta ut för hög ränta.

Räntenivåerna (och gränsen för vad som ansågs vara utsugning) sjönk sedan snabbt i norra Italien när väl kommersiell lånegivning blivit accepterad. I början av 1200-talet låg räntorna kring 20 procent i städer som Florens och Genua, men hundra år senare var en genomsnittlig låneränta

för en handelsman snarare mellan 5 och 10 procent. Kungligheter avkrävdes generellt högre ränta eftersom deras investeringar, det vill säga erövringskrig, ansågs mer riskfyllda.

De lägre räntenivåerna i Italien gav de italienska handelsmännen en fördel framför konkurrenter från andra håll. Framför allt gällde detta i affärer med långa ledtider. De italienska köpmännen kunde lätt få kapital till att betala för exempelvis engelsk ull med hög kvalitet redan innan den var klippt, eller rent av innan fåren var uppfödda. Ullförsäljarna föredrog självklart betalning i förskott och de holländska ylleuppköparna förlorade därför sina leverantörer. Detta var i själva verket en tidig form av terminshandel.

I den konsumtionsdrivna ekonomin kan man också se ett tidigt och lyckosamt exempel på spontan importsubstitution. Priserna på många lyxvaror från Asien blev med tiden för höga för många europeiska konsumenter, genom det stora monopolpåslag de arabiska köpmännen tog ut. De italienska "kapitalisterna" insåg att det fanns stor vinstpotential i att få fram egna, likvärdiga produkter. Alltså planterades mullbärsträd för sidetillverkning och man experimenterade med produktion av fint papper. I Venedig började handelsmännen importera råvaran till glastillverkning och ha egen tillverkning på ön Murano, i stället för att importera den färdiga, alltför dyra produkten. Eftersom efterfrågan drev ekonomin framåt var det nödvändigt att tillverka produkter som nådde upp till konsumenternas höga förväntningar. Så grundlades traditionen av högkvalitativ tillverkning i de regioner som i dag utgör norra Italien och södra Nederländerna, liksom senare i södra Tyskland.

VAD KAN MAN då säga om en eventuell politisk anledning till den ekonomiska boomen under den här perioden? Spufford pekar främst på den positiva sociala attityd som fanns gentemot kommers och industri. Beslutsfattarna var själva ofta köpmän och det fanns en social rörlighet mellan styrande, landägare och affärsmän. Staterna blev därmed engagerade i att ekonomin skulle gå bra och ville främja handel och industri. Det ledde, förutom till allt friare marknader, bland annat till fördelaktiga skattesystem. Staterna undvek så långt det var möjligt direkt beskattning. I stället fanns inträdeskatter för att komma in i städerna, eller indirekta skatter på viss konsumtion. När staterna behövde större intäkter användes ett slags statsobligationer, där de välbeställda tvingades låna ut pengar till staten mot ränta. Många har också pekat på betydelsen av den institutionella konkurrensen mellan många stater och den ökande friheten för både tanke och kommers.

Att frihet bidrar till ekonomisk utveckling är i dag en banal sanning. Det gör det inte mindre intressant att se hur samma saker – ökad handel, ökad urbanism, bättre institutioner, mer frihet – som under det sena 1900-talet ökat välbästandet i allt fler delar av världen, också grundlade den moderna ekonomin för mer än 800 år sedan.

ISOBEL HADLEY-KAMPTZ

Maktlysten Duce saknade takt och ideologiska ideal

MUSSOLINI

Richard Bosworth

Hodder Arnold, 2002 (584 s.)

EN HET EFTERMIDDAG i Rom samlas det fascistiska rådet, *Gran consiglio del fascismo*, för sista gången. Det är den 24 juli 1943. De allierade är på Sicilien och närmar sig fastlandet. Mötet kommer att pågå hela natten och stämningen är spänd, ledamöterna svettas i värmen. En majoritet av rådet, däribland Benito Mussolinis svärson Galeazzo Ciano, har enats om att det militära ansvaret bör fräntas Mussolini. Innan han går till mötet i Palazzo Venezia får Mussolini ett råd av hustrun Rachele: "arrestera dem". Det gör han inte. Han talar länge, men tycks oförmögen att övertyga ens sig själv om sina förträffligheter. Nästa dag förs Mussolini iväg till ett militärfängelse och därefter till ön Ponza. Den 12 september frisas *il Duce* av ett SS-förband och får ta över styret i norra Italien, som nazisterna kontrollerade. Men *Repubblica Sociale Italiana* (Salòregimen) som Mussolini ledde var en marionettregering.

Och tyskarnas marionett var en sjuklig och deprimerad man som ägnade sig åt grubblerier kring fascismens konstitution. För att framstå som handlingskraftig lät han i januari 1944, trots favoritbarnet Eddas enträgna protester, avrätta hennes man Galeazzo Ciano och fyra andra högt uppsatta fascister för deras "förräderi" i juli 1943.

"Ciano blev skjuten som ett ombud för Benito Mussolini – misslyckad totalitär, misslyckad fascistisk diktator", skriver historikern Richard Bosworth i en ny och utomordentligt läsvärd biografi om Mussolini. Bosworth, som är verksam vid University of Western Australia och som är en av Australiens främsta kännare av italiensk modern historia, sällar sig till den skara historiker som fokuserar på de sociala orsakerna till olika händelseförlopp. Detta förhållningssätt präglar delvis också biografin, vilket, menar jag, ger läsaren en djupare inblick i fascismen. Bosworth ser händelseutvecklingen som ett samspel mellan Mussolinis intentioner och de strukturella realiteterna i det italienska samhället. Biografin hämtar givetvis mycket material från Mussolinis meste biograf Renzo De Felice, men Bosworths tolkning av diktatorn skiljer sig mycket från De Felices närmast statsmannalikhande person. Som läsare uppskattar jag att Bosworth citerar flitigt ur Galeazzo Cianos dagböcker; de ger en viktig inblick i fascistens tid.

BENITO AMILCARE ANDREA Mussolini föddes den 29 juli 1883 i Predappio, som ligger i regionen Emilia Romagna i norra Italien. Under fascisttiden framställdes familjen Mussolini i devota skrifter som ursprungligen adlig, men i själva verket härstammade familjen från en släkt av småbrukare. Fadern, Alessandro Mussolini, var aktiv socialist. Benito följde i moderns fotspår och studerade till lärare, men han gick också i faderns spår och började tidigt att skriva artiklar i den socialistiska pressen.

Den unge Mussolini stod, skriver Bosworth, för ett slags maximalism och var fast besluten att en revolution behövdes. Mussolini föraktade den

Il Duce. I början av sin tid som diktator beundrades Benito Mussolini av många europeiska makt-havare, som gärna ville dricka te med honom. Skådespelaren Claudio Spadaro gestaltar den äregirige ledaren i filmen *Tea with Mussolini*.

Foto: Corbis/Scanpix

reformism som vissa socialister, exempelvis parlamentsledamoten Filippo Turati, stod för. Det var inte bara Mussolinis retorik som var våldsam. Han hamnade ofta i bråk med polisen. Socialist, revolutionär och internationalist, men framför allt kan den unge Mussolini beskrivas som antiklerikal.

Mussolinis ideologiska övertygelse skulle dock visa sig vara mycket tänjbar; han var skicklig på att anpassa budskapet efter vad åhörarna ville höra. Enligt Bosworth kände Mussolini ingen lojalitet gentemot några moraliska värden. Människor och idéer var aldrig mer för Mussolini än redskap i maktens tjänst.

Mussolini klättrar snabbt på karriärstegen och blir redaktör för det socialistiska huvudorganet *Avanti!* i Milano. Här inleder han ett förhållande med Margherita Sarfatti, konstkritiker i *Avanti!* och judinna. Deras förhållande varar tills fascist-diktaturens raslagar tvingar Sarfatti att fly, med hjälp av Mussolini. Han har också andra älskarinnor och får flera utomäktenskapliga barn. Den 3 augusti 1914 deklarerar den italienska regeringen att landet håller sig neutralt i kriget. En stor majoritet av italienarna stödjer den hållningen, men en liten klick opinionsbildare vill att Italien skall gå med. En av dem är Benito Mussolini. Han skriver en ledare i *Avanti!* där han argumenterar för ett slut på neutraliteten, men artikeln kostar honom jobbet och medlemskapet i partiet.

Den 24 maj 1915 deklarerar Italien krig mot Österrike-Ungern. Mussolini deltar i kriget som korpral och historierna om honom som soldat blev en väsentlig del i den fascistiska konstruktionen av den mytomspunne Duce. Efter kriget står han sig emellertid slätt i jämförelse med andra kända intellektuella interventionister som poeten Gabriele d'Annunzio och futuristledaren Filippo Marinetti. Mussolini är en bland många andra i en kaotisk blandning av anti-socialister,

nationalister, futurister och syndikalister som alla hoppas att framtiden ska bli deras.

En grupp kallade sig *arditi*, de djärva. De bar svarta skjortor och hade egna kampsånger och ritualer som senare plockades upp av den fascistiska rörelsen. Det är värt att notera att många av fascismens attribut kom från lokala militanta missnöjesgrupper. Bruket av romersk hälsning började exempelvis i Verona. Mycket annat kom från futuristerna och från D'Annunzio. Titeln Duce hade använts på åtskilliga personer före Mussolini, ordet *fascio* var vanligt förekommande i det politiska språket vid den här tiden. Den liturgi som tillskrivs fascisterna var till stora delar en imitation av andras ritualer.

BOSWORTH BESKRIVER UTFÖRLIGT, i det som kanske är den mest intressanta delen av boken, hur Mussolini skickligt lyckades utnyttja en våg av uppror från höger och vänster. Fascismen var vid den här tidpunkten bara en rörelse, eller rättare sagt flera lokala rörelser, i norra Italien. I landets södra delar och på Sicilien hade fascisterna inga större framgångar. Åren 1920-21 var kaotiska; socialister strejkade och ockuperade fabriker och lantarbetare gjorde våldsamt uppror och krävde jordreformer. Fascisterna organiserade sig i halvt militära förband, *squadri*, som med terror-metoder bekämpade de socialistiska fackföreningarna. Det fanns ett tyst medgivande från eliten att dessa *squadri* skulle få agera utan inblandning från polisen – jordägarna ville inte veta av några jordreformer. Den lägre medelklassen var trött på strejker och våldsamheter och ville ha lugn och ro.

I 1921 års val tog fascisterna 35 platser i parlamentet, utan att ha något egentligt politiskt program. Fascister undviker ideologisk dogmatism, förklarade Mussolini, programmet var att "leda landet". "Vi tillåter oss lyxen att vara aristokra-

tiska och demokratiska, konservativa och progressiva, reaktionära och revolutionära, vi accepterar lagen och går utanför den", deklarerade han.

Den 24 oktober 1922 hade fascisterna ett möte i Neapel. Flera av de så kallade *ras*, en term som fascisterna lånat från Etiopien och som ungefär betyder lokal ledare, krävde en marsch mot Rom och den 28 oktober började de samla ihop väpnade anhängare. Mussolini var kvar i Milano och bidade sin tid. På morgonen den 29 oktober tillfrågades han om han ville forma en koalitionsregering. Mussolini tog snabbt taget till Rom. Det som sedan kom att kallas den fascistiska revolutionen var, skriver Bosworth, till lika delar våld och förhandlingar: Vatikanen tvädde sina händer och armén och kungen förhöll sig stilla.

De liberala politikerna insåg alltför sent vad de hade gjort när de lätit Mussolini hållas. Deras fromma förhoppningar om att han, i likhet med många andra politiker, skulle genomgå en *transformismo*, att hans radikalism skulle avta när han blev delaktig i parlamentariska rutiner, skulle inte infrias. Mussolini tillskansade sig alltmer makt, och tre år efter att han blivit tillfrågad om han ville leda en koalitionsregering var han diktator. All makt koncentrerades till Mussolini, pressfriheten ströps och olikstänkande internerades i avlägsna byar på landsbygden. (Hur livet gestaltades för de internerade finns bland annat beskrivet i Carlo Levis läsvärda roman *Kristus stannade i Eboli*.)

DET FINNS I HUVUDSAK två bilder av il Duce. I den första beskrivs han som en fåfäng, tämligen löjlig figur, en inkompetent och småaktig posör som ville bli som Hitler, men som inte hade tillräckliga personliga resurser för att bli en "riktig" diktator. Denna beskrivning är, menar Bosworth och jag tror han har en poäng, delvis färgad av en anglosaxisk, fördömsfull syn på sydtydningar. I den andra tolkningen ses han som en brutal, ideologiskt driven revolutionär som ville störta den politiska ordningen i Europa. Att hans brott inte var lika stora som Stalins eller Hitlers berodde,

enligt detta synsätt, inte på bristande vilja, utan helt enkelt på avsaknad av medel.

Bosworth förkastar båda uttolkningarna och ger i stället ett övertygande porträtt av Mussolini som en hänsynslös, självupptagen, ärelysten och opportunistisk man utan några som helst ideologiska ideal förutom en allmän darwinistisk övertygelse. Il Duce förblev, i Bosworths ögon, i mångt och mycket en intelligent men osäker "lantist" som ville göra lycka i en större politisk och social värld. Han kunde, hävdar Bosworth, ha blivit omskriven i historieböckerna som en man som knappast hade gjort något gott för sina landsmän, men som administrerat landet under ett decennium utan att göra sig skyldig till alltför många oförlätliga brott.

Det som skulle göra hans plats i historien annorlunda var den ödesdigra relation med Nazityskland, som Mussolini inledde 1933. Inledningsvis beundrade Hitler Mussolini, som var mycket omskriven och hyllad i den internationella pressen under diktaturens första år. Många europeiska politiker och journalister ville dricka te med Mussolini. Men ganska snart blev han med sin dåligt fungerande krigsapparat och sin oförmåga till ideologisk stringens junioren i det tysk-italienska förhållandet.

MUSSOLINI HADE ETT omvitnat människoförakt, och om man läser hans tal och uttalanden kan man finna många belägg för att han var antisemit. Han gjorde exempelvis inget för att stoppa utgivningen av rasistiska och antisemitiska publikationer. Men, skriver Bosworth, det finns inte mycket som säger att han var mer judefientlig än det italienska etablissemangen i stort. Hans fördomar om afrikaner och slaver var grundade på okunskap och var av den sorten som utväxlades i samtal på vilken bar som helst vid den här tiden (och kanske även nuförtiden). Mussolini förstod

inte nazisternas "vetenskapliga" rasism och i början fördömde han den, men i slutet av 1930-talet ändrade han sig; 1938 fick italienarna höra av il Duce att de var av ariskt ursprung och att judarna inte tillhörde den italienska rasen. Raslagarna, som inte efterföljdes särskilt strikt, instiftades då. Mussolini vidhöll att det inte fanns något "judiskt problem" i Italien, men han tilltalades av rasismens mobiliserande kraft. Mellan 1943 och 1945 deltog dock Salòregimen aktivt i Förintelsen. Under dessa år skickades runt 7 500 italienska judar till koncentrationsläger. Primo Levi, som senare skrev *Är detta en människa?*, var en av dem.

Fascisterna bär ett ansvar för Förintelsen, konstaterar Bosworth, men italienarna var inte "willing executioners". Rasismen under fascismen var godtycklig, mer opportunistisk och kortsiktig än fanatisk. Den var "lika ihållig som många andra delar av Mussolinis styre" och denna "ihållighet" var, enligt Bosworths delvis nya framställning, ett av fascismens främsta särdrag. Det fanns ingen samman-

hängande ideologi bakom den starka ledarkulten, de bombastiska ceremonierna och de imposanta byggnadsverken. Bosworth hävdar att fascismens ideologiska ihållighet, eller substanslöshet, i mycket berodde på Mussolini själv. Hans förvandling från pacifistisk vänsterradikal till nationalist och imperialist var inte uttryck för någon djupare personlig utveckling. Maktlystnaden tycks ha varit hans primära drivkraft.

Enligt Margherita Sarfattis biografi yttrade Mussolini om sig själv: "Ja, jag är besatt av en vild önskan, som förtär hela mitt väsen. Jag vill med min vilja sätta märke i min tidsålder som ett lejon med sin klo". Och visst lyckades Mussolini att sätta ett djupt märke, ett smutsigt sår i Italiens moderna historia. Bosworths biografi ger en inträngande analys av hur det var möjligt.

PERNILLA STÅHL

Det fanns ingen sammanhängande ideologi bakom den starka ledarkulten, de bombastiska ceremonierna och de imposanta byggnadsverken.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

KARL-OLOV ARNSTBERG

Professor i etnologi på Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet.

LUCA DI BLASI

Fil.dr i filosofi med avhandlingen *Der Geist in der Revolte* som tematiserar gnosticismens återkomst i det postmoderna.

EVA-CARIN GERÖ

Universitetslektor i grekiska vid Stockholms universitet.

GÖRAN GREIDER

Författare och chefredaktör för *Dala-Demokraten*.

LARS GUSTAFSSON

Författare och Jamail Distinguished Professor vid University of Texas i Austin.

NEIL HOWE

Senior rådgivare till Blackstone Group och Concord Coalition och har tidigare varit verksam som redaktör och journalist. Han har tillsammans med William Strauss författat *Generations* och *Millennials Rising*.

HANS-ROLAND JOHNSON

Fil.dr i franska och forskar i grekiska vid Stockholms universitet.

ANDERS JOHNSON

Skriptställare och tidigare chefredaktör för *Dagens Nyheter*.

ISOBEL HADLEY-KAMPTZ

Frilansskribent och fristående kolumnist i *Dagens Nyheter*.

KLAS-GÖRAN KARLSSON

Professor i historia vid Lunds universitet. Utkommer i höst med *Terror och tystnad. Sovjetregimens krig mot den egna befolkningen* (Atlantis).

NICKLAS LUNDBLAD

Doktorand i informatik vid Göteborgs universitet och direktör för Stockholms e-handelskammare.

JENS MÜNCH

Journalist som arbetar i Irak och Kuwait på uppdrag av *the Irish Times*.

JESPER OLSSON

Doktorand i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet.

CARL RUDBECK

Fil.dr i litteraturhistoria och chefredaktör för Timbros tidskrift Smedjan.com.

WILLIAM STRAUSS

Har tillsammans med Neil Howe författat *Generations* och *Millennials Rising*. Författare och regissör till den politiska kabarén *Capitol Steps*.

PERNILLA STÅHL

Frilansskribent.

JOHAN SVEDJEDAL

Professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.

JÜRGEN ZINNECKER

Docent för utbildning av socialpedagoger vid Siegens universitet. Har givit ut böckerna *Kindheit in Deutschland* och *Jungsein in Deutschland*.

101407
KUNGLIGA BIBLIOTEKET
FÖRVARVSSEKTIONEN
BOX 5039
102 41 STOCKHOLM

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 29 APRIL 2003

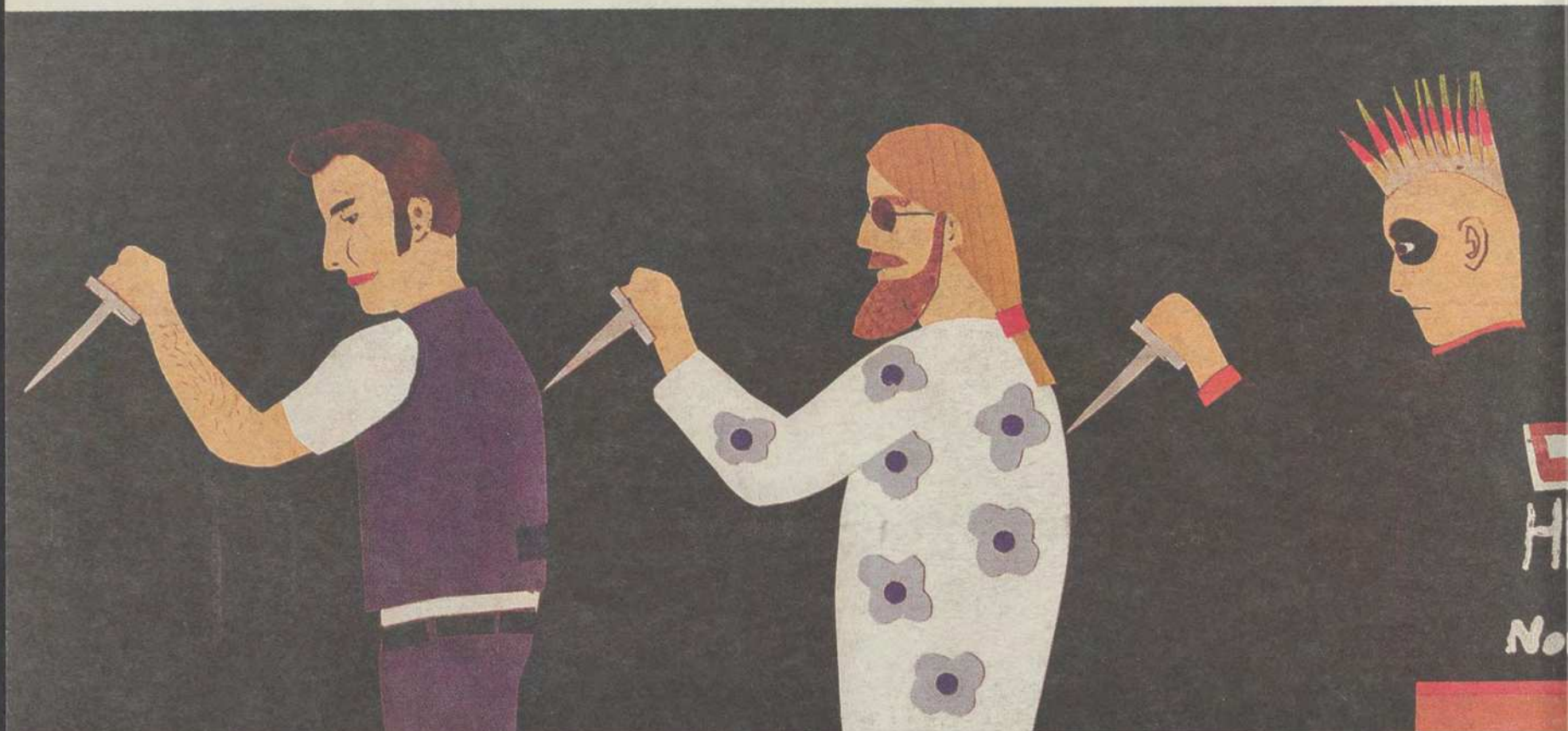

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 300 kr.

Beställ din prenumeration:

Internet: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ **Ja tack**, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...
Helår 9 nr för 300 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST

122 577 700

110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

KUNGL. BIBL.
2003-04-04
STOCKHOLM